

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**SSCB SONRASI TÜRKMENİSTAN'DA SOSYAL
DEĞİŞME SÜRECİ**

Tahyr GAYYPOV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

Prof. Dr. Hayri ERTEN

Konya-2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tahyr Gayypov		
	Numarası	19810201005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri. Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
	Tezin Adı	SSCB Sonrası Türkmenistan'da Sosyal Değişme Süreci		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Tahyr GAYYPOV

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Türkmen tanımlaması, X. yüzyıldan itibaren Oğuzlar arasında İslamiyetin yayılması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu tanımlama Mâverâünnehirli yerli müslümanlar tarafından İslâmiyet'e giren Oğuzlar için gayri müslim Oğuzlar'dan ayırt edilmek üzere kullanılmıştır. Türkmen adı yerliler tarafından “müslüman Türk” anlamında yaygınlaşmıştır. Bunun sebebi ise bu addaki topluluğun İslâmiyet'i kabul eden ilk Türk kavmi olmasıyla ilgilidir. Türkmenler genelde Seyhun (Siriderya) boylarında iskan etmişlerdir.

Türkmenler 19.yüzyılın sonlarına kadar müstakil olarak kabileler halinde yaşadılar. Bu zamana kadar Türkmenler İranlıların baskınlarına maruz kalmışlardır. Bundan sonra Türkmenleri daha zor günler bekliyordu. Bu tarihlerde Türkmenistan'ın Hazar sahilinde yer alan Kızılsu'ya Ruslar yerleşip üs kurmaya başladılar. Türkmenler, Nur Verdi Han ile Tıkma Serdar kumandasında 20 Ekim 1870'te Rus karargâhına bir baskın düzenledilerse de işgal kuvvetlerinin yoğun topçu ateşi karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. Türkmenler ruslara karşı defalarca baskınlar düzenlediler ve Rusları defalarca geri püskürttüseler de yoğun topçu atışları nedeniyle pek etkili olamadılar. 30 ocak 1881 de Ruslar Türkmen topraklarının büyük bir kısmını işgal ettiler.

Türkmenistandaki Rus idaresi ve sömürüsü diğer Rus hakimiyetine giren türk ülkelerinden farklı olmuştur. Ruslar Türkmenler'i daha sıkı kontrol etme imkânı veren özel bir kanunla yönetmişlerdir. Türkmenler'den ağır vergiler alınmış, topraklarının en zengin kısımlarına el konarak pamuk ekimine ayrılmıştır. Bu sömürüye karşı Türkmenler uzun süredir bir şey yapamadılar. Türkmenler bu baskılar altında bile kendi kimliklerini korumayı başardılar. Gizliden de olsa kendi inançlarına bağlı olarak ibadetlerini, geleneklerini, adetlerini devam ettirdiler.

Bağımsızlıktan sonra Türkmenistandaki sosyal değişme sürecini incelediğimiz bu çalışma, Türkmenlerin Rus hakimiyetinde nasıl baskılara maruz kaldıklarını ve bağımsızlık sonrası nelerle karşılaştıklarını sosyolojik açıdan açıklamaya ve tespit etmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte daha önce böyle bir çalışmanın yapılmadığı dolayısıyla Türkmenistanın litaretürde doğru tanınmasına ve bilinmesine katkı sağlamayı amaç edindik.

Yaptığımız bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, kapsamı ve araştırma yöntemine yer verilmiştir. Birinci bölümde Sosyal değişme süreci ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde Sovyetler ile

politikaları ve Türkmenler hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Ve son bölümümüz olan üçüncü bölümde SSCB sonrası Türkmenistan'daki sosyal değişme süreciyle ilgili yaptığımız tesbitleri objektif bir şekilde tanımlamaya ve yorumlamaya çalıştık.

Bu çalışmamızda farklı birçok kitaplar, makale, dergi, tez gibi akademik kaynaklardan yararlandık. Bu çalışmamızın, Türkmenistan'ın sosyolojik yapısını, tarihte baştan geçirdiği zor süreçlerin öğrenilmesini ve literatürdeki boşluğu bir parça da olsa dolduracağını temenni ediyoruz. Çalışmamda bana fikirleriyle yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Hayri Erten Hocama teşekkürü bir borç bilirim. Bununla birlikte emeği geçen diğer bölüm hocalarıma ve maddi manevi katkıları olan arkadaşlarıma şükranlarımı sunuyorum.

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tahyr Gayypov		
	Numarası	19810201005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri. Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	×	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hayri ERTEN		
Tezin Adı	SSCB Sonrası Türkmenistan’da Sosyal Değişme Süreci			

Bir toplumda sosyal değişim için zaman unsuru ne derece önemliyse mekan da o derece önemlidir. Çünkü değişim olayı belirli bir zaman içerisinde olmakta ve belirli bir mekandan ayrı düşünülememektedir. Bundan dolayı bir toplumdaki sosyal değişim süreci değerlendirilmeye çalışılırken mekan ve zaman unsurlarının dikkate alınması gerekir. Zaman yoksa değişim de yok, ancak değişim yoksa zaman da anlaşılmaz ifadesini kullanan Moore, zaman kavramını sosyal değişimin vazgeçilmezi olduğunu belirtmiştir. Sosyal değişim unsurları incelendiğinde şu başlıklar altında sıralama yapabiliriz. Coğrafi etmenler, nüfus ve göç etmenleri, kültür ve ideoloji etmenleri, bilim ve teknoloji etmenleri ve din etmenleri olarak ifade edilebilir.

Dünya üzerinde kurulmak istenen düzeni de iyi bilen Bolşevikler ülkede bulunan Müslüman kesimin desteğini almak ve kendisine karşı oluşabilecek karşıt bir cephenin olmamasını istiyordu. 24 Kasım 1917 yılında kurulan Halkın Komiserleri Konseyi grubunun da yayınladığı Sovyet Rusya ve doğuda bulunan tüm Müslüman alemine hitaben bildiride dini, milli, kültürel, özgürlüklerden asla taviz verilemeyeceğinden bahsedilerek mevcut devrime destek verilmesi gerektiği istenmiştir.

1939 yılında Türkistan (Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Tacikistanı içine alır) coğrafyasında Kiril alfabe kullanılması kabul edildi ve ortaya sürülen etnik kimlikler adına ayrı ayrı edebi dil ve üsluplar geliştirilmesi kararı alındı. Yaşanan bu alfabe değişikliklerinden sonra SSCB topraklarında yaşayan Müslümanlar İslam dünyası ve İslam medeniyetinden kopararak bütünüyle tecrit hale geldi. İbadet ve Kur'an dili olarak kullanılan Arapça dili bu sayede İslam toplumuna, halklarına unutturuldu ve sonrasında toplumda İslami eğitim yürürlükten kaldırılmış oldu.

Türkmencilik politikası Niyazov zamanında halkı yabancı kültüründen atmosferinden uzaklaştırarak özel bir Türkmen kimliği oluşturulmak hedeflenmiştir. Ulusal birlik ve beraberliğe tehdit olabilecek girişimlerin önü milliyetçilik politikaları uygulanırken alınmıştır. Her anlamda gerekli adımlar atılsa da Rus kültürünün etkisi tam manasıyla kırılamamıştır. Türkmenistan'da bağımsızlıktan sonra ulus kimlik inşasına Rusların da yanında İslam, Türk ve Batı kültürlerinin de etkisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Komünizm, Ruhname, Niyazov,

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Tahyr Gayypov		
	Student Number	19810201005		
	Department	Philophy and Religious Studies. Sociology of Religion		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	×	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Hayri ERTEN		
Title of the Thesis/Dissertation	Social Change Process İn Post-USSR Turkmenistan.			

The more important the time factor is for social change in a society, the more important is the place. Because the change event takes place in a certain time and cannot be considered separately from a certain place. Therefore, while trying to evaluate the process of social change in a society, the elements of space and time should be taken into account. Using the expression that there is no change without time, but time is incomprehensible if there is no change, Moore stated that the concept of time is indispensable for social change. When the elements of social change are examined, we can rank them under the following headings. Geographical factors can be expressed as population and migration factors, culture and ideology factors, science and technology factors and religion factors.

The Bolsheviks, who knew the order to be established in the world, wanted to get the support of the Muslim section in the country and not to have an opposing front against them. In the statement published by the Council of People's Commissars, which was established on November 24, 1917, addressed to Soviet Russia and the entire Muslim world in the east, it was mentioned that religious, national, cultural and freedoms could never be compromised, and it was requested that the current revolution should be supported.

In 1939, the use of the Cyrillic alphabet in the geography of Turkestan (which includes Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan and Tajikistan) was accepted and it was decided to develop separate literary languages and styles for the ethnic identities that were revealed. After these alphabet changes, Muslims living in the territory of the USSR became completely isolated by being cut off from the Islamic world and Islamic civilization. The Arabic language, which was used as the language of worship and the Qur'an, was thus made to forget the Islamic society and its peoples, and then the Islamic education in the society was abolished.

Turkmenism policy In the time of Niyazov, it was aimed to create a special Turkmen identity by removing the people from the atmosphere of foreign culture. Initiatives that could threaten national unity and solidarity were prevented while applying nationalist policies. Although necessary steps were taken in every sense, the influence of Russian culture could not be completely broken. After the independence in Turkmenistan, besides the Russians, Islamic, Turkish and Western cultures had an impact on the construction of national identity.

Keywords: USSR, Communism, Ruhname, Niyazov,

Keywords: USSR, Communism, Ruhname, Niyazov,

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	i
ÖZET	iii
ABRASCT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ.....	1
1.Araştırmanın Konusu	1
2.Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
3.Araştırmanın Sınırlılıkları	2
4.Araştırmanın Yöntemi.....	3
5.Araştırmanın Veri Toplama Araç ve Teknikleri	3
6.Araştırmanın Verilerinin Çözümlemesi.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİ İLE İLGİLİ BİLGİLER	4
1.1. Sosyal Değişme Kavramı.....	4
1.2. Sosyal Değişme Etmenleri.....	7
1.2.1. Coğrafi Etmenler	7
1.2.2. Nüfus ve Göç Etmenleri.....	7
1.2.3. Kültür ve İdeolojik Etmenler	9
1.2.4. Bilim ve Teknoloji Etmenleri	10
1.3. Sosyal Değişme ve Din	11
1.3.1. Sosyal Değişmeyi Engelleyici Bir Faktör Olarak Din	11

1.3.2. Sosyal Değişme Faktörü Olarak Din	14
1.3.3. Sosyal Değişmenin Din Üzerindeki Etkileri	15
İKİNCİ BÖLÜM	18
SOVYETLER BİRLİĞİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	18
2.1. SSCB'nin İlk Yılları	18
2.2. SSCB'ye Karşı Basmacı Hareketi	22
2.3. SSCB'nin Orta Asya Ülkelerine Karşı Uyguladığı Sosyal Değişim Etmenleri	23
2.3.1. SSCB'nin Uyguladığı Kültür ve İdeoloji Etmenleri	23
2.3.2. II. Dünya Savaşı Yılları ve Türkistan coğrafyasında Stalin'in Uyguladığı Sosyal Değişim Politikaları	28
2.3.3. Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Din İdaresinin (SADUM) Türkistana etkileri	31
2.3.4. KRUŞÇEV Dönemi (1950-1960) Sosyal Değişme Politikaları ve Türkistan coğrafyasına etkileri	37
2.3.5. BREJNEV Dönemi (1960-1980) Sosyal Değişme Politikaları ve Türkistanda sonuçları	38
2.3.6. GORBAÇOV Dönemi Sosyal Değişme Politikaları ve Türkistanda yansımaları	40
2.3.7. Alfabe ve Dil politikaları	41
2.4. Türkmenistan Hakkında Genel Bilgiler	44
2.4.1. Türkmen Adının Kökeni	44
2.4.2. Rusların Asimilasyon Politikaları ve Türkistan coğrafyasında etkileri	45
2.4.3. Coğrafi Konumu itibarıyla Türkmenistan	48
2.4.4. Demografik Yapısı	49
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	52
TÜRKMENİSTAN'DA SOSYAL DEĞİŞİM SÜRECİ.....	52

3.1. Türkmenistan’da Milliyetçilik Hareketleri ve Ruhnama’nın rolü	52
3.2. Niyazov Dönemi Sosyal Değişim Süreci.....	60
3.2.1. Sosyal Değişim Sürecinde Dil Reformu	69
3.2.2. Sosyal Değişim Sürecinde Medyanın Etkisi	74
3.2.3. Sosyal Değişim Sürecinde Tarihi Kaynaklara Yönelik Çalışmalar ...	75
3.2.4. Eğitim Alanında Yaşanan Sosyal Değişimler	78
3.3. Türkmenistan’da Sosyal Değişim Süreci: Berdimuhammedov Dönemi (2007-2022)	80
3.3.1. Sosyo-Politik Alanda Yapılan Sosyal Değişim Faaliyetleri	82
3.3.2. Büyük Kalkınma Dönemi	83
3.3.3. Sağlık Alanında Yapılan Sosyal Değişim Faaliyetleri.....	84
3.3.4. Eğitim Alanında Yapılan Sosyal Değişim Faaliyetleri	86
3.3.5. Açık Kapılar Politikası	88
3.3.6. Dini Hayatta Değişimler	90
SONUÇ	97
KAYNAKLAR.....	101

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TSSC : Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

TKP : Türkmenistan Komünist Partisi

SADUM : Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Din İdaresi

BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

md : Maddesi

No : Numara

s. : Sayfa

S. : Sayı

v.b. : Ve benzerleri

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu

1991 yılında SSCB'nin dağılması sonucunda yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Bağımsızlığını yeni kazanan uluslar ve Türkmenistan, özellikle dil, kültür ve eğitim alanında milliyetçilik düşüncesinin gelişmesini sağlayacak adımlar atmışlardır. Bağımsızlığını kazanan Türk devletleri ortak milliyetçilik ve buna bağlı değerler devam ettirmemiştir. Bu durum bağımsızlığını ilan eden Türk Devletlerinin yerel sadece kendilerini öne çıkaran ulus milliyetçiliği ve değerler oluşturmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan uluslar Moskova'ya karşı memnuniyetsizliklerini ifade etmişlerdir. Bu süreç ulusların milliyetçilik ve ulusal değerlerinin giderek güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

Türkmenistan, 26 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlık için referanduma giderek referandum sonucunda bağımsızlığını ilan etmiştir. 27 Ekim 1991 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB) ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanması ülkede büyük sevince yol açtığı gibi bazı sorunların da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Türkmenler, SSCB döneminde asimilasyon politikalarına maruz kalmıştır. Türkmenler, SSCB döneminde sosyal hayat ve milli değerler açısından büyük ölçüde asimile olmuştur. Sovyet Rusya döneminde yaklaşık 70 yıl süresince kendi kültüründen, dilinden ve dini değerlerinden uzak kalmışlardır. Türkmenlerin, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra milli kimliklerini kazanma çabaları zor bir süreci içermiştir. Zira, milli unsurların en önemlileri arasında yer alan milli dil/ulus dili neredeyse kullanım dışında idi. Rusça konuşmak ve yazmak bir ayrıcalık olarak anlam taşıyordu.

Diğer Orta Asya Türkleri ve Türkmenler Rusların asimilasyon politikalarına maruz kalmaları sonucu buna karşı çok mücadeleler vermişlerdir. Bu mücadeleler kimi zaman çok etkili olmuştur. Orta Asya Türklerinin bu mücadeleleri SSCB'nin o topraklarda kontrolünü zorlaştırmıştır ve zayıflamasına zemin hazırlamıştır

2.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı Sovyetler Birliğinin yıkılması ya da dağılmasından sonra Türkmenistan'ın sosyal hayatında meydana gelen değişimleri incelemektir. Bu araştırma ile Türkmenistan'ın bağımsızlığı öncesi ve sonrası sosyal hayatı hakkında bilgiler verilerek literatüre katkı sağlanmak amaçlanmıştır. Türkmenistan'ın bağımsızlık sonrası toplumsal değişme sürecinde sosyal ve dini hayatındaki değişimler incelenmek amaçlanmıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Türkmenistan'ın sosyal yapısında değişimler meydana gelmiştir. Türkmenistan'ın sosyal yapısında meydana gelen değişim sürecini konu alan bu araştırma daha önce yapılmadığı için önem arz etmektedir. Bu araştırma SSCB'nin dağılmasından sonra Türkmenistan'ın sosyal hayatında ve dini hayatındaki değişimleri incelenmesi açısından önem arz etmektedir.

Türkmenistan'ın bağımsızlık öncesi ve sonrası olmak üzere toplum yapısında kültürel ve milli alanda ciddi değişimler ve gelişimlerin yaşandığına şahit olmaktayız. Bağımsızlığa kadarki süreçte rejimin yönlendirmesi ve dikte ettiği kurallarla hayatı devam ettirmeye çalışan Türkmenler öz kültürü ve dinini yaşamakta zorlanıyordu. Komünist idarenin asimilasyon politikasından ciddi etkilenmeler olmuştur. Türkmenlerin toplumda rejimin bakısına karşı biriken öfkesi, milli uyanış propagandaları, toplumun kabileler şeklinde yaşayarak sıkı aile bağlarının olması, Türkmenlerin rejime karşı sağlam duruşu ve Rusların tamamen hakimiyet elde edememesinin önemli unsuru olmuştur. Cumhurbaşkanı Niyazov döneminde rejim etkisinin kırılmaya başladığı dönüşümlerin çıplak gözle görülmeye başladığı bir süreç olmuştur. Gerek eğitim ve alfabe gibi alanlarda yapılan reformlar gerekse milli ve manevi duyguların aşılması ve artırılmasına yönelik çalışmalar değişimin temel taşlarından olmuştur.

O dönemlerde devlet eliyle Türkmen kültürünün dünyaya tanıtılması için yapılan adımlar etkili olmuştur. Birçok kitabın Türkmenceye çevirilmesi, Türkmen edebiyatına önem verilmesi gibi faaliyetler yapılmıştır. Türkmenistan'ın ilk cumhurbaşkanı Niyazov'un kitabı Ruhname'nin de ciddi etkisinin olduğunu değişim sürecinde yozlaşan fikirlerin aydınlatılması ve Türkmen kültürünün ne denli zengin yapıda olduğunu yeni nesillere aktarılmasında görülmüştür. Bununla birlikte Ruhaname kitabının birçok dilde çevirilip yayınlanması da Türkmen kültürünün tanınması ve benimsenmesi için yapılan adımlar arasındadır.

3.Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmamızda Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkmenistan'ın sosyal yapısında meydana gelen değişim sürecini açıklamayı konu edindik. Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları vardır;

- Bu araştırma konu ile ilgili akademik kaynaklardaki bilgilerle sınırlıdır.
- Bu araştırma konu ile ilgili daha önce hiçbir çalışma olmadığı için sınırlıdır.

Bu araştırma zaman aralığı ve mekan açısından belirli sınırlıklar taşımaktadır. Çünkü bu araştırma Türkmenistan'ı konu edinmektedir. Dolayısıyla Türkmenistanda 2020 yılı itibariyle pandemi yüzünden sınırların kapalı olması nedeniyle Türkiye'de yürüttüğümüz bu çalışmada belli bazı kaynakların erişiminde sınırlı kaldık. Çalışmamızı Türkmenistan'nın bağımsız olduğu 1991 yılından itibaren ikinci Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov dönemini de kapsayacak şekilde toplumsal ve dini alandaki değişimleri sosyolojik açıdan tanımladık ve çalışmamızı bu çerçevede sınırlandırdık.

4.Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel bir metot benimsenmiş olup, Betimsel/Deskriptiv bir çalışma yaptık. Başka bir ifade ile incelediğimiz konuları saptayarak tanımlamaya ve yorumlamaya çalıştık. Dolayısıyla çalışmamızın amacına ikincil verilere yani daha önce yapılmış araştırmalara başvurularak ulaşılmıştır. Temel olarak takip ettiğimiz Belge Tarama yöntemi ile konu ile ilgili akademik kaynaklar (kitap, tez, makale ve sempozyum v.b.) incelenmiştir.

5.Araştırmanın Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Bu çalışmada veri toplamak için Literatür taramasına dayalı olan Dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Dökümantasyon, nitel araştırmalarda daha çok kullanılan bir doküman inceleme, belge tarama tekniğidir. Bu teknik ile ilgili kaynaklar araştırılarak bulgular elde edilmiştir.

6.Araştırmanın Verilerinin Çözümlemesi

Bu araştırmanın verilerin geçerliliği tartışıldıktan sonra araştırma planı çerçevesinde sistematik olarak sosyolojik bakış açısı ve ilkeleriyle analiz ve değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Veriler toplandıktan sonra verilerek araştırmanın konusuna bağlı olarak üç bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler giriş, gelişme ve sonuç olarak araştırmanın konusuna uygun olarak planlanmıştır. Araştırmanın bölümleri konunun amacına uygun alt başlıklara bölünmüştür. Bu başlıklar akademik yazım ile yazılarak araştırmanın amacına ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİ İLE İLGİLİ BİLGİLER

1.1. Sosyal Değişme Kavramı

En genel tanımıyla kurum ve kuralların zamanlar içerisinde gerek nicelik gerekse nitelik açısından geçirilen değişim olarak tanımlanan sosyal değişim, yeryüzündeki bütün toplumlarda görülen bir süreçtir. Kavram olarak sosyal değişim yerine bazen ilerleme, gelişme, devrim gibi ifadeler de kullanılmaktadır. Fakat bu kavramlar sosyal değişim sürecini her açıdan kapsamına alamamakta ve değişimin olduğu anlamını verememektedir.¹ Bu süreç toplumdan topluma az-çok, yavaş-hızlı ya da büyük-küçük olarak değişim görülmektedir. Toplumlardaki değişim tarih boyunca var olmuş ve sosyoloji alanında sosyologların dikkatini çeken konulardan birisi olarak tartışılmıştır.

Comte'nin teolojik dönem, metafizik dönem ve pozitivist dönemi, İbn-i Haldun'un hadari ve bedevi ayrımı, Tönnies'in cemiyet-cemaat ayrımını tek tek incelediğimizde sosyal değişimin var olduğu vurgusunun açık şekilde ifade edildiğini görüyoruz. Kongar ise, sosyal değişmeyi insan-insan ve doğa zıtlıklarına oturtmuştur. İnsan-doğa münasebetlerinde insanın doğal yaşama karşı mücadelesi iken insan-insan zıt tutumu doğal hayata karşı gösterilen mücadele de bireyin alet üreterek teknolojiye adım atmasıyla başlamıştır.²

Tarih boyunca yaşanan sosyal değişimlerde kültürel etken önemli paya sahip olmuştur. Sebebi ise diğer alanların büyük ya da küçük mutlaka kültürel sahaya diyalog içerisinde olmalarıdır. Sosyal değişim bir toplumun kültürel durumuna göre değişmekte ve iki unsur nazara alınarak gerçekleşmektedir. İki unsur ise, muhafazakarlık ve yenilikçilik. Kültür denilen sistem aynı zamanda teknolojiyle de beraberdir. Bundan dolayı sosyal değişim aşamalarında toplumların teknolojiyi kendilerinin ortaya koyup koymadığı da belirleyici

¹ Ömer Demir ve Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 6.Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2002, s.372.

² Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, 2.Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1979, s.21-23.

olmaktadır.³ Farz edelim ki bir toplum kendisi teknolojiyi üretmez başka toplumdan ithal ederse o halde teknolojiyi alırken yanında ideolojileri de otomatik olarak almış olur.

Bir toplumda sosyal değişim için zaman unsuru ne derece önemliyse mekan da o derece önemlidir. Çünkü değişim olayı belirli bir zaman içerisinde olmakta ve belirli bir mekandan ayrı düşünülememektedir. Bundan dolayı bir toplumdaki sosyal değişim süreci değerlendirilmeye çalışılırken mekan ve zaman unsurlarının dikkate alınması gerekir. Zaman yoksa değişim de yok, ancak değişim yoksa zaman da anlaşılmaz ifadesini kullanan Moore, zaman kavramını sosyal değişimin vazgeçilmezi olduğunu belirtmiştir.

Sosyal değişim sadece içerisinde bulunduğu toplumu değil aynı zamanda çevresinde yer alan toplumları da etkisi altına almaktadır. Yaşayan toplumlarda oluşan herhangi bir değişim insanlar arası veya toplumlar arası anlaşmazlık ve kaosa sebep olabilmektedir. Meydana gelen değişime, toplumlarda bir kısım insanlar olumlu bakarken başka bir kısım insanlar ise olumsuz bakabilirler. Değişimin kabulü açısından da toplumda isteyen-istemeyen kesim olabilir. Bu açıdan bakıldığında sosyal değişim bir toplumda gelişme gösterirken çoğu zaman zorlu bir dönem olarak görebiliriz.

Sosyal değişim adına birçok sınıflandırmadan iki tanesini özellikle belirtmemiz yerinde olacaktır. Birincisi baskı unsurları ikincisi ise değişimin kaynağı açısından yapılan gruplamadır. Baskı unsuruna göre ifade edilen sınıflandırma, sosyal değişimin bir baskı neticesinden mi yoksa kendiliğinden mi oluştuğu ayrımından hareketle ve bu hareket sonucunda serbest ve zorlayıcı değişimler olarak sınıflandırma yapılmaktadır. Serbest sosyal değişim olayı iç-dış etmen ayrımı olmaksızın baskıcı faktörü bulunmayan ve toplumun kendi yapısı içerisinde nüfusu, ihtiyaçları, teknik imkanlarının ilerlemesi gibi unsurlar sonucunda doğal bir hareketlilik olarak meydana gelen değişimlerdir.⁴

Serbest sosyal değişimler neticesinde oluşan sorunlar, gerçekleştiği toplumlarda kaosa sebep olmadan sistemli şekilde oluşmakta ve değişim rahat bir süreçte gerçekleştiği için de sosyologlar açısından en yararlı değişim şekli olarak ifade edilmektedir. Bu tarz değişimler bazı

³ Zeki Arslantürk ve M. Tayfun Amman, **Sosyoloji**, 9.Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013, s.423.

⁴ Aydın Yaka, **Sosyal Değişme**, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2011,s.102-103

istisnalar dışında bütün toplumlarda görülen ve gerçekleşmesi yavaş olan değişimlerdir. İç-dış etkenli nedenlerden ötürü üstten alta idari kesim veya alttan üstte halk tarafından bir baskı neticesinde oluşan değişimlerdir. Devrimler, ihtilaller ve darbeler gibi olaylar sosyal değişimlerde farklı unsurları zorla değiştirmeye örnektir. Bu durumdan dolayı yazar Mahmut Tezcan bu değişim sınıfına toplumsal değiştirme olarak nitelendirmiştir.⁵

Sosyal değişimleri kaynağına göre tasnif etmede içsel ve dışsal olarak ikiye ayrılmaktadır. Sosyal değişimin toplumların kendinden mi kaynaklandığı yoksa harici toplumların mı sebep olduğunu tek bir şekilde belirlemek epeyce zordur. Çünkü bu iki durum iç içe geçmiş durumdadır. Bir toplumda oluşan değişimin etki alanı genellikle etrafındaki toplumlara da sirayet etmektedir. Toplumdaki nüfusun artması, ihtiyaçların artış göstermesi ve iç göçte yaşanan hareketlilik içsel değişimler olarak nitelendirilirken serbest sosyal değişim süreciyle de yakınlık göstermektedir. Fakat serbest sosyal değişim sürecinde başka toplumlarla etkileşim içinde olunurken burada sadece toplumun kendi bünyesinden çıkan değişimler vardır. İçsel değişime örnek olarak göçebe yaşayan toplumların yerleşik yaşama geçmesi ve ardından gelişen değişimleri verebiliriz.

Toplumların kendi yapılarından değil de başka toplumlarla etkileşimi neticesinde meydana gelen değişimlere dışsal değişimler olarak tanımlanır. Fransız ihtilalinin ardından gelişmiş toplumların ilerleme gösterdiği teknoloji ve kültürel sahası gelişmemiş ülkelere örnek alınması sonucu ortaya çıkan bu tarz değişimler dışsal değişimler olarak nitelendirilmiştir.⁶

Burada gerçekleşen değişim serbest dışsal değişimin ifadesidir. Dışsal değişim süreci serbest olabileceği gibi baskı yoluyla da olduğu bilinmektedir. Soğuk savaş yıllarında iki süper güç olan ABD ve Rusya'nın gelişmemiş toplumlara barış ve özgürlük götürme, modernleşme ve kalkınmalarına katkıda bulunma gayesiyle meydana getirdikleri modernleşme kuramı projesi ve ardından meydana gelen değişimler bu minvalde değerlendirilebilmektedir.⁷

⁵ Yaka, a.g.e. s.104-107.

⁶ Arslantürk ve Amman, a.g.e. s.430

⁷ Fahrettin Altun, **Modernleşme Kuramı**, 3.Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2011, s.28.

1.2. Sosyal Değişme Etmenleri

1.2.1. Coğrafi Etmenler

Yeryüzünde insanlığın varoluşundan itibaren doğayla iç içe olduğu karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu bilinmektedir. Fıtratı gereği insanlar toprak parçasının bulunduğu bir coğrafi sahada yaşamak zorundadır. Çağımız modern yaşamında teknoloji ve bilim alanında gerçekleşen gelişmeler doğrultusunda insanoğlunun çevre koşullarına ihtiyacı kısmen azalmış gibi izlenim verse de insanlığın fiziki çevreye net şekilde hakim olamaması ve sosyal yaşama şekil veren en önemli unsurlardan olan finansal faktörlerin hammadde ve kaynak açısından doğal yaşama muhtaç olması gösteriyor ki insanlık çevre şartlarından çok ayrı kalamayacaktır.

Yeryüzünde toplumların var olduğu çevrede sel, kuraklık, afet, kıtlık gibi unsurların da sosyal hayattaki değişime müdahil olduğu bilinmektedir. Sosyal değişimde bilhassa doğal afetler neticesinde meydana gelen zaruri göç hareketleri sonucu oluşan değişimler sosyal değişimde coğrafyanın etkisini en net şekilde göstermektedir. Ayrıca göçebelilik yaşam tarzıyla toplayıcılık ve avcılık yaparak geçinen toplumların zaman içerisinde yerleşik düzene geçmesiyle beraber doğayı şekillendirmeye çalışması, bilim ve tekniğin ilerlemesine bağlı olarak kentleşme ve sanayileşmenin artması çevreyle olan etkileşimin tahribata sebep olması gelecek nesil insanlık için endişe yaratmaktadır.⁸

1.2.2. Nüfus ve Göç Etmenleri

Toplum araştırmalarında nüfus unsuru önem arz etmektedir. Nüfus çalışmalarında doğum oranları, nüfusun cinsiyeti, yaşı, ekonomisi, eğitimi, kent ve kırsal bölgelere göre dağılımı gibi değişkenlerden oluşmaktadır. Nüfusun sosyal değişime olan etkisini inceleme konusu eden ilk sosyolog Durkheim'dir. Durkheim'e göre geleneksel toplum hayatından sanayi toplumuna geçişin sağlanmasında önemli faktör nüfustur.⁹

Var olan toplumlarda nüfusun artış ve yoğunluğuna paralel olarak alanında uzmanlaşmalar ve iş bölümleri oluşmuş bu da sosyal değişimin gerçekleşmesine neden olmuştur. Bir toplumda nüfusun yoğun olması fert başına düşen milli geliri de belirlediğinden

⁸ Yaka, a.g.e. s.101-102

⁹ M. Said Doğan, "Nüfus Hareketleri ve Sosyal Değişme", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Cilt.49, Sayı.1 (2005), s.665.

ekonomik hususları etkileyerek sosyal hayatın hepsini etkiler. Yine benzer durumda aile bünyesinde bireylere göre de yoksulluk oranları değişkenlik göstermektedir.

Sosyal değişimin kontrol dışı gerçekleştiği nüfusunu kontrol altına alamayan ülkelerde başta ekonomi olmak üzere eğitim, sağlık gibi alanlarda halkın ihtiyaçları talepler çerçevesinde giderilememekte ve sorunlarla mücadele zorlaşmaktadır. Bundan dolayı ülkeler sosyal değişimi kontrol altına alabilmek için nüfusu kontrol ve denetim girişiminde bulunmaktadır. Aksi halde kontrolü kaybeden toplumlar fırsat ve refah dağılımı açısından sorunlar yaşamaktadır. Nüfus artış hızının azalmasına gelişen ülkeler, nüfus artış hızını da azaltmaya gelişmemiş ülkeler çözümler üretmektedir.

Bir toplumda nüfusun artmasından dolayı yeni insani ihtiyaçlar oluşmakta ve bu ihtiyaçların giderilmesi için de dönem dönem yeni resmi birimler tesis edilmekte, ihtiyaçlara cevap verilememesi durumunda da sosyal sorunlar doğmaktadır. Nüfusun sadece artması değil ayrıca cinsiyet ve yaşa bağlı olarak da sosyal değişime şekil vermektedir.¹⁰ Genç nüfusun fazla olduğu ülkelerde sosyal değişim beklenen bir olay olup aktif bir tutum ortaya koyarken, yaşlı nüfusun ağırlıkta olduğu toplumlarda sosyal değişim daha yavaş olmakta ve muhafazakar bir tutum ortaya koymaktadır.

Sosyal değişimin gerçekleşmesinde en ciddi katkısı olan bir diğer unsur ise göçlerdir. Bir yer bölgeden başka bir bölgeye göç eden insanlar, gruplar göç sürecinde sadece kendilerini götürmekle kalmayıp başta ideolojileri, inançları olmak üzere maddi-manevi bütün değerlerini de birlikte taşıdığından, bütün göç hareketleri sonucunda kültürleşme ve kültürlenme aşamaları, etkileşimleri gerçekleşmektedir. İnsanlığın var oluşundan itibaren en önemli değişimler yerleşik hayata başlanmasıyla birlikte yaşanırken bir diğer ise sanayileşme süreciyle beraber kentlileşme döneminde gerçekleşen değişimler olmuştur. Bundan dolayı nüfus endeksli her türlü dönüşüm sosyal değişime de temel olmaktadır.¹¹

¹⁰ Yaka, a.g.e. s.75-77.

¹¹ İsmail Doğan, **Sosyoloji**, 8.Baskı, İstanbul; Pegem Akademi, 2008, s.345.

1.2.3. Kùltür ve İdeolojik Etmenler

Kùltür ve ideoloji etmenleri temelde sosyal yapının manevi boyutunu gösteren değerlerdir. Bu kùltürel ve ideolojik etmenler toplumun bir bölümünü veya tümünü kabul edilmiş, sağlamlaşmış eş zamanlı olarak da sosyal kurallara da menbalık eden fikir, inanç ve yargılar bütünüdür. Bu nitelikler çerçevesinde de gelenek-görenek ve din gibi kısımlarda kişisel davranış ve tutumlara da temel oluşturmaktadırlar. Oluşan olayların karşısında değerlere yönelik kişilerin tepkilerin nasıl olacağını tespit eden ölçüler oluşturması açısından değişimin sonucunda ne çeşit bir tepkinin alınacağını belirlemektedir. Buna ilaveten sosyalleşme ve eğitim neticesinde elde edilen değerlere bağlı kalmak halk bünyesindeki yardımlaşma ve dayanışmanın da nasıl olacağını oluşturmaktadır.¹²

Weber, Durkheim ve Comte gibi din sosyolojisinin önemli sosyologları izah edilen değer ve düşüncelerin sosyal değişim açısından oldukça etkili olduğunu beyan etmişlerdir. Weber din ve zihniyetin ekonomiye yön verdiği, Protestanlık sonucunda kapitalizmin oluşarak sosyal değişim unsuru olduğunu belirtmektedir.

Kendisine göre bir toplumun sosyal değişim sürecinden geçmesi için ilk başta değer yargılarının da değişmesi gerekmektedir. Kùltürel unsurun bir başka boyutu olan ideolojiler, felsefi boyutu ve kendi bünyesindeki uyumu olan düşünceleri ve yeri geldiğinde toplumun bir kısmını ya da bütünü güdüleyerek yol göstermektedir. Marx ifadelerinde ideolojiyi, üretim etkileşimi tarafından belirlenerek sonunda sömürülen fakat sonrasında çatışma ve sınıf etkiyle sosyal değişimde belirleyici yönü olan bir unsur olarak belirtmektedir.¹³

Tutucu ve gelişmeci olarak ideolojileri iki kısma ayırmak olanaklıdır. Toplumların sosyal değişim neticesinde gösterdikleri tavır bu ideolojilerden hangisini benimsediği anlaşılmaktadır. Tutucu ideolojiyi tercih eden toplumlar sosyal değişim karşısında muhafazakar tutum göstererek halihazırdaki statüyü korumak isteyecektir. Gelişmeci ideolojiyi tercih edenler ise değişime karşı istekli ve yumuşak olup yeniliğe daha açık gelişmeyi daha çok isteyen mevcutla yetinmeyen tutum sergileyecektir.

¹² Yaka, a.g.e. s.91-92.

¹³ Ejder Okumuş, **Toplumsal Değişme ve Din**, 4.Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2015,s.32

Sosyal değişim, toplumsal değer yapıları genellikle gleştirici bir unsurmuş gibi gösterse de zaman içerisinde bu değerler ve ideolojiler bazı değişmelerle karşı karşıya kalmaktadır. Sebebi ise bakış açıları ve değerler, yaşamdaki inanç ve düşüncenin soyut halleri olmasıdır. Demografik, teknik, ekonomik, coğrafı değişimler sonucunda oluşan kentleşme ve sanayileşme gibi aşamalar neticesinde insanlar arası etkileşimler, inançlar, düşünce tarzları ve en önemlisi sosyal yapı da değişme sürecini yaşamaktadır.¹⁴

1.2.4. Bilim ve Teknoloji Etmenleri

İnsanoğlu yeryüzünde var oluşundan itibaren yaşamak için doğal çevreyle mücadele etmek mecburiyetinde kalmış ve mücadelenin kolay yürütülmesi açısından da aletler üreterek teknikler geliştirmişlerdir. İlk zamanlarda insan gücüne dayanan enerji daha sonra kömür, demir, elektrik, petrol derken çağımızda nükleer enerjiye kadar gelinmiştir. Gelişmenin geçmiş boyunca bu kadar ciddi değişimler içerisinde olduğu açıktır.

Teknoloji, ekonomi ve bilim üçgeninde ciddi ilişki olmasına karşın Sanayi devrimine kadar bilim dünyasının ekonomiye, finans sektörüne ve sosyal değişime ciddi bir etkisinden söz etmek mümkün değildir. 18. Yüzyılda gerçekleşen devrimle birlikte söz konusu bu durum tersine dönmüş ve bilim teknoloji dünyasına aktarılarak büyük ölçekli üretimler başlamıştır. Bunun yanında Sanayi devrimiyle beraber gelen değişimler okuryazarlığın artması, kentleşme, iletişim araçlarının artarak yaygınlaşması gibi değişimler halk arasında yaygınlık göstererek toplumun tamamına etki etmiştir. Çağımız bilgi dünyasında teknoloji ve bilim, hayatın içerisine kadar girmekte ve sosyal, aile, dini hayatlar, yazılı ve görsel sanatlar gibi yaşamın birçok sahasında meydana gelen değişimlere temel oluşturmaktadır.¹⁵

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin toplumlarda gerçekleşen sosyal değişimlere etkisi beş farklı şekil üzerinden görülmektedir. Teknoloji dünyası devamında ekonomik ilerlemeler kanalıyla kişilerin küresel alanda bakış açısını değiştirmektedir. Bilimsel gelişmeler neticesinde toplumlarda planlayıcı ve üretici yeni bir sınıf meydana gelmiştir. Aynı şekilde bilim

¹⁴ Doğan, a.g.e. s.357.

¹⁵ Yaka, a.g.e. s.83.

dünyasının ilerlemesi insanların hayat kalitesinin de artmasına ekonomik alanda rahat etmesine sebep olmuştur.

Bilimsel gelişmeleri takip edip teknolojik alanda ilerleyen toplumların yaşam standartları yüksek iken teknolojik alanda geride kalan ülkeler ise yaşam standardı düşük şekilde hayatlarını devam ettirmektedirler. Öte yandan bu konu hem bireyler hem de halklar arası diyalogun seyrini ve niteliğini de değiştirmektedir. Ekonomi ve bilime bağlı değişimler başta kentleşme, ulaşım olmak üzere birçok alanda sosyal değişimin meydana gelmesine neden olmaktadır. Olgu olarak nitelendirdiğimiz sosyal değişim toplumda gelişmekte ve en küçük yapı taşı olarak da birey görülmektedir. Bundan dolayı sosyal değişim adına bahsedilen bütün unsurlar kendi içerisinde ciddi öneme haiz olsa da değişimin merkezinde toplum ve insan bulunmaktadır. Kişilerin merkezi konumundaki önemini Kur'an-ı Kerim şu ayetiyle ifade etmektedir: Bir toplum kendini değiştirmedikçe Allah onları asla değiştirmez.

1.3. Sosyal Değişme ve Din

Sosyologların büyük bir kısmına göre din sosyal bir vakıa olarak nitelendirilmektedir. Din unsurunun ilahi bir yönünün olmasına karşın sosyal bir yanının da olması, dini sosyal vakalarla diyalog içerisinde olmasını ve kültürel, coğrafi ve sosyal değişkenlere birlikte olmasına imkan tanımaktadır. Toplumlarda bulunan inanç ve din mekanizmaları ile sosyal yapıların karşılıklı etkileşimi neticesinde, zamanla sosyal yapıya tesir eden bir olay dine de tesir etmekte ve oluşan bir değişim sosyal alanda değişimleri meydana getirirken dini anlamda da değişimlere neden olmaktadır.¹⁶ Din ile sosyal değişimi üç başlık altında ifade etmek mümkündür.

1.3.1. Sosyal Değişmeyi Engelleyici Bir Faktör Olarak Din

Tarihi süreç boyunca var olmuş ve varlığını devam ettiren bütün dinler genel olarak bir kurucu veya tebliğ edenin uhrevi deneyimi bağımlılığı ve onu ritüelleştirerek sürekliliği halinde vücut bulmakta ve bu durumuyla da kendini geçmişten uzaklaştırarak oluşan değişimlerin tesirinden de mesafeli olma eğilimini ortaya koymaktadır. Bilhassa Marksist sosyologlar din unsurunun değişime karşı olarak frenleyici özelliğine dikkat çekmekte ve üst grupların

¹⁶ Ünver Günay, “Sanayi Toplumlarında Din”, EÜİF Dergisi, Sayı.3 (1986), s.43.

hakimiyetini sağlaması, alt grupların da üzüntülerini azaltması adına bir araç olarak görülmekte ve dinin sosyal değişime engel olucu bir role sahip olduğunu belirtmektedirler.¹⁷

Dinin en asli görevlerinden birisi de sosyal dayanışmayı, bütünleşmeyi sağlama görevi onun değişimden ziyade istikrar yapıcı bir unsur olarak kavranmasına neden olmaktadır. Sosyal değişim sadece ileriye dönük bir gelişme olmadığı bunun yanında toplumda çözümlere de sebep olabilecek değişimleri de çerçevelediği bilinmektedir. İki yönlü bu değişim sadece dinlerde bulunmamakta toplumların karakterinde de bulunmaktadır. Böylesi muhafazakar güçlerden dolayı toplum ileri yönlü gelişmekte ve sosyal yapı ve unsurlar sosyal sistemi canlı tutmaktadır.

Muhafazakar tutumun sadece dinlerde olduğu varsayımı bile dinin sosyal değişimi tamamıyla reddettiğini ifade etmek doğru bir tavır olmayacaktır. Nitekim geleneksel, evrensel dinlerin bütünü değişimi inkar etmeden bir tür kayıp, gerileme vs. olarak kabul edilmekte ve bunu revize etmek için yapılan her tutumu, dinin kendi orijinal yapısına getirecek bir gayret olarak görmektedir. Müslüman aleminin ihya faaliyetleri bu anlamda düşünülmektedir.¹⁸

Bu bağlamda Sünnilik Kur'an- Kerim ve Hz. Muhammed'in sünnetlerine sarılmayı ve yaşamayı zikrederek dinin kaynağının korumayı amaçlamaktadır. Selefiyye ve Vehhabilik hareketinin modern akımın oluşturduğu sosyal değişim neticesinde İslam dinini asıl statüsünden uzak kaldığı öne sürülerek İslamiyet'i yeniden saf haline getirme hareketleri bu duruma misal olarak verilebilir.

Benzer durumlar diğer din ve mezheplerde de görülmektedir. Bu gayretlerin tamamında dinlerin esasında değişime karşı koymanın da ötesinde kendilerini aslı halleri içinde kendini yeniden takdim etme amacı görülmektedir. Dinlerin kural koyucu, değiştirilemez kaideler getirme vasfı bazı zamanlar din ve değişim arasında çatışmaya neden olmaktadır. Oluşan birtakım değişiklikler dinin kendi yapısına uyum sağlarken bir kısmı da uyum sağlayamamaktadır. Bundan dolayı din kendine uyum sağlamayan değişimi dini değere karşı

¹⁷ A. Faruk Sinanoğlu, "Toplumsal Değişim ve Din", **Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt.1 Sayı.2 (Temmuz- Aralık 2008), s.21.

¹⁸ Nur, Vergin, "**Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış**", Toplum ve Bilim, 29/30, (Bahar-Yaz, 1985), s.10

çıkma ve bozgunculuk olarak nitelendirip tepki vermektedir. Dinin sosyal değişimi engelleyici bir faktör olarak algılanması bu nedendendir.¹⁹

Yeni oluşan sosyal değişimlerin dine uygunluğu genel anlamda toplum tipine göre şekillenmektedir. Toplumların farklı kesimleri meydana gelen değişimler neticesinde duruşları farklılık göstermektedir. Muhafazakar kesim hali hazırdaki düzenin muhafazasını savunurken, şüpheciler olan ve olacak her şeyin şimdiki zamanı olarak savunmaktadırlar. Son olarak liberal camia ise şimdiki zamana menfi davranmanın gelecek zamana da zararı olacağını ifade etmektedirler. Dini sosyal değişikliğe mani olan bir unsur olarak tanımlayanlar o toplumda maddi-manevi geri kalmışlığı dine bağlamakta ve değişime tepki gösterenleri de gerici olarak nitelendirmektedirler. Dindar kesim ise toplumu dine uygun olmayan tavır ve davranışların zarar verdiğini ve değişimlerin hem ahlaki hem de dini açıdan yozlaşmanın neden olacağını söylemektedir. Bu durum esasında dinin kendisinden ziyade dinin anlayış, yorumlama tarzından kaynaklanmaktadır.

Dine karşı tavrı olanlar ile gelenekçi yapıya sahip olanlar, sosyal değişim ile din arasındaki bağlantıyı ideal ve sağlıklı şekilde anlayamadığı zamanlarda bu tarz çatışmalar meydana gelmektedir. Din kuralları sosyal yapıyla anlamlı bir diyalog kuramadığı sürece, sosyal değişime engel bir unsur olarak kalmaktadır. Bundan dolayı din kendi çerçevesinde revizyona giderek sosyal hayatla ve realiteyle uyum sağlamak mecburiyetinde kalmaktadır. Çünkü zamanın getirdiği şartlara göre toplumlara ikinci bir düşünme fırsatı vermeyen dinler, dini ve sosyal sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır.²⁰

Dinin engelleyici bir unsur olması meselesi İslamiyet bünyesinde ele alındığında İslam dininin böyle bir tutumunu olmadığı aksine değişikliğin yenilik ve gelişme sağlaması açısından insanlığa hizmet olarak telakki edip müsbet bir bakış açısı ortaya koymaktadır. İslamiyet zaman, mekan ve şartların değişmesi hususuna yönelik insan ihtiyaçlarının oluşacağı

¹⁹ Okumuş, a.g.e. s.116.

²⁰ Şaban Ali Düzgün, “Değişim Kavramı ve Toplumsal Değişimin Şartları”, AÜİF Dergisi, Cilt.38, Sayı.1 (1998), s.328-329.

düşüncesiyle hüküm verilirken açık kapı bırakılmakta böylelikle verilen hükümlerin değişiklik yoluna gidebileceği belirtilmektedir.²¹

İçtihatlar sayesinde zamanın ve mekanın değişiklik göstermesine paralel olarak ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşması ve devamında İslam esaslı hayatın devamlılığı da sağlama almaktadır. İslam dini belli kesimlerce muhafazakar ve değişime engel bir faktör olarak algılansa da onun yaratıcı, yenilikçi aktif bir ruh ve zihniyeti sürekli kendi bünyesinde bulundurduğu bilinmelidir.

1.3.2. Sosyal Değişme Faktörü Olarak Din

Sosyal hayatın önemli unsurlarından bir olan din, oluşacak sosyal değişimler karşısında itici güç konumunu alabilmektedir. Bilhassa dinin merkezi vazgeçilmez unsuru olduğu geleneksel toplumlarda yaşamın her sahasına etkisi olduğundan, bu toplumlarda sosyal değişim genel anlamda din öncülüğünde gerçekleşmektedir. Dinden kendini soyutlayarak dini yaşamdan uzak kalan toplumlarda durum bu şekilde olmamaktadır.

İnsan davranışları kültürel ve sosyal değerler sonucunda şekil almaktadır. Dinin asli sosyal unsur olarak telakki edildiği toplumlarda da dini ritüeller birey davranışları üzerinde baskın bir rolü olup sosyal değişimi gerçekleştirmektedir. Dinler daha fazla birey tarafından kabullenilerek sosyal sahaya inmek ve genişlemek istemektedir. Bu genişleme sonucunda başka sosyal faktörlerle etkileşimde bulunmakta onların üzerinde değişikliğe sebep olmaktadır. Zaten dinler toplumdaki kargaşayı, bozukluğu gidermek amaçlı ortaya çıktığından yeni bir din ile karşı karşıya gelen toplumlarda değişiklikte kendiliğinden müdahalesiz gerçekleşmektedir.²²

Din genellikle tek başına sosyal değişimi meydana getiren unsur olarak görülmemektedir. Din ile beraber başka faktörlerde sosyal değişime etkisi vardır. Değişim üzerinde dinin etkisini somut olarak göstermek adına Weber lider tipolojiden istifade etmektedir.²³ Weber'e göre, ilk tip peygamberler olup toplumlarda oturmuş inançlara meydan

²¹ Okumuş, s.116.

²² Sami Şener, “Sosyal Değişmenin Dini Hayata Etkisi”, Sosyal Değişme ve Dini Hayat (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi), İstanbul: İSAV Yayınları, 1991, s.97.

²³ Okumuş, s.126-127.

okuyarak köklü değişimler yapma potansiyeline sahiptirler. İkinci tip olarak rahipler ise toplumlarda geleneksel hale gelmiş düzenine dahil olarak değişime herhangi bir müdahalede bulunmamaktadır. Weber, toplumda peygamberlerin karizmatik liderliği dinin bir yansıması olarak ifade eder ve bu çekici gücü olan karizma neticesinde toplumlarda kökü değişimlere ön ayak olabilmektedir.

Dinin sosyal değişimi gerçekleştiren faktörü olma hususunda İslam dini bağlamında ele aldığımızda ortaya çıktığı toplumda putperestlik yaygın iken tevhid inancını anlatarak o toplumda hangi boyutta ciddi değişimlere neden olduğu çok rahat görülmektedir. Tevhid inancı ilk çıktığı Mekke ile sınırlı kalmayarak Hicret olayından sonra da Medine’de sosyal yaşam da değişimlere neden olmuştur. İslamiyet ile birlikte putperestlikten tevhid inancına doğru bir değişim süreci yaşanmış ve inanç dünyasıyla yetinmeyip cahiliyeden, medeniyete sözlü kültürden kitabi kültüre geçişi yapılarak yaşamın tüm sahasına etki etmiştir.²⁴

İslamiyet’in ilk yıllarında değişimler etkili ve hızlı şekilde gerçekleşmede din faktörünün rolü büyük iken sonraki yıllarda kurumsallaşma ve gelenekselleşme ile birlikte etkisin de azalma meydana gelmiştir. İslam dinin ortaya çıkışından günümüze kadar Müslüman kişilerin hayatında her türlü değişim yaşanmıştır hatta çağımız modern toplumlarında da yaşamlarına anlamlar katarak sürdürmektedirler.²⁵

1.3.3. Sosyal Değişmenin Din Üzerindeki Etkileri

Zamanın değişmesine paralel olarak insan yaşamının da değiştiği bir realitedir. Meydana gelen bu değişimler yaşamın bütününe etkisi olduğundan dini hayatı da etkilemektedir. Sebebi ise bir dinin uygulamaya konulması insan yaşamında, dolaylı olarak da sosyal alandan meydana gelmektedir. Din kutsalının insanlar her türlü etkiden soyut bir biçimde tecrübe sahibi olamayacağından bu sırada din, toplumun ve insanların dünyaya bakış açılarıyla karşı karşıya kalmakta ve sosyal değişimlerde bu nedenle dine etki etmektedir. Söz konusu bu durum dinin evrensel veya yerel olması fark etmeksizin bütün toplumda meydana gelmektedir.

²⁴ Ünver Günay, “**Toplumsal Değişme ve İslamiyet**”, ÇÜİF Dergisi, Cilt.1, Sayı.1 (2001), s.12-15.

²⁵ H. Ezber Bodur, “**Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinin Rolü**”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı.9 (1990), s.94.

Din temeli itibariyle muhafazakar yapı da olmuş olsa da zaman içerisinde oluşan göçebe yaşamdan yerleşik yaşama, kırsal hayattan sanayi toplumuna oradan da bilgi toplumuna geçişte ciddi değişimlerden o da etkilenmektedir. Nitekim İslam dini kaidelerince sonra gelen birtakım hükümlerin öncekilerin yerine geçebileceği kuralından anlaşılacağı üzere zamana ve şartlara göre bazı hükümlerde de değişiklik yapılmasına izin verildiği görülmektedir. Buna ilaveten sosyal koşulların değişmesine paralel olarak hemen hemen bütün dinlerde inanç ve ibadet gibi alanlarda birçok yenidünya görüşü, ekol ve mezhep ortaya çıkmıştır.²⁶

Çağımız toplumlarında modern sanayi kültürlerinin dinler bünyesine nasıl ve ne derece de köklü değişime neden olduğu net şekilde görülmektedir. Bu güncel medeniyet yapısı geleneksel kültürlerin hayat tarzlarından ve dünyaya olan bakışlarından farklı ve yepyeni bir anlayış getirmiştir. Din üzerinde sosyal değişimin nasıl bir etkisinin olduğunu anlamak adına insanlık geçmişinin hangi aşamalardan geçtiği konusunda detayları ve aşamalarda dinin nasıl bir konumda olduğunu ifade etmek yararlı olacaktır.

Hemen hemen bütün sosyologların genel görüşü, insanlığın geçmişten günümüze gelinceye dek farklı aşamalardan geçtiği yönündedir. Comte bu aşamaları üçe ayırmaktadır. Metafizik ve teolojik olarak adlandırdığı ilk iki dönem de din sosyal hayatta en asli belirleyici olmakta ve sosyal değişimler de onun kontrolü altında meydana gelmektedir.

Bilimin ve aklın pozitif dönemde kendini göstermesiyle din şahsi alana çekilmiş ve dini hayat bilimin ve aklın liderliğinde şekil almaktadır. Bu şekil alma sürecinde de dini yaşamın sosyal değişimlerde ciddi şekilde etkilendiği ve bu zamanda kendilerini zaman-mekan gibi faktörlere karşı güncelledikleri bilinmektedir. Sosyologların ifadelerinde, eserlerinde yazmış oldukları ayrımlardan anlaşılacağı üzere toplumlar basitten karmaşığa doğru bir değişim aşaması geçirdiğini ifade etmektedirler.²⁷

İlkel zamanlarda din hem sosyal hayatın etkisi altına girerken hem de toplum nezdinde merkezi bir statüde olma görevini devam ettirmiştir. Bu anlayış çağımız karmaşık yapılı

²⁶ Ünver Günay, “**Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu**”, AÜİF Dergisi, Özel Sayı Cilt.39 Sayı.2 (1999), s.103.

²⁷ Günay, a.g.e. s.27-28.

toplumlarına gelindiğinde sürecin değiştiğini, dinin merkezi statüsünün azaldığı ve sosyal değişimlerin din ve ritüellerine daha baskın olduğu görölmektedir.

İlkel zamanlarda daha sosyal düzeyde olan dinin, modern yapıyla beraber daha kişisel ve görüntü oluştuğu ve oluşan sosyal değişimlerde genellikle etki altına giren olduğu ifade edilmektedir. Modern sistemlerle birlikte gelen fikirde yeni akımlar, muhafazakar tutum ve yapısını muhafazaya çalışan dinlerde değişme ve adaptasyon sorunlarına neden olarak önceki davranış ve tutumların karışmasına sebep olmuş izlenimi vermektedir. Gelişim ve değişimlere endeksli olarak nüfus artış hızının hızlı artması, gecekondulaşma, göç ve kültürel problemlerinin meydana gelmesi geleneksel dini hayat şekli ve yaşam görüşüyle bağlantılı olarak ciddi sıkıntılar da birlikte getirmiştir bunun da en açık örneği ise Türkiye özelinde görölmüştür.²⁸

Özetlemek gerekirse, sosyal değişim ve din diyalogunda din bir anlamda menbasını ilahi metinlerden alması nedeniyle değişime karşı bir engel oluşturmakta, başka bir açıdan bünyesinde mevcut olan dinamik ruhundan dolayı zaman zaman sosyal değişimde itici bir tepki olmakta ve toplumda gerçekteşen değişmeler etki altına almaktadır. Din ile sosyal değişim arasındaki diyaloglar genellikle karşılıklı etkileşim tarzında kendini göstermektedir.²⁹

²⁸ Günay, a.g.e., s.375-376.

²⁹ Bodur, a.g.m. , s.100

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYETLER BİRLİĞİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

2.1. SSCB'nin İlk Yılları

1917 yılında Ekim devrimiyle Çarlık Rusya yıkılmıştır. Bolşevikler ve Menşevikler (Rus İmparatorluğu) arasında geçen mücadelenin Bolşevikler lehine sonuçlanmasıyla 1922'de Sovyetler birliği kurulmuş ve 1991'e değin varlığını korumuştur. Bolşevik devrimi sonrası Sovyetler birliği yönetimine Cedidci sınıfın destek verdiği bilinmektedir. Cedidçilik, birlik içindeki müslümanlar arasında eğitim ve kültür alanında yapılacak yenileşme hareketine taraftar olan ve önem veren sınıfın adıdır. Bu sınıfa göre emperyalistlere karşı Sovyet Rusya ile beraber hareket etmek ideolojik temelden ziyade siyasi alanda yapılması gereken bir zaruretti. Cedidcilerin önde gelen isimlerinden Abdür-rauf Fıtrat, İngilizlerin başını çektiği Avrupalı güçlerin İslam coğrafyasını sömürge altın alma planlarına karşı tek başına karşı koymanın mümkün olmadığını, kurulan böylesine tehlikeli tehdide karşı Sovyet Rusya ile iş birliği halinde olmanın önemli bir fırsat olduğunu her platformda dile getirmiştir.³⁰

Dünya üzerinde kurulmak istenen düzeni de iyi bilen Bolşevikler, ülkede bulunan Müslüman kesimin desteğini almak ve kendisine karşı oluşabilecek karşıt bir cephenin olmamasını istiyordu. 24 Kasım 1917 yılında kurulan Halkın Komiserleri Konseyi grubunun da yayınladığı Sovyet Rusya ve doğuda bulunan tüm Müslüman alemine hitaben bildiride dini, milli, kültürel, özgürlüklerden asla taviz verilemeyeceğinden bahsedilerek mevcut devrime destek verilmesi gerektiği istenmiştir.³¹ Halkın komiserleri konseyi, Rusların komünist yapılanmaya Müslümanların karşı çıkmasını engellemek ve Müslümanların desteklerini almak için ortaya koydukları bir yapılanmadır.

Çağrıya ek olarak Müslümanların kendi hayatlarını, kaderlerini belirleme haklarına sahip oldukları ve devrim tarafından da bu hakkın muhafaza edileceği vurgulanmıştır. Bu ifade ise Orta Asya sahasına bağımsızlık sunulacağı ya da geniş anlamda özerklik imkanı getirileceği

³⁰ Seyfettin Erşahin, **Türkistan'da İslâm ve Müslümanlar**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s.85

³¹ Mederbek Kadryrov; Öskönbay Zuuridinov, **Sovyetler Birliği'nin Din Siyaseti ve İslâm** (Orta Asya Örneğinde), OŞ Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi S. 27, 2019, s.64

ümidini doğurmuştur.³² Rusya'daki komünist rejim Müslümanlara özgürlük vaadinde bulunsa da aslında bu vaatler yerine gelmemiştir. Komünist rejim Müslümanların haklarını ve özgürlüklerini kısıtlamıştır. Lenin yönetimindeki Sovyet Rusya'nın bu halklara hakkında özerklik tasarısı yapılan ifadelerinin yanında devrimin Müslümanlarla ilgili ortaya konulan sonuçları hala uygulama da karşılığını bulmamıştır.

Sovyet yönetiminin Türkmenistan'da ve diğer devletlerde yerli komünist idarecilere makamlar arz ederek belli görevlere getirmesi onların görüşlerini ifade etme imkanı vermesi Müslüman halklarının ve mağdur olan insanların faydasına olacağı yönündeki inancı da Sovyet idaresi lehine destek vermesine itmiştir. Bir anlamda etkisiz makamlar sunarak Türkmenler kandırılmaya çalışılmıştır. Eski Cedidcilerden, partide de ağırlığı olan komünist destekçisi Nazır Torakulov, 1921 yılında komünizm hakkında şu ifadelere yer vermiştir. Komünizm insanların hürriyeti için mücadele eden bir ideolojik akımdır. Temelde hiçbir din ve inanca karşı olmadığını ve özgürlük hedefine ulaşan nizamı gösterir. Doğu'nun ezilmiş halklarının din ve inançlarına yönelik özgürlüklerine her surette saygı duyarak insanların tercihlerine müdahale etmez.³³

Bir kısım Cedidci insanların komünist sistemi tam olarak anlayamadığı, Bolşevik toplumunun İslamiyet başta olmak üzere pozitivist, maddeci gibi fikir dünyalarından bilgi sahibi olmadıkları görülmüyordu. Cedidçilik ya da Usul-u Cedit akımı Orta Asya sahasında ve İslam devletlerinin bazı kısımlarında yaşandığı üzere 19. asrın sonu ile 20. asrın ilk dönemlerinde meydana çıkan siyasi ve kültürel bir akımdır. Bu düşünce Batının ve modernleşmenin değişim ve dönüşümünden özellikle eğitim sisteminden etkilenerek usul-i kadim denilen müslumanlar arasındaki eğitim sistemine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Cedîdcilik hareketi din, dil, kültür ve ideal birliğinden ötürü Rusya Müslümanları arasında hızla yayılma göstermiştir.

Cedidçilik gelişmiş ülkelerin bilim ve teknolojisini, programlarını öğrenerek uygulamanın zorunluluğunu anlayıp, eğitim kanalıyla manevi hayatı yenileyerek,

³² Mederbek Kadryrov; Öskönbay Zuuridinov, a.g.e. s.35

³³ Ali Yaman, **Sovyet Siyasi Tarihinde İslâm ve Ateizm Mücadelesi**: Sovyet Dönemi Kazak, Özbek ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi, s.82

zenginleştirecek ve ilerleterek milli kimlik anlayışının halk arasında doğmasına yer etmesine zemin hazırladılar. Sovyet Rusya’da devrimin ilk karışık zamanlarında devrime katkı sağlayan yerli şahıslarla Bolşeviklerin konjonktürel anlamda iş birliği çalışmasının sürekliliği olmasına karşın din perspektifinde ortak paydada hiçbir zaman olamadılar.

Sovyet Rusya’da bulunan cedidci sınıf inançlarının modern hale getirmek gayesiyle ideolojik alt yapılarını ona göre düzenlediler. İnançlarından tamamen uzaklaşmak gibi bir dertleri yoktu. Bolşeviklere göre ise tüm dinler, insanlar arası sömürüyü alttan alta yapan ideolojik yapısı olan bir kılıftı ve sömürü yapan kesime de kamuflaj görevi yapıyordu.³⁴

Mevcut düzende sömürü bittiğinde din unsurunun da biteceği belirtiliyordu. Komünizmin kuracağı yenedünya konjoktüründe olağanüstülüğe asla yer yoktu. İstenilen böyle bir dünya bütün erkek ve kadınların zorlayıcı ve sömürgeci münasebetlerden, kendini gerçekleştirme yolunda önlerine çıkan engellerden kurtuldukları zaman başarıya ulaşmaları mümkündü.

Sovyet lideri Lenin, materyalizmin esası olarak teorik anlamda dinle savaşma rotası belirledi ancak İslam dinine karşı savaşmaktan uzak durdu. İç savaş sürecinden başarıyla çıkıp rejim düzenini sağlam temele oturtana kadar İslam dinine mensup insanlara karşı tedbirli ve mesafeli bir siyaset politikası benimsedi.³⁵

1920-1924’lü yıllardaki iç savaş, Basmacı grubuna karşı yapılan hareket gibi nedenlerden dolayı İslam dinine ve bu dinin kurumlarına yönelik saldırılar ve etkisizleştirme çabaları bir süreliğine ertelendi. İç savaş döneminde ve savaş komünizminin devam ettiği ilk dönemlerde Moskova’nın Müslümanlara yönelik bu tutumu bir kısım Bolşevik taraftarını rahatsız ediyordu. Marksist düşüncenin din olgusuna karşı gösterdiği acımasız tutuma karşın dinle sadece idari ve ideolojik anlamda mücadele etmenin idealizmden öteye gidemeyeceğini, böylelikle de bu gidişatın beyhude olduğunu dile getirdiler. Ancak Sovyet Rusya’nın iç arenadaki durumu geniş çaplı bir taarruz için uygun değildi. Bu konunun ne denli hassas

³⁴ Seyfettin Erşahin, a.g.e. s.83

³⁵ Seyfettin Erşahin, a.g.e, s.103

olduğunun idrakinde olan rejim lideri Lenin, din ve dini meselelere karşı yapılacak uygulamalarda tedbirli ve sabırlı olunması lüzumunu düşünüyordu.³⁶

Lenin, komünizmin halka, baskı ve sert tavır ve tutumlar kullanmadan anlatılması ve benimsetilmesi gerektiği talimatını vererek 1920'li yılların ilk dönemlerine kadar ihtiyatlı bir tutum izleme ve sağlam adımlarla ilerleme yolunu seçti. Müslüman kesime karşı jestler yaparak bu toplumun dikkatini çekmeden yanında tutma planına bir süre daha devam ettirdi.³⁷

Lenin jestinden en önemlisi Halife Hz. Osman'a ait olan Kur'an Kerim nüshaları konusudur. Devrimin yapıldığının ertesi günü Petrograd'da 1917 yılında Ulusal Müslüman Kongresi düzenlenmişti. Bu kongrede yer alan delegeler Lenin'e hitaben oluşturdukları dilekçeyle Hz. Osman'a ait nüshaların verilmesi talebinde bulundular.

Hz. Osman'a ait olan bu Kur'an-ı Kerim nüshaları Sermerkant vilayetinde Hoca Ahrar Camiinde muhafaza edildiği dönemde Çarlık işgali neticesinde nüshalar Petersburg'da yer alan Kraliyet Kütüphanesi'ne taşınmıştır. Rus imparatorluğunun idarecileri, kendilerine yapılan bütün iade taleplerine uzun yıllar boyunca önem vermemişti. Fakat Lenin Müslüman delegesinin bu nüsha talebini kabul ederek Komiserleri Konseyinden bu iadeye dair kanun çıkartılması talimatı verdi. Talimat sonrası çıkartılan kanunla Hz. Osman'a ait Kur'an nüshaları Müslümanlara verilmek üzere Ufa şehrine gönderildi.³⁸

Tarihler 20 Ekim 1943'ü gösterdiğinde Orta Asya ve Kazakistan Müslüman delegeleri (SADUM) birinci toplantısında Hz. Osman'a ait Kur'an Taşkent vilayetine getirilerek halka gösterildi. Bu Kur'an-ı Kerim'i görmek üzere Orta Asya coğrafyasından binlerce Müslüman ahali Taşkent'e geldi. Sovyet Rusya yönetimi, devrimin ilk dönemlerinde Müslüman toplumun gönlünü kazanmaya yönelik jestlerine devam ederken diğer taraftan da Müslümanların desteğini almaya yönelik din görevlilerini de kullandılar. Taşkent'te 1922 yılında düzenlenen kurultay örnek verilecek olursa din adamlarının toplandığı kurultayda organizasyonu tertip eden Şami Damullah kurultaya hitaben konuşma yaparak İslam Sosyalizminden bahsederek

³⁶ Ali Yaman, **Türk Dünyasında İslâm, Sovyet Ateizmi ve Kültürel Süreklilik**, s.27

³⁷ Abdullah Vakhabov, **Sovyetler Birliğinde İslâm**, çev.Sibel Özbudun, İstanbul: Havass Yayınları, 1979, s.12

³⁸ Seyfettin Erşahin, a.g.e, s.110

zenginlerin zenginliklerini fakirlerle paylaşmaya davet etti. 1926 tarihinde düzenlenen Müslüman din Adamları toplantısında ise kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda Sovyetlere destek verileceği kararı alındı.³⁹

2.2. SSCB'ye Karşı Basmacı Hareketi

Devrimin ilk zamanlarında Sovyetler birliğini en fazla meşgul eden konulardan birisi de Basmacı Hareketiydi. 1930'lu yıllara kadar sağlam direnç gösteren bu hareket, Türkistan'ın özerkliğinin Kızıl ordu tarafından 1918 yılında bertaraf edilmesi ve Kokand sahasının korbacı Ergeş ve askeri birliğince üstlenilmesiyle başlamış oldu. Bolşevikler bu hareketi Türk dilinde basmak eyleminden yola çıkarak Basmacı kelimesi ile isim verdiler. Literatürde Basmacı Eşkîya olarak ifade edilirken Ruslar bu kelimeyi Türkistan'da 1918 yılında özgürlük mücadelesi kapsamında bir eşkıya hareketi olarak kullanmışlardır. Basmacı grubun İslamiyet, milliyetçilik ve anti-komünizm gibi motivasyon unsurları vardı. Sovyetlerin gücünü zayıflatmak amacıyla İngilizler Basmacı gruba destek vermiştir.⁴⁰

Rusların 60 yıl sonra Afganistan'ı işgal sürecinde Müslümanların direnmesi de Sovyetler tarafından Basmacı olarak isim verilmiştir. Basmacılar ile Sovyetler arasında mücadele çok şiddetliydi. Göstergesi ise Türkistan coğrafyasında bulunan 200 binden fazla Sovyet askerinin yaklaşık 100 bini Fergana'da konuşlandırılmıştır. Türkistan'da yer alan direnişçilerin liderleri genellikle tasavvuf şeyhleri, mollalar, din adamlarıydı. Sovyetler birliği bu önder kesimi ortadan kaldırma girişimlerinde bulunmuş ve 1920'li yıllara kadar bu planı uygulamıştır. Ancak bu durum direnişin daha da artmasına neden olmuş ve bütün Türkistan coğrafyasına erişmiştir. Rejim idarecileri yerel halkı Basmacılardan koruyacağız diyerek bir süre devam ettirdiği sert tutumunu tekrardan yumuşatma yoluna giderek yasak koyduğu dini birimlerin çalışmalarına izin vermiştir.

Bu bölgede Sovyetlere bağlı Devrim Savaş Komitesi 1923 yılında bölgede bulunan din görevlilerini halk nezdinde Basmacılar aleyhine kullandılar. 1930'lu yıllara kadar süregelen Basmacı hareketi Sovyetlerin güçlü askeri yapısı karşısında fazla dayanamayarak başarıya

³⁹ Abdullah Vakhabov, a.g.e. s.13

⁴⁰ Saltanat Kydyralieva, **Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Türkistan'da Basmacı Hareketi (1916–1924)** Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s.92

ulaşamadı. Sovyet Rusya yönetimi bu aşamadan sonra Basmacı direncinin liderleri olarak Devrime karşı oluşumlar tarzında gördükleri tarikat oluşumlarını hedefe koydu. Örgütlü bir yapı içerisinde olması ve Basmacı hareketına destek vermesinden ötürü tarikat gruplarını tehlikeli oluşumlar statüsüne alan Sovyet hükümeti evvela onları etkisiz hale getirmek istedi.⁴¹

Türkistan Komünist partisince hazırlanan bu plan çerçevesinde 1923 yılında İşanizm ile yani resmi olmayan islam dedikleri islam tasavvufu ile mücadele edilmesine yönelik karar alındı. Bu karar neticesinde ise Kırgızistan'ın Oş vilayetinde düzenlenen toplantıda alınan karar sonucunda Müslüman halkları zararlı-zararsız olarak iki gruba ayrıldı. Tarikatlar zararlı grup kapsamında yer almış olup İslam dininin esas kaidelerini örtpas ettiklerinden dolayı çalışmalarının durdurulması kararına varıldı. Sovyet Rusya'nın takip ettiği bu ayrıştırıcı siyasetindeki amacı ise Türkistan toplumunun birlik ve beraberliğini bozmaktı. Sovyet idaresi takip ettikleri planlar istikametinde din varlığının gücünü zayıflattığına, sosyal yaşamı daralttığını düşünmesine bunu da farklı araştırmalar yaparak istatistikler ortaya koyarak delillerle ortaya koymasına rağmen din toplum bünyesinde yaşamaya devam etti.⁴²

Başta dini kurallar olmak üzere gelenekler ve adetlere yasaklar konulmasına rağmen toplum kendi anlayış ve inançlarını gizlide olsa ifa etmenin ve yaşamının bir şekilde fırsatını buluyordu. Bu anlamda tarikatlar kilit rol üstlendi. Tasavvuf, Orta Asya coğrafyasında sınırlandırılan ve yasaklar konulan dini ve kültürel yaşamın bir çıkış anahtarı olarak insanların ilgi ve alakasına mazhar olmayı devam ettirdi. Bundan dolayıdır ki tarikatlar her daim potansiyeli olan bir siyasi muhalefet sahası olarak anıldılar.

2.3. SSCB'nin Orta Asya Ülkelerine Karşı Uyguladığı Sosyal Değişim Etmenleri

2.3.1. SSCB'nin Uyguladığı Kültür ve İdeoloji Etmenleri

Sovyetler Birliği tarafından 1929 yılında devreye sokulan Kültür Devrimi, din ve dindarlıkla mücadele etmede önem arz eden bir araç ve aşama olarak telakki edildi. Uygulamaya konulan "Kültür Devriminin" amacı Sovyetler Birliği içerisinde hayatını devam ettiren tüm halkların Sovyet kültür ve düşüncesi içerisinde birleştirmek, yoğurmaktı. Amaç

⁴¹ Ali Yaman, a.g.e. s.29

⁴² Ahmed Raşid, **Taliban: İslâmiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun**, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Everest Yayınları, 2001, s.240

doğrultusunda ilk adım olarak 1928 yılında Latin alfabesini kabul edip uygulama geçiş oldu. Bu adımla Müslüman halkların hafızasına kilit vurarak, tarihiyle bağlarını koparıldı.⁴³

1939 yılında Türkistan coğrafyasında Kiril alfabe kullanılması kabul edildi ve ortaya sürülen her etnik kimlik adına ayrı ayrı edebi dil ve üsluplar geliştirilmesi kararı alındı. Yaşanan bu alfabe değişikliklerinden sonra SSCB topraklarında yaşayan Müslümanlar İslam dünyası ve İslam medeniyetinden kopararak bütünüyle tecrit hale geldi. İbadet ve Kur'an dili olarak kullanılan Arapça dili bu sayede İslam toplumuna, halklarına unutturuldu ve sonrasında toplumda İslami eğitim yürürlükten kaldırılmış oldu.

On yıl zaman aralığıyla değiştirilen alfabelerle Latince öğrenen, Kiril harfleri kullanan ve Arapça yazan olmak üzere üç farklı grup, nesil ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği bu nesillerin ortaya çıkmasıyla kuşaklar arasında hem yazılı olarak hem de kültürel anlamda kopukluk oluşturmayı başarmıştır. Sovyet idaresinin hakim milleti, asıl unsuru Ruslar ve kullanılan dilleri Rusça tüm Sovyetler toprağında ayrıcalıklı konumunu devam ettirdi. Bilhassa eğitim sektöründe bunun etkisi çağımız Orta Asya topraklarında da devam etmektedir.⁴⁴

Sovyetler birliğinde en üstten en alta kadar tüm kurum ve kuruluşlar sert ve sıkı şekilde kurumlaşmıştı. Ülkede yerel dillerde eğitim yapılmak üzere okullar açılmıştı fakat bu okullar sembolik anlamdan öteye geçmiyordu. En prestijli ve eğitimi yüksek okullar Rusça eğitimi veren kurumlardı. Yeni düzenin bir gereği olarak dil bazında Rusçaya endeksli bir strateji takip edilmiş yerleşim merkezlerinin isimleri bile ideolojik anlam taşıyan yeni adlarla değiştirilmişti.

1920'li yılların son kısmı ile 1930'lu yıllar İslam dini ve kurumlarıyla mücadeleler aşırı sert aşamalardan geçmişti. Toplumda ve kişilerde dini alt yapıya zarar verip maddi dinamikleri sarstıktan sonra asıl darbeyi vurmak adına zalimce politikalar tatbik edildi. Farklı dönemler süresince uygulanan zulümler din adamından alime, molladan dükkan sahibine kadar emekçi

⁴³ Ali Yaman, a.g.e, s.33

⁴⁴ Seyfettin Erşahin, a.g.e. s.120

sınıftan olmayan neredeyse herkesin adi suçlamalarla canına kıyıldı ya da mallarına el konuldu.

45

Resmi alanda propagandalar ile ilk zamanlar molla kesim yalnızca mesleki açıdan yıpratılmaya çalışılıyordu ve bu kesimi cahillikle itham ediyorlardı. Zamanla sertleşen propagandalar 1926 yılından sonra din adamlarına yönelik hırsızlık, satılmışlık, ahlaksızlıkla suçlamalara başladılar. Devrim karşıtları olarak görülen din adamları devamlı takip ediliyordu. 1930'lu yılların ardından Japonya ajanlarının ve Hitler Almanya'sının damgalanmasına maruz kaldılar.

1927-1928 yıllarında Sovyet idaresi ideolojik esaslı propagandasına ağırlıklı olarak kadınlar üzerinden sürdürmeye, geleneksel yapıya direkt saldırıda bulunarak devam ettirdiler. Kadınlara yönelik özgürlük adı altında büyük bir hücum propagandası süreci başlattılar. 8 Mart 1927 yılında bütün cumhuriyetlerde toplu halde başörtü açma merasimleri yapıldı. Ülkede yaşayan Müslümanlar, geniş aileleriyle tarihi, güçlü dayanışma ve birlikteliklerini devam ettirerek ülke toplum mühendislerinin hedefi konumuna geldiler.⁴⁵

Sovyet rejim ideolojik tutumuna göre birey evvela kendi ailesi için değil toplum ve devleti adına çalışmalı ve yaşamalıydı. Ayrıca aile kurumu hem din unsurunun hem adetlerin meydana getirildiği ve yaşatıldığı bir mekanizma olduğundan bu kurumun dağıtılması gerekliydi. Hükümet tarafından bu duruma yönelik sistemli politikalar uygulandı. Yetimhanelere ve yatılı özel okullara önem veren rejim, bu kurumlarda komünist dalgaya maruz kalan çocuklar kendilerini ailelerinden ziyade devlete ait hissettiler. Sovyetler idaresi bu kurumlarda yetişen çocuklara özel ilgi ve yatırım yaptı ve kendi toplumu için örnek olacak başarılı insanlar yetiştirmeye çalıştı.

Sovyet rejiminin sistemli din karşıtı planlarının İslam nezdinde meydana getirdiği zararın en somut göstergesi ibadet yerleri olarak camilerdir. Ekim devriminden önce Buhara ve Hive haricinde bütün Rus topraklarında 26.279 adet cami ve mescid, 45.339 imam, molla ve

⁴⁵ Ali Yaman, a.g.m. s.85

⁴⁶ Ekrem Özbay, "Çarlık ve Bolşevik Rusların Türkmenistan'da Uyguladığı Din Politikası ve Türkistan Örneği", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 204, 2013, s.148

müezzin bulunuyordu. 1932-1938 yılları arasında din adamlarının birçoğu kaos ortamında kayboldu.⁴⁷

1924 yılında şeriat mahkemelerine kilit vurulmasıyla beraber 1928 yılında bütün medrese ve dini okullar kapatılmıştır. Buna ilaveten cami ve medreselerin faaliyetlerine son vererek kimileri de yıkıldı ya da başka amaçlar için kullanılmak üzere başka kurumlara verildi. Orta Asya coğrafyasında 1929-1939 yılları arasında 14.000, Ural-Volga sahasında 6.000, Kuzey Kafkasya bölgesinde 4.000, Kazan-Kırım'da 1.000 civarında caminin kapatıldığı kaynaklarda ifade edilmektedir. 1942 yılında bütün Sovyetler topraklarında 1312 cami bulunurken 1980'lere gelindiğinde bu sayı 400'e düşmüştür.

1937-1938 yıllarında Büyük Terör adında bir tasfiye dalgası yaşandı. Bu süreçte yapılan geniş çaplı tutuklama ve idam furyası ile halk simgesinin iki nesli ortadan kaldırıldı. Bu dönemde hemen hemen hiçbir Ceditcinin kendi eceliyle vefatına müsaade edilmedi. Büyük terör dalgasına ilk Sovyet kadrosu da yakalandı ve yok edildi. Sovyet rejiminin ilk zamanlarında idam edilenleri arasında İkrarov ve Hocayev gibi önde gelen simalar da vardı.⁴⁸

Orta Asya'nın tarihi sürecinde Sovyetlerin vermiş olduğu tahribat, zarar sadece Moğol işgaliyle mukayese edilebilir. Rejim saldırıları sonucu İslami bilgilerin üretilme, güncellenme yolunu ortadan kaldırdı. 1920'li yıllarda başlayan saldırılar neticesinde sayısız alim, ulema ya köylere taşındı ya da Afganistan'a göç etmek zorunda kaldı. Ulema sınıfı tamamen bitmese de ciddi prestij kaybı yaşadı. Dini eserlerin yenileri yayınlanmıyor, dini bilgiler ise kısıtlanıyordu. Rejim tarafından cami ve medreselerin yıkılması aynı zamanda bölgenin mimari ve toplumsal yapısını bozdu. Zira bu mekanlar sadece ibadet edilen yerler olarak değil bunun yanı sıra vilayetlerin sosyal merkez alanlarıydı. Kapılarına kilit vurulan camiler bir süre sonra işçi kulüpleri, okul, depo ya da ahır olarak kullanılmıştır. Bu işler acısı durumu medreseler de yaşadı.⁴⁹

⁴⁷ Ali Yıldız Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, S.44, Erzurum: 2015, s.230

⁴⁸ Ali Yıldız Musahan, a.g.m, s.230

⁴⁹ Seyfettin Erşahin, a.g.e. s.125

Sovyetler Birliği sisteminde öngörölen ve hatta devletin resmi politikası olarak insan modelinde dilinin Rusça, milletin Sovyet ve dininin ateizm olmasını istemiştir. Sovyetler birliğinin son dönemlerine kadar dinin yerine geçmesi için ateizmin sistemli, düzenli olarak propagandası yapıldı. Yapılan Ateist propagandaya göre din ve bilim arasında kesin ve direkt zıtlıklar vardı ve din akla bütünüyle aykırı konumdaydı. Din, kişilerin doğa ve doğa olaylarını idrak edemedikleri, bu durumu da doğaüstü şeylerle ifade ettikleri, insanlığın yaratıldığı ilkel dönemlerin bir ürünüdür. Daha sonra din olgusu sömürü kesimin otoritelerini korumak adına kullandıkları bir araç haline dönüştü.

Ateist düşünceye göre din unsuru insanları uyuşturarak mücadele ruhundan alıkoymaktadır. Netice de insanlara zarar verdiği, zehirlediği için din ile mücadele etmek zaruridir. Bundan dolayı Türkistan sahasında ateizme yönelik propaganda faaliyetleri yürütölürken, yapılan tüm resmi bildiri ve açıklamalar, herkes tarafından kabul görmüş edebiyat ve sanat eserleri ateist hayatı yaymak, övmek ve anlatmak mecburiyetindeydiler.⁵⁰

Din ile mücadelede her yolu kullanan bu amaçlar 1925 yılında kurularak 1929 yılında adı Militan Hudasızlar Birliği olan teşkilat, ateizm için kitaplar, makaleler oluşturulmasına ve sergiler düzenlenmesine aracı oldu. Gönüllülerden oluşan bu teşkilat rejim idarecileriyle de yakın temas halindeydi. Birlik üyeleri 1928 yılında ateizmi yayan ve propaganda metotlarını müzakere etmek için Tanrısızlar dergisini basmaya başladılar.

Sovyet ideoloji sisteminde yalnızca İslam dini ile ilgili değil diğer tüm dinlerle mücadele adına uygulamaya koyduğu Bilimsel Ateizm programı kapsamında farklı etnik kesimlere hitaben pek çok sayıda kitaplar ve yayınlar oluşturuldu. Okulların müfredatına Bilimsel Ateizm dersleri, konuları eklendi. Resmi eğitim sistemi ateizm için en önemli yollardandı. Eğitim kurumlarında devamlı din karşıtı yayınlar dağıtılıyordu. İkna odaları, sergiler, sorgulama çalışmaları rutin faaliyetlerindendi.⁵¹

Eğitim kurumlarına gelen uzmanlar teftiş ederek sınıflarda kimin ailesinin ibadet ettiğini ve dini bir yaşam sürdürdükleri hakkında sorular sorarak bilgi toplamaya çalışırdı. Eğitimciler

⁵⁰ Ali Yaman,a.g.m. s.83

⁵¹ Ali Yıldız Musahan, a.g.m. s.230

öğrencilere yönelik uygulamış oldukları dinden soyutlama deneysel tarzlarını ve araştırmalarını rejimin de desteğini alarak düzenli şekilde yayınladılar. Bunlara ilaveten orta öğretim ve lise kademelerinde Tanrısızlar Odasını faaliyete sokmuşlardır. Bu oda da din aleyhine resim, görseller, karikatürler sergilenirdi.

Ülke çapında süren Ruslaştırma faaliyetleri de din karşıtı propaganda mevzuatını destekleyen bir işlev görüyordu. Geleneksel İslami gün ve bayramları, rejimin Büyük Ekim Bayramı, 8 Mart Kadınlar Günü, 1 Mayıs, zafer günü gibi SSCB bayramlarıyla değiştirildi. Arşivlerde Sovyetler Birliği kaynaklarında Sovyet vatandaşlarının din ve dine karşı mücadele aracı olarak benimsenen Bilimsel Ateizmin tarihsel dönem içerisinde durumunu izah ederken İslam toplumlarından tanındık insanların da bu yolda kullanıldığına rastlanmaktadır.⁵²

İbn Rüşd, İbn Ravendi, İbn Sina, Biruni, Ömer Hayyam gibi kişilerin görüşlerine bu eserlerde yer verilerek bunların dinin bilime zıt düşüncelerine karşı tutum sergiledikleri, Kur'an'a karşı eleştirel baktıkları vurgulanıyordu. Bu tarzla bilimsel ateizme İslami yapıyla yetişmiş insanları da ikna sürecine çalışıyordu. İslam dininin bilime karşı olduğu Uluğ Bey rasathanesinin yıkılmasına izni, Nakşibendi tarikatından Hoca Ahrar'ın fetvalarından yola çıkarak dine çok ağır tenkitler yapılıyordu.

Ateizm, İslam dinini kişisel inanç anlamında aşırı zorlamadı ama İslam'ın sosyal hayatta var olan etik ve ahlaki değerlerinin temeli olduğu düşüncesine karşı çıktı. İslami olgu ve olaylar sosyal alandan zorla çıkarıldı ve bu statülerine bir daha geri ulaşamadılar. 1930'lu yılların sonlarında Ateizm kampanyası azaldı ve Militan Hudasızlar Birliğinin II. Dünya harbi sırasında faaliyetine son verildi. Fakat İslam dininin, toplumun etik ve ahlaki değer yargılarının en temel kaynağı konumundan indirilmesi sağlanmış oldu.⁵³

2.3.2. II. Dünya Savaşı Yılları ve Türkistan coğrafyasında Stalin'in Uyguladığı Sosyal Değişim Politikaları

II. Dünya Savaşı yıllarında Stalin yönetimi dünya savaşının patlak vermesi ve Nazi tehdidinin oluşmasıyla iç siyasetteki baskıcı ve zorlayıcı eylem ve olanlara bir süre ertelemek durumunda kaldı. Sovyetlerin Alman güçlerinin saldırgan tutumu karşısında mücadele

⁵² Ali Yıldız Musahan, a.g.m. s.235

⁵³ Ali Yaman, a.g.e. s.30

edebilmek için kendi coğrafyasında birlik ve istikrara ihtiyacı vardı. Bunun yanında da tüm beşeri gücünü bu mücadeleye aktarması gerekiyordu. 1941 yılında Nazilerin Sovyetler Birliğini işgale başlamasının ardından hükümet toplumun tüm kesimiyle genel bir sulh yaptı.

Sovyet Rusya'nın din ve unsurlarıyla sert mücadele taktiğinden vazgeçmesinin bir başka nedeni de esasında müttefiklerinin kendilerine olan baskıcı tavrıydı. Avrupalı müttefikler Stalin'e Naziler karşısında yardım etmeye koşul olarak din hürriyetini şart koştular. Nazi Almanyası'nın zapt ettikleri topraklarda yaptıkları din politikası da Sovyetlerin bu tavrında etkili oldu.⁵⁴

Almanlar işgal ettikleri tüm sahalarda Sovyet Rusya'nın kapattığı kilise ve camileri tekrardan halkın kullanımına açması toplum nazarında Almanların kurtarıcı gibi rolü olmuştu. Bunun yanında Almanların esarete giren Sovyet Müslümanlarından Türkistan coğrafyası için lejyon tesis etmeye girişmesi ve yurt dışında bulunan ceditcilerin çalışmaları gibi nedenler Sovyet Rusya'ya din ile mücadele sürecinde geri adım attırdı. Rejim lideri Stalin Nazi güçleri işgalinin üç ay geçmesinden sonra 1941 yılı Eylül ayında Militan Tanrısızlar adını verdiği birliklerini dağıttı ve yayın organlarına kilit vurdu.

Sovyet rejimi savaşa yönelik seferberlik ilan etti ve başarıya ulaştı çünkü bu savaş ülkedeki herkesi ilgilendiriyordu. Az sayıdaki ihanet ve iş birliği haricinde bu kapsamlı tehdide toplum ciddi bir şekilde hükümete bağlı kaldı. Ancak rejim de yapacağı devrimden tavizler vermek mecburiyetin kaldı. Stalin geleneksel nitelikli Rus ordusunu tekrar kurarak dinle barıştı ve dini nedenlerle insanlara ceza verilmesine son verdi. İbadethaneler açılarak hizmete tekrar sunuldu. Dini kurumlara tekrardan toplanma serbestiyeti verildi. Bu süreçte din adamları da hükümete bağlı kaldılar. Stalin rejimi ifade edildiği şekilde dini konularda gerek kurumsal gerekse bireysel olarak Müslüman toplumlar üzerinde baskıyı azaltıp politik gevşemelerde bulunsa da ilerleyen süreçte bu geri çekilmenin tamamen bir politika ve bir strateji olduğu anlaşılmıştır.

Sovyetler birliğinde yaşanan bu savaş son zaman diliminde yaşayan insanların hepsine tesir etti. Sovyet Rusya'nın bir zamanlar düşman olarak ilan ettiği vatandaşların çocukları ve

⁵⁴ Ali Yaman, a.g.e. s.30

inançları sebebiyle çeşitli baskı ve zorlamaya maruz kalan Müslümanlar bu dönemde faşizmle mücadele etmek, savaşmak için cepheye gönderildiler.⁵⁵ Yaşanan bu savaşta 26 milyon civarında Sovyet insanı hayatını kaybetti. Bu savaşta bulunmaları şahsi kimlikleri de değiştirdi. Bazı köylü vatandaşlar savaş akabinde yurtlarına Sovyet vatandaşı olarak geldiler. Türkmenistan bu savaştan sonra bütün Sovyet kimliğinin ve ortak hafızanın merkezi konumuna geldi. 9 Mayıs Devrim günü Zafer Günü olarak resmi tatil oldu. Stalin son yıllarında dine karşı ılımlı tavrını devam ettirdi. Sovyet Rusya devleti dine ve dini hassasiyetlere hiçbir zaman saygı göstermese de savaş yılları sonrasında ibadetlerden dolayı ceza vermeyi ciddi oranda azalttı. Stalin hükümeti zamanında işgal altında bulunan coğrafyaların Nazilerden alınması aşamasında din görevlilerine yönelik icra edilen cezalandırma haricinde dine yönelik mücadele etmede baskıcı ve resmi girişimlere başvurulmadı.⁵⁶

Hac ibadetiyle alakalı ciddi değişimler yaşandı. Sovyetler Birliği 1920 yılından sonra sınırların kapatılmasıyla yapılamayan Hac ibadeti 1945 yılında tekrardan yapılması için izin verildi. Şahsi seyahatlere izin verilmemekte fakat resmi kurumların izniyle, gruplar şeklinde hacca gitmeye izin verildi. Resmi makamlar tarafından her yıl belirlenen 20-30 kişilik grup Hac ibadeti için Arabistan'a gitme imkanına sahipti. Hac ibadetini yapmak isteyen adaylarının Arapça bilenler arasından alınmasına dikkat ediliyor ve İslami bilgisinin yüksek olması talep ediliyordu. Bununla birlikte hac için giden her grupta devlet ajanları bulunmaktaydı. Bu durumu bilen hacı adayları yurt dışına çıktığında başka ülkenin vatandaşlarıyla herhangi bir temas kurmaktan kaçınırlardı.⁵⁷

Yaşanan bir başka ehemmiyetli gelişme ise dini örgüt konusuydu. II. Dünya harbi sürecinde Sovyetler Birliği topraklarında Müslüman ahalinin dini mekanlarından yalnızca Ufa Merkez-i Diniye Nezareti ayakta kalabilmişti. Bu nezaretin başında bulunan Abdurrahman Resulov Ufa'da 1942 yılında gerçekleştirilen Ulema kongresinde ülkede bulunan tüm

⁵⁵ Seyfettin Erşahin, a.g.e, s.220

⁵⁶ Ali Yaman, a.g.e. s.38

⁵⁷ Pınar Demir ER, *Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'da İslam*, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara (2020), s.69

mescitlere ve İslam cemaatlerine ülke savunmasına katkıda bulunmaları ve devlete karşı sadık kalmaları konusunda çağrı yaptı.⁵⁸

Bu çağrı karşılığında Stalin yönetiminden Müslüman ahalinin dini ihtiyaçlarını gidermek adına taleplerde bulunuldu. Stalin'in savaş koşullarında bu talebi yerine getirmesi neticesinde, ılımlı tutuma eşzamanlı olarak dini merkezlere yönelik ivme kazandı.

Stalin 1943 yılında Rusça kısaltmasıyla SADUM olan Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Din İdaresinin tesis edilmesine müsaade etti. Savaş koşulları Sovyet rejimini ılımlaştırmış ve birtakım planlarından vazgeçmesine neden olmuştur. Tabi bu durum mücadelenin bırakıldığı anlamına gelmemektedir. Sovyet burjuva sınıfı o zamana kadar gerçekleştirdikleri ateizm sloganına rağmen, küçük bir yumuşamayla ortaya çıkan tekrardan dine dönüş sürecinde başarısız durumlarının tenkidini yaptılar.

1944 yıllarında Nazilerin mağlubiyeti netleşince dinle mücadelede statüye göre yeni tarz ve yöntemlerle dönme kararı alındı. 1947'de Siyasal ve Bilimsel Bilgi Yayma adında Moskova merkezli dernek kuruldu. Bu kurum radyodan, filmlerden müze ve konferanslardan din karşıtlığı yaparak toplumu eğitmeyi gaye ediyordu. Sadece Özbekistan'da bu kurum 1951 yılında 10 bin civarı din karşıtlığı konferans ve seminer düzenledi. Ayrıca propagandacılar tarafından da ev ziyaretleri gerçekleştirildi.⁵⁹

2.3.3. Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Din İdaresinin (SADUM) Türkistana etkileri

Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Din İdaresi diğer ismiyle SADUM II. Dünya harbi sürecinde Müslüman ahalinin Sovyetler Birliğine sağlamış oldukları katkının karşılığı olarak rejim lideri Stalin'in de müsaadesiyle Rusça adıyla SADUM yani Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Din İdaresi 1943 yılında kurularak faaliyete başladı.⁶⁰

⁵⁸ Seyfettin Erşahin, a.g.e, s.225

⁵⁹ Seyfettin Erşahin, a.g.e, s.230

⁶⁰ Ali Yaman, a.g.e. s.32

Sovyetler Birliği sahasındaki Müslümanların dini faaliyetlerinin idarenin kontrolünde sürdürülebilmesi için tesis edilen dört farklı teşkilat arasında en önemlisi SADUM olmuştur. Çalışmalarını Sovyetler birliğinin son demine kadar sürdüren diğer aktif üç teşkilat ise; Ufa merkezli Rusya ve Sibirya Sünni Müslümanları İdaresi, Bakü merkezli Kafkas Ötesi Müslümanları Sünni ve Şii İdaresi ve Buynask merkezli Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Müslümanları İdaresi'dir. Bu teşkilatların yönetiminde müftü vasfında birer görevlileri bulunmakta ve 1944 yılında tesis edilen Din İşleri Konseyi aracılığıyla Sovyetler bu teşkilatları yürütüyordu. SADUM' un çalışma sahası Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan'dı. Diğer teşkilat arasında önemi en büyük teşkilat olarak dikkatleri çekiyordu. Kurumun başında Büyük Müftü adında görevli bulunur ve Sovyet Rusya'sındaki tüm Müslümanları temsil eder ve resmi konuşmalara bir tek o çağrılırdı.

Kurumun giderleri, bütçesi hükümet nezdinden karşılanamadığı için Müslüman ahalinin yardımları ile destekleniyor ve verilen bağışlar kayıt ediliyordu. SSCB'de başka dinlere mensup insanları içinde buna benzer kuruluşlar oluşturuldu. Sovyet rejimi belirli kurallar çerçevesinde dini faaliyetlere müsaade ederek din olgusunun tamamen zarar görmesine izin vermeyeceğini, dini takip edip kontrol altına alabileceğini tahmin ediyordu.⁶¹

İdareciler, SADUM' un SSCB içerisinde medreseler açmasına ve belli sayıdaki öğrencilere yüksek dini eğitim vermesine, yurt dışına öğrenci göndermesine ve SSCB haricindeki Müslüman topluluklarla diyalog kurmasına izin verdi. Buna ilaveten kitap basımı için SADUM'a nakdi yardımda da bulunuldu.⁶²

Sovyet rejimi bunun karşılığında dış politika çalışmalarında ve savaş durumlarında SADUM'un desteğine, iç siyasette de gerektiğinde fetvalar verilmesini istedi. SADUM sorumlu olduğu bölge içerisinde yer alan belli sayıdaki medrese ve camilerde görevlendirilecek din adamları yetiştiriyor, atamasını gerçekleştiriyor ve onların denetimini yapıyordu. Bu kapsamda 1945 yılında istenen şartları yerine getiren 228 tane imam hatip, 15 tane müderris ve

⁶¹ Ali Yıldız Musahan, a.g.m.s.239

⁶² Pınar Demir ER, a.g.m. s.75

100 kadar müezzin imtihanı başarıyla geçip görevlendirilmişlerdir.⁶³ Bu dini kurumların sınırlı sayıda yayın yapma hakkı da mevcuttu.

Kur'an, hadis ve fıkıh alanlarında yayınlarda bulundukları gibi takvim de oluşturuyorlardı. 1955-1956 yıllarında SADUM Arapça Kur'an basımı yapmıştı. Aynı zamanda İslami el yazma eserlerde bir araya getirip inceliyordu. Hz. Osman'a ait Kur'an-ı Kerim nüshasının bir numunesi de aynı kütüphanede saklanıyordu.

SADUM'un ilk müftüsü İşan Babahanov'un çalışmalarıyla müftülüğün din adamları lüzumunu gidermek üzere okullar ve medreseler tesis edilmesine izin verildi. Bu kapsamda 1535 yılında inşasına başlanılan Mir Arap medresesi bu gaye ile kullanılması için aktif hale getirildi. Tamamı 80 hücreli olan Mir Arap medresesinin 45 hücresi ahaliden toplanan yardımlarla eğitime açıldı. 1946-1947 yıllarında eğitime başlandığında 30 talebesi olan medrese 1951 yılında ilk mezunlarını vermiştir.⁶⁴

Medrese eğitiminin ilk dönemlerinde Bolşevik ihtilali evvelinde yetişmiş ve yaşamış ulemadan istifade edilmiştir. Mir Arap Medresesinde eğitime talip olan öğrenciler SSCB istihbarat kurumunda KGB'den izin alma mecburiyeti vardı. Medreselerin eğitim standardı kasıtlı olarak düşük tutuldu, İslam hukukunu bilen müftü ve kadı ya da dini hassasiyetlere sahip incelikleri bilen ulemalar yetiştirecek kuvvette eğitim hiçbir vakit verilmemiştir. Yalnızca Kur'an-Kerimi yüzünden okumasını bilen imamlar ve ezanı okuyacak müezzinler yetişiyor, görevlendiriliyordu.⁶⁵

Mir Arap Medresesinde 1968-1969 yıllarında ilk defa Şii kökenli öğrenci grubu alındı ve Sünnilerle aynı ortamda eğitim gördüler. Son yıllarda ise Medreseye ekseriyetle orta dereceli laik okullardan mezun olmuş ve temel düzeyde Kur'an ve Arapça bilgisi olan öğrencilerin başvurular yaptığını dikkate alan SADUM idaresi eğitim süresini 9 yıldan 7 yıla indirme kararı almıştır.

⁶³ Seyfettin Erşahin, a.g.e. s.262

⁶⁴ Ali Yıldız Musahan, a.g.m.s.242

⁶⁵ Pınar Demir ER, a.g.m. s.74

SADUM medreselerde mezuniyet programlarına ehemmiyet verir, Kırgız, Özbek, Türkmen, Kazak ve Taciklerden tanınmış alimler davet edilir ve tecrübelerinden istifade edilirdi. Eğitim adına programa alınan bir diğer yer ise Taşkent'te yer alan Barakhan Medresesidir.⁶⁶

Ancak o yıllarda bu eğitim kurumunda yaşamını devam ettiren insanlar vardı ve epey zamandır amacının dışında kullanıldığından dolayı medresenin tadilat ve tamirâtı için ciddi boyutta kaynağa ihtiyaç vardı. Bu paranın toparlanması adına bölgede yaşayan Müslümanlar seferber oldu fakat hizmete girmesinin uzun zaman alacağından dolayı Medrese karşısında bulunan Tilla Şeyh mescid alanında eğitim başlatıldı.

1961 yılında Kruşçev hükümetinin dini eğitimlere yönelik getirmiş olduğu sınırlamalar neticesinde bu iki medrese birleştirildi. Mir Arap Medresesine talebe alımına son verilirken eğitim kadroları tamamen değiştirildi. Bu sebeple Bolşevikler dönemi evvelinde yetişmiş ulema sınıfı tasfiye edilip pasif hale getirilirken bunlardan boşalan yerlere Sovyetler döneminde yetişip ortaya çıkan din görevlileri etkin hale getirildi. 1971 yılında Barakhan Medresesi enstitü haline getirilerek ismi İmam Buhari İslam Enstitüsü oldu. Bu medreselerden eğitim alıp yetiştirilen insanlar ilerleyen zamanlarda El Ezher başta olmak üzere İslam coğrafyasında bulunan başka ülkelere görevlendirildiler.⁶⁷

SADUM'a ilk müftülük yapan Babahan b. Abdülmecithan, Stalin yönetiminin uygulamış olduğu din politikasının bir neticesi olarak Türkistan coğrafyasındaki Müslümanların teşkilatlanıp birlik beraberliğine liderlik yaptı. Babahan 1860 senesinde Taşkent'te dünyaya geldi. 1943 yılından 1957 vefat ettiği yılına kadar SADUM'da müftülük görevini ifa etti. Babasının vefatı ardına görevi devralan oğlu Babahanov 1908 senesinde Taşkent'te dünyaya gelerek Kükeldaş ve Barakhan medreselerinde eğitim gördü ve kendini geliştirdi. Almış olduğu bu eğitimler neticesinde 1943-1957 yıllarında Özbekistan'a kadı olarak tayin edildi ve görevini yaptı.

⁶⁶ Seyfettin Erşahin,a.g.e. s.265

⁶⁷Seyfettin Erşahin,a.g.e. s.263

Babahanov'un Ezher üniversitesinden de diploması mevcuttur. 25 yıl yani 1957-1982 yılları arasında SADUM müftüsü olarak görevini yerine getirdi. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere dünyanın pek çok coğrafyasındaki Müslümanlar arasında saygınlığı yüksek bir din adamı olarak hafızalara kazınmıştır. ⁶⁸ Komünist rejimin istediği dinin zayıflatılması ve Müslümanların bireysel olarak dinini yaşamasıydı. SADUM komünist rejim tarafından kurulduğundan dolayı rejimin kontrolü altında olmuştur. Bu nedenle SADUM komünist rejimin politikalarına uygun hareket etmiştir. Yedi kez Hac vazifesini yapan Babahanov döneminde Mekke'de Kur'an okumada istisnai yetenek ve kabiliyetinden dolayı özel bir diplomaya da layık görülmüştür. Devamlı surette İslami toplantı ve konferanslara iştirak eden Ziyaüddinhan Babahanov, El-Ezher Üniversitesi ile de işbirliği halindeydi. Mısırdaki bu Üniversitede Komünist rejimin kontrolündeydi.

Barış davasına yapmış olduğu katkılarından dolayı müftü Babahanov 1968 yılında 60. Yaşında SSCB hükümetince Şeref madalyası ile ödül verildi. Onun ölümü ardından aynı ailenin 3. Kuşağından olan Şemsuddin Babahanov görevi devraldı. Yabancı diller bölümünü bitirerek El Ezher üniversitesinde 1962-1966 yıllarında eğitimini tamamladı. 1989 yılında görevini tamamlayarak görevi Muhammed Yusuf'a bıraktı. Fergana vadisinde 1952 yılında dünyaya gelen Muhammed Yusuf Mir Arap Medresesinde ve İmam Buhari enstitüsünde yetişti. 1980 yılında İslam daveti üniversitesinden mezun oldu. ⁶⁹

SADUM müftülüğüne 1989 yılında seçilen Muhammed Yusuf, Sovyetler Birliği dağıldığında hali hazırda bu görevdeydi. SSCB hükümeti dış politikada bazı çıkarları ve planları doğrultusunda SADUM'u uluslararası bir meta olarak kullandı. İslam ülkelerine bu stratejilerini uygulama anlamında dini eğitimleri için talebeler gönderdi. 1955 yılında SADUM vasıtasıyla organizasyonu yapılan proje kapsamında üç öğrenci Ezher'e yolcu edildi. Sovyetlerin çöküşü olan 1991 senesine kadar Kahire'ye, Fas'a ve Şam'a kadar üniversitelerine öğrenciler gönderilmiştir.

SSCB yönetimi SADUM gibi dini yapılanmalara uluslararası stratejilerde Sovyetlerin dini hürriyetlere saygılı olduğunun bir nişanesi anlamında propaganda niyetiyle

⁶⁸ Ekrem Özbay, a.g.m. s.146

⁶⁹ Seyfettin Erşahin, a.g.e. s.247

kullanmaktaydı. Dini inançları zayıflatmak içinde kullanılmıştır. Sovyetler birliğinin imkanı olan her alanda mücadele ortaya koyup planları sonucunda arzu ettiği neticeyi alamadığı İslam'la mücadele etmekte yeni bir strateji ve yöntemdi.⁷⁰ Sovyetler birliği rejimi, ülkede yaşayan dinlerin ibadet alanlarını, ibadethanelerinde görev yapacak din görevlilerini ve bu bilgilerin yer alacağı bilgi ağını denetim altına almayı planlayarak dini grup ve cemaatleri gözetim altına alma ve rejime sadık oluşlarını propaganda kanalıyla oluşturmak niyetinde idi. Bu planın neticelerinden en ciddi sonucundan biri SSCB, Müslümanların hem İslam alemi içerisinde yalnız kalması hem de seküler anlamda İslam anlayışını içselleştirmesi olmuştur.

Modernleşmenin ve ateist rejim anlayışının etkisiyle SSCB Müslümanları içerisinde İslam dini inanç ve ibadetten daha çok bir kültür ya da bir gelenek olarak hissedilmeye başlandı. Vahye dayanan İslam dini ciddi değerler toplamı değil de Müslüman ahalinin Rus vatandaşlardan kendilerini ayrı kılmaya yarayan kültürel kimlik halini aldı. Yaşamını İslam'ı kaynak almadan devam ettiren, bütünüyle sekülerleşmiş bir Müslüman yapısı, Rus vatandaşlardan ayrı özelliğini ilahi bünyesi bütünüyle boşalmış bir İslamiyet kimliği anlamında beyan eder oldu.⁷¹

Bu zamanlarda seküler halini alan Ortodoksluk Rus kimliği olmakla benzer olması gibi Türkmen, Özbek, Tatar, Kırgız, Başkurt, Kazak ve Azer'i olmak aynı şekilde Müslüman olmakla aynı statü halini aldı. Bununla birlikte Sovyet hükümeti tarafından tahsis edilen resmi ibadethanelerin ve eğitim kurumlarının toplum içerisinde resmiyeti olan olmayan diye ayrımlı bir din yapısı anlayışı meydana geldiği görülmektedir. Bu anlamda rejim hükümeti tarafından aşılana ve akademik alanda da resmi İslam adıyla adlandırılan bir İslam duygusunun toplumun bütününe indirgenmesi ve alternatif olabilecek İslam anlayışlarının bertaraf edilmesi amaçlandı.⁷²

Çalışma programını ve idari yapısını hükümetin belirlediği resmi İslam kurumu olarak ifade edilen kurumlar birçok şeye rağmen Batıl ve gerici zihniyetli olarak gördüğü dini inanışları toplum İslam'ı olarak isimlendirdi. SSCB hükümetinin denetiminde yer alan ilahiyat

⁷⁰ Ekrem Özbay, a.g.m. s.146

⁷¹ Seyfettin Erşahin, a.g.e, s.269

⁷² Pınar Demir ER, a.g.m. s.77

okulları, müftülükler, camii ve medrese kurumlarında resmi İslam dini hakimiyetini kurarken, Sovyetlerin denetiminden kurtulmayı başaran halk İslam'ı yerel idarecilerle göz ardı edilen mezar, türbe ve yeraltları derslerinde hayatlarını devam ettiriyorlardı.⁷³

2.3.4. KRUŞÇEV Dönemi (1950-1960) Sosyal Değişme Politikaları ve Türkistan coğrafyasına etkileri

1953-1964 yılları arasında iktidarı olan Kruşçev dönemi, din politikalarını iki aşamada incelememiz mümkündür. 1954 yılından 1959 yılına kadar ki dönemde yumuşak siyaset mevcuttu. Kruşçev siyasi arenadaki rakiplerini etkisiz hale getirip parti bünyesindeki başa geçme mücadelesinde konumunu sağlamlaştırıp kurum ve kuruluşları itaati altına alınca sert düşüncesini davranışa dökerek sertleşmeye ve hatta 1930'lu yıllardaki durumu aratmayacak şekilde acımasız bir mücadeleye girişti.

İlk dönemlerinde bilimsel ateizm konulu eserler yayınlama, dine karşı konulu filmler çekme ve radyo kanalları aracılığıyla kampanya ve propaganda yapan Kruşçev, ‘‘Yüz Gün Kampanyası’’ olarak adlandırılan programlarla 1959 yılı ve sonrasında dindarlara yönelik gerek sözlü gerekse fiziki olarak her türlü saldırılar dahil olmak üzere geniş çaplı harekate başladı. Leninizme dönüş olarak başlattığı Kruşçev'in bu saldırısı bu dönemde, II. Dünya harbi sürecinde stratejik nedenlerle çalışmaları beklemeye alınan Allahsızlar Birliği kuruluşunu tekrardan aktif hale getirildi. Müslüman ahali için kutsal olan türbe ve kutsal değerli yerlerde dans, konser gibi festivaller yapılarak Müslüman ahali yıpratılmaya çalışılmıştır.⁷⁴

Kruşçev, 1920'li yılların devrim hareketini başlatmak istiyordu. Kruşçev rejimi o döneme kadar devam ettirilen tüm gayretlere rağmen, dini ve dini hassasiyetleri insanların yaşamından bir türlü uzaklaştıramamanın da vermiş olduğu hırsla devrimin son büyük ciddi dine karşı kampanyasını 1959-1962 yılları arasında başlattı. Kruşçev, dine yönelik propaganda iki misline çıkardı, izni olmadan açılan ibadet yerlerini mühürledi ve din görevlilerine işkenceye kadar varan baskı ve şiddetler uyguladı.

⁷³ Ali Yaman, a.g.e. s.33

⁷⁴ Ali Yıldız Musahan, a.g.m. s.233-234

Din karşıtı öğrenim vermek üzere 1959 yılında Aşkabat'ta açılan üniversite, İslam dinine karşı saldırılardan nasibini alanların da bir göstergesiydi. Kruşçev'in direktifiyle Bilim ve Din adlı dergi 1959 yılında yayımlanmaya başladı. Bilimsel Ateizmin temelleri adındaki üniversitelerin tamamında zorunlu olarak okutuldu.⁷⁵

1955-1957 yılları arasında din karşıtlığı için 84 farklı eser yaklaşık 800 bine yakın baskısı yapılarak Müslüman ahalinin yaşadığı bölgelere iletildi. 84 eserin 20 kadarı Özbekistan ülkesi için oluşturulmuştu. Din karşıtı kampanya özellikle Ramazan aylarında en ciddi biçimde tatbik ediliyordu.⁷⁶

Türkistan sahasında 1959 senesinde 1200 civarında cami bulunurken yaşanan ikinci dalga ile bunların bir kısmı kütüphaneye, müzeye, okuma alanlarına dönüştürülürken bir kısmı da tamamen mühürlendi, kapatıldı. 1977 yılında Türkistan coğrafyasına baktığımızda 146 cami kalmıştı. Buhara'da bulunan Bahaeddin Nakşibendi türbesi bahçesinde bulunan cami rejim eliyle Ateizm Müzesine çevrildi.⁷⁷

2.3.5. BREJNEV Dönemi (1960-1980) Sosyal Değişme Politikaları ve Türkistanda sonuçları

Kruşçev'in istifasından sonra 1964 yılında iktidara gelen Brejnev, devrimin gerçekleşmesinin üzerinden 50 yıla yakın olmasına karşın dini politikalarda arzu edilen netice alınamaması konusu yeniden gündeme alınıp değerlendirildi ve bu alandaki mücadelede yeni stratejiler üretilmeye ortaya konulmaya çalışıldı. Brejnev hükümeti resmi makamlara destek verip, bilhassa dış politikada dini argümanları aracı olarak kullanırken eş zamanlı olarak da gayri resmi din alarak ifade edilen formlarla mücadeleye girişti.

Taşkent'te 1966 yılında yaşanan depremin neticesinde binalar zarar görüp inşa edilirken bunlar arasında camilerde vardı. Taşkent'te 1968'li yıllara geldiğimizde müftülüğün talebi sonrası dergi çıkarımına ve 1970'li yıllardan sonra da uluslararası arenada toplantılar gerçekleştirilmesine müsaade edildi. Bilimsel ateizm çalışmalarından bu süreçlerde de göz ardı

⁷⁵ Seyfettin Erşahin, a.g.e. s.221-222

⁷⁶ Ekrem Özbay, a.g.m. s.143

⁷⁷ Seyfettin Erşahin, a.g.e. s.225

edilmedi. Bu anlamda 1964 senesinde SSCB ilimler Akademisi altında Bilimsel Ateizm Enstitüsü oluşturuldu. Sovyetler birliğine bağlı üniversitelerde söz konusu üniversiteye bağlı Ateizm bölümleri açıldı.⁷⁸

Din olgusu ve dindar kesimlerle mücadele ederken genellikle eğitimli sınıf, gençler, Komünist partiye bağlı üyeler ve memurlar özelinde yoğunlaşıldı. Dini törenlere katılan bu sınıflardaki insanlar takibata uğrarken eğitimsiz, köylü ve yaşlı insanların dini yaşamına müdahale edilmedi. Öte yandan tarikat yapılanmaları baskı altına alınmaya devam ederken türbelerin, camilerin ve tekkelerin kapatılmasına, kapatılan bu alanların da başka hedefler doğrultusunda kullanılmasına devam edildi.

Seçilmiş belli sayıdaki insan ile de olsa Hac ibadeti için izin uygulaması devam etti. Dış siyasette Brejnev dönemiyle beraber İslam dini daha fazla kullanılmaya başlandı. SSCB Müslümanlarının dünya üzerindeki tecridi stratejisinden vazgeçildi ve başka ülkede yaşayan Müslümanların Sovyetler Birliği ülkesine girişine izin verildi. Sovyetler Birliğinin Afganistan'ı işgal ettikten sonra genellikle Tatar kökenliler olmak üzere Sovyet Müslümanları farklı idari ve siyasi kadrolara girebildiler.⁷⁹

Sovyetler Birliğinin SSCB Müslümanlarını ve dini kurum ve kuruluşlarını dış siyasette aracı olarak kullanabilmesi, ülke içerisindeki politikalara da yansdı. Dönem dönem ülke içerisindeki talepler, bir kısım oluşan durumlarda başka ülkelerle münasebetlerin zaruri sonucu olarak kendi ideolojik amaçları bakımından tavizlerin verilmesine neden oldu. SSCB Anayasasının 1977 yılında kabul edilmesiyle anayasal alanda din özgürlüğü garanti altına alınmış oldu. Bununla birlikte din karşıtı sloganlara müsaade edilmeme kararı alınırken ateist propagandalara devam edilebilir noktasında karar alındı. 1979 yıllarında yaşanan İran'daki devrimle Rusların Afganistan'ı işgal etmesinden sonra din konusu uluslararası bir meseleye dönüşmüştür.⁸⁰

⁷⁸ Ali Yaman, a.g.e., s.34

⁷⁹ Seyfettin Erşahin,a.g.e. s.226

⁸⁰ Ali Yaman, a.g.m.s.84

2.3.6. GORBAÇOV Dönemi Sosyal Değişme Politikaları ve Türkistanda yansımaları

1985 yılında iktidara geçen Gorbaçov Glasnost ve Perestroyka adlarıyla adlandırılan açıklık ve yeniden yapılanma programları strateji olarak kabul edildi ve bu stratejilerin neticesi dine de yansdı.

İktidarı devraldığı ilk dönemlerde dine yönelik karşıtlık ifadeler kullanan ve sert dille eleştiren Gorbaçov, Sovyetler Birliğindeki birçok alanda olduğu gibi sürdürülebilir bir durumunun olmadığını anlayarak tekrardan yapılanma planları üzerine yoğunlaştı ve stratejiler geliştirdi.

Gorbaçov, köklü reformun bir örneği olarak resmi ideoloji statüsünde olan ateizmi bu alandan tasfiye edilmesi gerektiğini, din olgusunun kültür ve ahlakın menbaı olduğunu belirten konuşmalar yapmıştır. 1979 yılında gerçekleşen İran devrimi ve Sovyetlerin Afganistan işgali sonrası başlayan İslami hareketliliğin bünyesindeki olası etkisini fark eden SSCB hükümeti, din ve dindarlarla mücadele sürecinin devam edegelen eski stratejilerle devam edilemeyeceğini anladı.⁸¹

1980'li yıllara gelindiğinde dış dünyayla ve politikalarla bağlantılı olarak Orta Asya coğrafyasında İslami bir hareketlilik olmuştu. Bilhassa Fergana kaynaklı din adamlarının liderliğinde bu hareketlilik gözle görülür hale gelmişti. O dönemde Sovyetler Birliği hem ekonomik olarak kriz yaşıyordu hem de Afganistan işgali sürecinde hududa yakın alanlardaki Müslüman sahalarının sakın kalmasını istiyordu. Bütün bunların neticesinde Sovyetler Birliğinin din ve dindarlar üzerindeki baskı ve izolasyonundan vazgeçtiği ve bunun bir sonucu olarak da dinin hem resmi hem de gayri resmi yapılanmalar kanalıyla, Orta Asya coğrafyasında etki alanının ve faaliyetlerinin zaman içerisinde artış gösterdiği görülmüştür.

Din ve vicdan özgürlüğü konusunda 1988-1990 yıllarında bir düzenleme yapılarak inanç ve din özgürlüklerine vurgu yapıldı. Yapılan bu düzenlemeyle birlikte ateist sloganı yapmak her ne kadar serbest olsa da inanç hürriyeti açısından getirilen şartlar genellikle demokratik önemde ve 70 yıla yakın süregelen Sovyet anlayış ve geleneğine oldukça aykırıydı.

⁸¹ Ali Yaman, a.g.e, s.34

SSCB devriminin üzerinden yaklaşık 70 yıl geçmesine rağmen komünizmin dine yönelik varsayımları gerçekleşmedi.⁸²

İslam dini kendisinin yok edilmesine, baskıcı ve sistemli gayrete rağmen her şart ve koşulda kendini yenilemenin var etmenin kanalını bir şekilde buldu ve ortaya koydu. Bu durumun bir göstergesi olarak 1987 yılında Taşkent Üniversitesinde yapılan bir araştırma sonucunda öğrencilerin yarıdan fazlasının Müslüman olduğunu belirtmesini örnek verebiliriz. Orta Asya Cumhuriyetlerinde bulunan komünist idareciler tarafından vatandaşların İslam dinine bağlılığının sürmesi gerektiğini parti kongrelerinde ifade etmiştir.⁸³

Sovyetler Birliği idaresi dönem içerisinde dini kaldırdığına ya da sosyal yaşamdaki misyonunun çok sınırlı hale geldiğine inandı ve bu durumu farklı çalışmalar yoluyla istatistikler, araştırmalar vs. kanıtlamaya, propaganda malzemesi olarak uygulamaya koydu. Tüm bu ve benzeri girişimler, faaliyetler olsa da Orta Asya’da İslam dininin asırlık kökleri kurutulamadı ve toplum içerisinde yaşamaya, gönülden gönüllere aktarılmaya devam etti.⁸⁴ Tarikatların bu nokta üstlendiği rol çok önemlidir. Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya’da tasavvuf sınırlandırılan geleneksel dini yaşamın bir çıkış kapısı haline gelmiş ve tüm engelleme, sıkıntı ve baskılara rağmen insanların ilgi odağından hiçbir zaman kopmamıştır.⁸⁵

2.3.7. Alfabe ve Dil politikaları

Sovyet Rusların Orta Asya Cumhuriyetlerin tümünde uygulamış olduğu stratejilerden birisi de dil ve alfabe alanında yapılan devrimdir. Rejim ideolojik ve siyasal araç olarak dilleri ve dil isimlerini kullandı. 1917 yılında iktidarı ele geçiren Bolşevikler, iktidarlarını, konumlarını pekiştirdikten sonra gelirken söyledikleri “farklı dil, farklı din ve farklı milletlere saygılı olma” düşüncesini bir kenara koyarak, alfabe ve dil anlamında kendi politikalarını hayata geçirdi.

⁸² Ekrem Özbay, a.g.m. s.196

⁸³ Ali Yaman,a.g.e., s.35

⁸⁴ Pınar Demir ER, a.g.m. s.82

⁸⁵ Seyfettin Erşahin,a.g.e. s.231

Alfabe değişikliği Sovyet Rusya idaresi bakımından Türk milletlerinin birbirleriyle olan yazı birliğine son vermek, Türk halklarını birbirinden uzaklaştırmak ve bilhassa Türkiye Türklerinden uzaklaştırmak, bağları koparmak gayesine yönelik bir unsur olarak görölmekteydi. Bu amaçları kapsamında alfabedeki değişikler anlamında çalışmalara ağırlık vererek yönlendirmeye çalıştılar. şubat 1926 yılında Bakü’de bir araya gelen Türk halklarının delegeleri Latin alfabesinin kabulü konusunda ciddi kararlar alarak adıma atmaya hazırlandılar. Türk halkları adına birlik amaçlı tek alfabenin tesisi açısından 26 üyeden oluşan bir komisyon kurulmuştur.⁸⁶

SSCB’nin Türklerin onay verdikleri birleştirilmiş Türk alfabesi, bir yönüyle Türkler arasında alfabe ve dil birliğine ulaşma açısından önemli bir unsur oluşturduğundan bu yönde yapılan girişimler Sovyetler Birliğini ciddi şekilde rahatsız etmiştir. Halbuki daha önceki Latin harflerine geçiş sürecinde Ruslar Arap alfabesinden ayrı bırakmak için destek vermişler bu işin arkasında yine onlar olmuşlardı. Alfabe değiştirmeleri için kurulan ekipleri alfabe komiteleri adı altında resmi statü kazanmışlardır.

Sovyetler Birliğinin merkezi icra komitesi, çalışmalarını incelemek üzere 1935 yılında yeni alfabe komitesinin çağırdı. İcra komitesinin yapmış olduğu inceleme neticesinde Rus alfabesini kullanan vatandaşların yazılarının bile Latin harfleriyle değiştirilmesi durumundan hoşnut olmadığı ifade edildi. Bu memnuniyetsiz durumun sorumlusu olarak da Yeni Alfabe Komitesi görölmüştür.⁸⁷

Sonuç olarak Latin alfabesini bırakarak Rus alfabesine Türkler 1935 yılından fiilen geçiş başlamıştır. Sovyetlerin amacı birbirine yakın olan halkları birbirinden ayırarak uzaklaştırmak ve Ruslaştırma politikasını hayata geçirmekti.

16 Haziran 1935 tarihinde Sovyetler Birliği icra komitesi Latin harflerini kullanan milletlerin yazılarının, dillerinin ve imlalarının çağın ihtiyaçlarının gerisinde kaldıklarını ve sosyalizmin sistemsel ilerleyişine eşlik edemediği sebebiyle yazıda, dilde, imlada sosyalizm

⁸⁶ Mehmet Saray, **Türkmenistan, TDV İşlam Ansiklopedisi**, cilt 41, İstanbul, 2012, s. 601-605.

⁸⁷ Ömer Faruk Demirel, **“I. Türkoloji Kongresinin 70. Yıldönümü Toplantısı (29-30 Kasım 1996)”**, Ankara, 1999, s.28.

kuruculuğuna uygun şekilde Alfabe Komitesinden güncelleme yapmasını istemişti. SSCB'nin Orta Asya cumhuriyetlerinde fikir, yazı ve imla işi olan tüm resmi birimlerinin de Alfabe Komitesinin desteği sağlandı.⁸⁸

Bu geniş çerçeveli çalışmalar neticesinde SSCB'nin Kiril alfabesine dönüşüm süreci hızlandı. Orta Asya'da bulunan bütün Cumhuriyetlere bir anlamda zorla kabulü sağlanan bu alfabe bir tek alfabeden oluşmuyordu. Tersine her Türk Cumhuriyeti için birbirinden ayrı Rus Kiril alfabeleri hazırlanmıştı. Bunun yanında ortak edebi dil yerine yerel şiveler tercih edilmişti. Bu durumun amacı da Türk halkları arasında nifak sokularak birbirlerinin yazılarını okuyamamalarını, birbirlerinden haberdar olmamalarını sağlamaktı.

Bu durum yaklaşık 20 yıl sonra Çarlık rejiminin uyguladığı stratejilere yeniden dönüş oldu. Her ne kadar Sovyetler Birliği çokluğa, farklılığa saygılı ve hoşgörülü bir izlenim vermiş olsa da bu anlamda düzenlemelere dahi gitmiş olsa da bu durum çok uzun sürmeyerek eski anlayışa dönmüş oldu. Sovyetler Birliği merkezi hükümeti bünyesinde bulunan birçok dini cemaat ve etnik grupların olası tepkilerini almamak adına asıl niyetlerini bir dönem saklı tutmuşlarsa da alınması gereken tedbirleri alarak birlik bünyesinde bulunan farklı durumları hali hazırda kaldırarak, 1940'lı yıllara geldiğimizde artık tüm Türkçe lehçelerine yönelik ayrı ayrı Kiril alfabesini hayata koydu. Piyasada bulunan Latin harfleri ile yazılan kitaplar toplatılarak imha edildi.⁸⁹

Özellikle iktisadi, siyasi, teknik ve ilmi terimlerin Rusça olması zaruri hale geldi. Bunun yanında Türk lehçeleri arasında kelime alışverişi yasaklandı. Sonuç olarak Sovyetler Birliğinin demografik yapısının bir planı olan Orta Asya toplumlarının harflerinin değiştirilmesi, birbirinden ayrı ayrı toplumların meydana gelmesi olan stratejisi uygulamaya konularak hayata

⁸⁸ Ahmet Tacemen, **Rus Egemenliğindeki Türklerin Alfabelerinin Değiştirilmeleri** (1769-1940), Kayseri, 1994, s.52.

⁸⁹ Mehmet Saray, a.g.e. s.610-620

geçirilmişti. Bu plan ve stratejinin sonucu olarak konuşması birbirine yakın olan toplumlar, halklar birbirinin yazılı yazılı eserlerinden mahrum kalmış oldu.⁹⁰

2.4. Türkmenistan Hakkında Genel Bilgiler

Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanmıştır. Türkmenistan SSCB bünyesinde yetmiş yıl yakın genel olarak Rus hakimiyetinde ise yüz on yıl kalmıştır. Bağımsız sonarsı Türkmenistan'ın sosyal, dini ve ekonomik konuları din sosyolojisi bakımından ele alınacaktır. SSCB'nin dağılmasının neticesinde Kafkas bölgesindeki ülkeler Kaf Dağı ülkeleri kadar ıraktı. Orta Asya'dan başka bölgelere göç sürecinde Türkmenler demirden dağları eritirken Demir perdeyi eritmekte ciddi zorlandılar.

2.4.1. Türkmen Adının Kökeni

Türkmen adı köken itibariyle tarihte ortaya çıkışı 10.yüzyıla kadar gitmektedir. İslam kaynaklarındaki bilgilere göre Türkmen adı Müslüman olan Oğuzlara denilmektedir. Türkmen kelimesinde görüldüğü gibi İslam mensubu olan Karaman, Ataman, Kuman ve Kölemen boylarının adlarında rastlanan imen-mani eklerinin adlarının son kısmına o devirlerde ekleme yapıldığı ifade edilmektedir.

Türkmen ismi günümüzde genel olarak bakıldığında Türkmenistan Cumhuriyetin de, Afganistan, Suriye, İran, Irak ve Anadolu'da yer alan bir kısım Türk boylarından olan kimseler için kullanılır. Türk dilinin Oğuz Türkçesini Türkmenistan dil olarak kullanım için tercih etmiştir. Türkmen kelimesinin anlamı için çok farklı yorumlar ortaya koyulmaktadır. Avrupa kökenli tarihçiler Türkmen adı için saf kanlı Türk olarak ifade ederken Türkiyeli tarihçiler ise Türk halklarının kökü, temeli olarak isimlendirmektedirler.⁹¹

Türkmenistan coğrafyasında günümüzde hayatlarını sürdürmekte olan Türkmenler temel itibariyle 9.yüzyılda Kayı-Bayat, Salır-Kınık ve Yazır boylarının bir araya gelmesinden oluşan Oğuzlardan devam etmekle birlikte, Türkmen kültürünün, medeniyetinin meydana gelmesinde bu coğrafyalarda yaşamış olan Parfiyalılar, Sakalar, Dahlar, Massagetler, Hazarlar

⁹⁰ Mehmet Saray, Dil ve Kültür Birliği, İstanbul, 1992, s.179; Ahmet Gündüz, “1917 Bolşevik ihtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, cilt VI, sayı 1, 2005, s.1-12.

⁹¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü* (43. b.). İstanbul 2018, s.155

gibi birden fazla halkların, kültürlerin tesirinin olduğu muhakkaktır. Günümüzde bakıldığında Türkmen kültüründe uzun yıllardan beri süre gelen çok çeşitli kültür unsurları mevcuttur.⁹²

2.4.2. Rusların Asimilasyon Politikaları ve Türkistan coğrafyasında etkileri

Türkistan coğrafyasından bahsedilirken Orta Asyada bulunan Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, ve Tacikistanı kapsayacak şekilde bahsedilmektedir. Orta Asya coğrafyasında tatbik edilen asimilasyon çalışmaları Rus Çarlığından Sovyetler Birliği iktidarına kadar olan süreçte devlet gücüyle uygulanmaya konulmuştur. Türkistan coğrafyasında yapılan bu asimilasyon politikalarının önde gelen ismi, lideri Ortodoks misyoneri olan Nikolay İvanoviç İlminskiy'dir. Türkistan sahasında yaşayan halkların büyük bir kısmı Müslüman olduğundan ötürü Arap harflerini kullanmaktaydı.

Rus-Türk (Orta Asya Türkleri) Bilimi politikasını uygulamaya koyan İlminskiy ortak Kiril alfabesi getirmiş ve kelimelerin birçoğu Rusçalaştırılmıştır. Bu strateji ile Ruslar Orta Asya halklarına okuma-yazma eğitimi verme bahanesiyle insanların içine sızdılar ve halka karşı kendilerini sevimli göstermeye çalıştılar. Zaten Rusların Türk toplumlarına karşı olan düşmanlığı, kini 15.asıra kadar gitmektedir. Asıl niyetlerini 19. Yüzyılda gündeme getiren Ruslar, bu tutumla savaş olmayacağını kanaat etmişlerdir. Uzun zaman mücadele ettikten sonra yalnızca Kazakistan'ı ele geçirerek hakimiyetlerine almışlardır. Türkleri bütün gayretlere rağmen elde tutamayacağını, hakimiyete devam edemeyeceğini anlayan Ruslar son çare olarak İlminskiy'nin asimile yönteminde karar kılmışlardır.⁹³

Türk halklarının dillerini bilen Ortodoks misyonerler ve Kazan üniversitesi Teoloji profesörü İlminskiy'in ortaya koyduğu bu asimilasyon yönteminin altında, Türklerin alfabesini, dinini ve dilini değiştirmek niyeti vardı. Orta Asya coğrafyasını Ruslaştırmak için Ruslar bunların değiştirilmesini zaruri olarak görmüşlerdir. İlk girişim olarak da Türk halkları

⁹² Mehmet Saray, *Türkmen Tarihi*, İstanbul 1993, s.13

⁹³ İlyas Kamalov, *Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011, s.14

bünyesinde milliyetçilik duygusunu aşılayıp geliştirerek, bu boyların alfabelerini değiştirip yeniden dizayn edilmesi istenmiştir.⁹⁴

Hristiyanlık kural ve kaidelerini de yaygınlaştırmak adına İncil'in yerli dillerde bastırılarak halklara dağıtılmıştır. Rus idaresinin destek ve yardımını alan İlminskiy, oluşturduğu politikasını hayata geçirmek üzere Türkistan sahasına gönderilir. Halen Türkmenistan'da yaşayan boylar arasında yaşanan problemlerin kaynağında İlminskiy'in ortaya koyduğu asimilasyon stratejisi bulunmaktadır.

İlminskiy, böl-yönet politikasını referans alarak Orta Asya toplumlarını boylara bölerek kendilerini ayrı bir millet olarak göstermiştir. Uygulanan bu stratejiyle pek çok Türk Müslümanları Hristiyanlaştırılmış ise de halkın bütünü Hristiyanlaştırma vazifesinde başarılı olamamıştır.⁹⁵ 17 Ekim devriminin yaşandığı yıllarda Rusların Hristiyanlaştırma politikası nihayete ermiştir. Kilise idaresinin gerçek Ortodoks'un saf Rus olması yönünde beyan ifade etmiş ve İlminskiy'in stratejisini kabul etmemiştir. Fakat yapılan asimilasyon sürecinden ötürü dilde yaşanan karışıklıklar ve bozulmalar Türk halklarının iletişim kurabilmesini, anlaşabilmesini güç hale getirmiştir.

İlminskiy politikasına karşı kilisenin tavrı Sovyet idaresinin yeni politika ortaya koymasına neden olmuştur. Bu yeni politikada Türk toplumlarını dinsizleştirme sürecine yöneltmiştir. Bu dönemde Komünizmin dine ve dindarlığa karşı propagandası yapılarak halkın dini vecibelerini serbestçe ifa etmeleri hükümetçe engellenmiştir. Dinin etki alanını kırmak, yayılmasını önlemek için üniversiteler bile açılmıştır.⁹⁶

Bu duruma tepki göstererek karşı gelen muhafazakar kesimin ciddi bir kısmı öldürülmüş, işkenceye maruz kalmış ve sürgüne gönderilmiştir. Bundan ötürü dindar insanlar yaşadıkları toprakları terk etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

⁹⁴ Ali Yıldız Musahan, a.g.m, s.227

⁹⁵ İlyas Kamalov, a.g.e. s.20

⁹⁶ Çağrı Alagöz, **Sovyetler Birliği'nde Türk Halkları'na Uygulanan Dil Politikalarının Kurumsal Temelleri**, F. Atasoy içinde, *Yükselen İpek Yolu: İpek Yolu'nda Kültür ve Sanat* (Cilt 3), Ankara 2016, s.211

Sovyetler Birliği toplum üzerinden dini soyutlamak amacıyla birtakım nedenler ortaya koymuştur. Rus rejimi ekonomik durumları öne sürerek birçok Türk vatandaşı çalıştırılması için kendi ölkelerinden başka ölkelere gönderilmiştir. Rus işçileri de Türk halkının yaşadığı bölgelere yönlendirerek o bölgedeki Türk insanları Ruslaştırmaya ve milli şuuru yok etme stratejisi uygulamıştır. Netice olarak Türkistan sahasında insanların birçoğunda milliyetçilik duygusu körelmiştir.⁹⁷

SSCB hükümeti uygulamaya koymuş olduğu politikalarla Türkistan coğrafyasını ayrı ayrı bölmek ve Orta Asya üzerinde Türkiye'nin etkisini engellemek istemiştir. Orta Asya ölkeleri ile Türkiye Türklerini birbirine temas kurma ihtimalinden dolayı Latin alfabesi yerine Kiril alfabesi getirilmiştir. Buna ilaveten de Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Ortodoks kiliseleri ve Rus okulları tesis edilmiştir. Sahada icra edilen bu asimilasyon politikalarını denetimini yapmak için “Ruslaştırma Kurumu” etkin rol üstlenmiştir.

SSCB'nin hayata soktuğu asimilasyon politikalarının diğer önemli araçlarından birisi de basın-yayın araçlarıdır. Ruslaştırma alışmaları sürecinde gazete, dergi gibi araçlar da etkin halde tutulmuştur. Türkistan sahasında asimilasyon stratejisi dil ve etnik açıdan ciddi problemlere sebep olmuştur. Bu sert ve ciddi politikalara karşın orta Asya sahasında kimliğini, költürünü ve yapısının en dirayetli şekilde koruyan ölkeler Türkmenistan olmuştur.⁹⁸

Sovyet Rusya'nın asimilasyon-Ruslaştırma politika ve çalışmasına karşı en ciddi duruşlardan birisi milli mücadele ruhuyla hareket eden liderliğini İsmail Gaspıralı'nın çektiği Cedit Hareketi gelmektedir.

Esasında Türk halkları arasında da birlik ve beraberliği tesis etmeyi düşünen bu milli mücadele hareketi kısa bir vakitte bütün Türk coğrafyalarına sirayet etmiştir. ⁹⁹ Türkmen gruplarında da birçok aydın kesim destek vermiştir. İliminskiy'in ortaya koyduğu asimilasyon politikasına karşı Gaspıralı “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” stratejisi Rus kesiminde endişelere sevk

⁹⁷ Ali Yıldız Musahan, a.g.m, s.230

⁹⁸ ağrı Alagöz, a.g.e, s.225

⁹⁹ Metin Arıkan, Gaspıralı'nın Türk Dünyasına Tesirleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (1), (2005), s.13

etmiştir.¹⁰⁰ Bu endişe korkuya dönüşünce acımasızca sert tedbirler alma yönünde adım atarak halka zulmetmişlerdir. Sovyetlerin Türk coğrafyalarında tatbiki koymuş olduğu asimilasyon politikalarının planladıkları şekilde başarıya ulaşamamasının önemli nedenlerinden birisi de Ceditçilik Hareketinin toplumu bilinçlendirmiş gerçeğidir.¹⁰¹

2.4.3. Coğrafi Konumu itibariyle Türkmenistan

27 Ekim 1991 yılında bağımsızlığına ulaşan tarafsız, demokratik Türkmenistan Cumhuriyeti 66°41 ve 52°27 doğu boylamıyla 35°08 ve 42°48 kuzey enleminde yer almaktadır. 488,1 bin km² yüz ölçüme sahiptir. Türkmenistan'ın doğusunda ve kuzey doğusunda Özbekistan, batısında Hazar denizi, güneyinde İran, güneydoğusunda Afganistan ve kuzeyinde Kazakistan yer almaktadır.

Başkenti 1 milyondan fazla nüfusu olan Aşkabat'tır. 5 vilayetten oluşan Türkmenistan'ın yaklaşık 4/5'i çöl konumundadır. Bunlar ise; Balkan, Ahal, Lebap, Marı ve Daşoguz'dur. Asya'nın iç kesimlerinde yer alan Türkmenistan ülke geneli karasal iklim hakimdir. Yıl boyunca yazlar sıcak ve kurak iken uzun geçen yaz ayları sıcaklık 50 dereceyi geçer. Kış aylarında ise kısa ve soğuk geçerken sıcaklık -5 dereceyi bulmaktadır. Türkmenistan yağış bakımından fakir olup yağışın en çok düştüğü ay ise Mayıs'tır.¹⁰²

Türkmenistan ikliminin bu şekilde olmasının sebebi, okyanus ve denizlere uzak olunması, Hint okyanusundan akışı olan nemli havayı da Afganistan-İran-Türkmenistan da bulunan Köyten Dağın engel olarak ülkeyi nemli havadan mahrum bırakıp bilhassa yaz aylarının sıcak olmasına neden olmaktadır. Ülke kuzeyinde uzun mesafeli dağların olmaması sebebiyle bu bölgelerden soğuk hava esinti olmaktadır. Yaz mevsiminde oluşan bu soğuk hava ülkede ansızın yağmura sebep olmaktadır ve bu durum ise her yıl yaşanmaktadır.

Ülkenin bu kuraklık durumu Murgap ve Tecen nehirleri ile Amuderya Nehrin'den %20 su alan Karakum Kanalı'nı yapmalarına sebep olmuştur. Türkmenistan da sonbahara yaklaşırken

¹⁰⁰ Muratgeldi Söyegov, Türkmen Ceditçi Yazarlar. *Gazi Türkiyat Dergisi* (7), (2010),s.329

¹⁰¹ Mehmet Yalçın Yılmaz, *İşgal Dönemi Türkistan'da Rus Dil Planlaması ve Cedit Hareketi*. *The Journal of Academic Social Science Studies*, III (29),(2014), s.346

¹⁰² İhsan Kalenderoğlu, *Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları*. Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.17-20

havanın soğuyarak topraktaki sıcaklığı 3-4 dereceye kadar düşürmektedir. Bundan dolayı Eylül aylarında soğuk hava sonucunda tarım sahalarındaki ürünler ciddi zararlar görmektedir.¹⁰³ Topografik açısından Türkmenistan yerleşimi çukur zemin üzerinedir. Çöllerin yaklaşık 375.000 km² kadar alanı kaplaması dikkat çekicidir. Türkmenistan'ın en yüksek noktası ülkenin güneydoğusunda bulunan Ayırbaba noktasıdır. Bu dağ Köytendağ'ın bir parçası olup Türkmenistan'ın en yüksek zirvesidir. Yüksekliği 3.238 m'dir. İran sınırında yer alan uzunluğu 2.942 m olan Köpet Dağları ise ikinci büyük dağdır.

Bu dağların kuzey sahasında yer alan çöküntü bölgeleri ülkenin en büyük arazi yapısını meydana getirmektedir. Türkmenistan'ın bölgesinde jeopolitik açıdan önemini artıran nedenler ise; Hazar Denizine kıyısı olduğundan doğalgaz ve petrol bakımından zengin olmasıdır. Ülke dünya doğalgaz rezervleri sıralamasında dördüncü sırada yer almaktadır. 2017 yılında açıklanan verilere göre totalde doğalgaz rezervi 19,5 trilyon metreküptür. Bununla beraber ülke bünyesinde kömür, tuz ve sülfür gibi doğal kaynak madenleri de yer almaktadır.¹⁰⁴

2.4.4. Demografik Yapısı

2021 yılı itibariyle 6,031 milyon olan nüfusun %85,6'e yakını Türkmenler oluştururken %5,8'lik kısmını özbekler %5,1 ruslar geri kalanını ise diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Türkmenler içerisinde hızlı nüfus artışı ve göç sebebiyle ülkede Rus vatandaşın oranı %10 iken %5,1'e düşmüştür. Ruslar Aşkabat ve diğer büyük şehirlerde yaşamaktadırlar. Bunun yanında Özbek, Kazak, Tatar ve diğer halklardan da bulunmaktadır. Ülkede dini Müslüman %89 iken Hristiyan kesim %9 civarında iken diğer dinlere mensup insanların oranı da %2 civarındadır. Türkmenistan'da nüfusun dağılımına baktığımızda son 15 yılda kent-kır yerleşimi açısından sayısal açıdan ciddi fark tespit edilmiştir.

Türkmenistan'ın işçi potansiyelinin hemen hemen yarısı tarım sektöründedir. Geri kalan istihdam durumuna bakıldığında ise, sanayi alanında % 12, inşaat alanında % 6 ve ulaşım alanında %4,5 iken kalan % geriye kalan %30'a yakın kısım ise diğer kurum-kuruluşlarda çalışmaktadır. Açıklanan verilere göre son yıllarda ülkede istihdam alanında artış

¹⁰³ Hikmatulla Matyakubov, **Bağımsızlık Sonrası Dönemde Türkmenistan'da Milliyetçilik Politikaları**, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2019, s.54

¹⁰⁴ İhsan Kalenderoğlu, a.g.m. s.21

gözlemlenmiştir. 1980’li yıllarda SSCB bünyesindeyken nüfusun %48’i şehirlerde kalan %52’lik dilim ise kırsal alanda yaşamaktaydı.¹⁰⁵

Bağımsızlık sürecinden sonra kırsal alana göç hareketliliğinin fazla olduğu gözlemlenmiştir, kentlerde %45 iken kırsal alanda %55 olmuştur. 2018 yılına gelindiğinde ortaya konulan verilere göre kentlerde yaşayan oran %51,6 olurken kırsalda ikamet edenlerin oranı %48,4 seviyesinde olduğu tespit edilmiştir.

2018 yılı istatistik sonuçlarına göre Türkmenistan nüfusunun %25,66’lık kısmını 0-14 yaş aralığındaki genç nüfus oluşturmaktadır. %4,93’lük kısmı da 65 yaş üstü yaşlı grup oluşturmaktadır. Ülke nüfusunun büyük bir kısmı 25-54 yaş grubu oluşturmakta olup oranı ise yaklaşık %44 civarındadır.¹⁰⁶

Türkistan Cumhuriyetleri arasında yüzölçümü açısından Kazakistan’ın ardından Türkmenistan ikinci büyük ülke konumundadır. Türkmenistan’ın nüfus yoğunluğu ve miktarı açısından kilometrekareye 10,2 kişi düşmekte olup sıralamada dördüncü sırada bulunmaktadır. Bölgede bulunan ülkelerden yalnızca Kazakistan’ın nüfus yoğunluğu kilometrekareye 5,5 kişi düşerek Türkmenistan’dan daha düşüktür. Bu perspektiften bakıldığında Orta Asya bölgesinde ilk üç sıraya Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan Cumhuriyetleri yer almaktadır.¹⁰⁷

Orta Asya cumhuriyetleri içerisinde pek çok farklı etnik unsurları muhafaza etmesiyle bilinmektedir. Türkistan coğrafyasındaki cumhuriyetlerin tamamında esas unsuru meydana getiren halkın yanında başka etnik kökenli unsurlarda ikamet etmektedir. Söz konusu bu yapısal ve demografik durum siyasi, tarihi ve sosyo-ekonomik nedenlerle süreç içerisinde meydana gelmiş; bu oluşumun sebepleri, etki ve sonuçları açısından da farklı araştırma ve incelemelere konu olmuştur. 1990’lı yıllardan sonra yaşanan geniş çerçeveli dönüşüm süreci bu konuda da hızlı değişikliklere meydan vermiş, bu durum yeni gelişmeleri de kapsamına alacak ülke ve

¹⁰⁵ İhsan Kalenderoğlu, a.g.m. s.28

¹⁰⁶ Burak Sarı, *Saparmurat Türkmenbaşı Dönemi Türkmenistan-Türkiye İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2018) Giresun, s.19

¹⁰⁷ İhsan Kalenderoğlu, a.g.m. s.30

bölge seviyesinde ayrıntılı incelemelerle konunun tekrardan ele alınmasını zaruri hale getirmiştir.¹⁰⁸

Öte yandan etnik yapı durumu bölge ülkeleri açısından huzursuzluk ve endişe potansiyeli taşıması ve konunun eski SSCB dönemine nazaran, ulus-devlet oluşturma çabasındaki yeni kurulan cumhuriyetler açısından daha farklı ehemmiyet kazanması ve anlaşılması konuya dair sağlam verilere erişmede problemlere sebep olmaktadır.¹⁰⁹

Bu hususta bilhassa Türkmenistan ve Özbekistan'ın aşırı hassas tutum sergiledikleri bilinmektedir. Bu durum Türkiye'de sahaya ilişkin faaliyetlerde genel olarak yaşanan birinci kaynaklara erişme probleminin, nüfus meselesinde daha da ileri düzeylere ulaşmasına sebep olmaktadır. Bu sorunun bir ölçüde Batı'da ortaya koyulan kaynaklardan tamamlanabileceği düşünülse de, yapılan bu çalışmalarda detaylı parametre, verilerden öte ortaya konulan yorumlara temel oluşturacak genel bilgilerin ötesinde elde etmek daima mümkün olamamaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁸ Burak Sarı, a.g.m s.25

¹⁰⁹ Burak Sarı, a.g.m. s.22-27

¹¹⁰ İhsan Kalenderoğlu, a.g.m. s.33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN'DA SOSYAL DEĞİŞİM SÜRECİ

3.1. Türkmenistan'da Milliyetçilik Hareketleri ve Ruhnama'nın rolü

27 Ekim 1991 yılında Sovyetler Birliğinden ayrılan Türkmenistan bağımsız bir devlet olma hedefine ulaşmıştır. Fakat Sovyetler Birliği bünyesinde yer alan bütün devletler gibi Türkmenler de milliyetçilik ve milli kimlik şuurları neredeyse bitmiş haldeydi. Tek kimlikli yapıya dönüşmek Türkmenler adına zor bir süreç olmuştur, olmaya da devam etmektedir. Sovyetler Türkistan coğrafyasındaki halklara uyguladığı asimile politikası neticesinde Türkistan coğrafyasında öz ana dilinden ziyade Rusça konuşmak ve Rus kültürünü benimsemek bir ayrıcalık konumuna ulaşmıştır. Sovyet Rusya'nın 20.yüzyılın sonlarına doğru dağılması ve bunun sonucunda uluslararası arena da statüko değişikliği ve yeni devletlerin meydana gelmesi milli kimlik olayını gün yüzüne çıkarmıştır.

Sovyetlerden ayrılabilen Türkmenler yeni bir devlet olma güçlüğüyle karşı karşıya kaldı. Karşılaştıkları zorlukları analiz edebilmek, hali hazırdaki problemlere çözüm bulmak ve yeni oluşan dünya düzenine uyum sağlayabilmek Türkmenlerin yaşadıkları zor bir süreç olmuştur.¹¹¹

1985 yıllarından beri Milli Türkmen birliğinin meydana gelmesinde Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin (TSSC) Birinci Sekreteri Saparmurat Atayevîç Niyazov görev almıştır. 1991 yılında Türkmenistan'da ilk cumhurbaşkanı seçilen Niyazov, Türkmenleri arasında birliği sağlamakla birlikte hem Türkmenistan'ın çıkarlarını korumak adına rehber lider hem de birleştirici bir güç olarak seçilmiştir. Niyazov için Türkmenlerin geleceği için bağımsızlığın önemi çok büyüktü. Ulus-devlet oluşumu Türkmenistan'ın sosyalizmden serbest piyasaya ve bağımlılıktan bağımsızlığa doğru geçiş süreci olmuştur.¹¹²

Niyazov, Türkmenlerin bağımsızlıktan sonra kimlik kavramında oluşan boşluğu doldurmak ve yeni Türkmen milli kimliğini meydana getirmek için milliyetçilik politikasını

¹¹¹ Ahmet Kuru, *Between the State and Cultural Zones: Nation Building in Turkmenistan*. *Central Asian Survey*, (2002) 21 (1). S.71

¹¹² Kemal Öfke, *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, (1999) s.102

yürürlüğe koymuştur. Niyazov, ulus-devletten ziyade milli kalkınma kavramını türkmençe ‘‘Milli Galkynyş’’ şeklinde kullanmıştır. Sovyet Rusya dönemi boyunca Türkmenistan da kabile sorunu ile alakadar olmuşlardır. Türkmen kabileleri arasında olan lehçe farklılığı ve kız alıp vermeme durumu kabileler arası birlik ve beraberliğin bozulmasına neden olmuştur. Öte yandan Türkmen halkları arasında birliğin oluşmamasının esas sebeplerinden biri de Rusların uygulamış olduğu asimile politikasının olduğunu söylemek mümkündür. Sovyetler Birliği, Orta Asya coğrafyasındaki Türk-İslam kimliğini pasif ederek yerine Sovyet kimliğini oluşturma hedefinde olmuştur. Sovyet idaresi Türkmenlerin milliyetçilik yazılarını, milli ve manevi değerlerini ve milliyetçilik adımlarını bastırarak Rus kültür ve dinamiklerini empoze etme gayreti gütmüştür.¹¹³

Komünizm hareketinin Türkmenlerde tam manasıyla Sovyet kültürünü yerleştiremediğini görüyoruz. Ancak kabileler arasında birliği, iletişimi ve dini bilgiyi zayıflattığı da gerçek. Günümüzde halen Sovyetlerin yapmış olduğu asimilasyon politikaları etkisini sürdürmektedir. Bağımsızlığı kazandıktan sonra Niyazov liderliğindeki hükümet yeni devlet de bulunan ideolojik boşluğu tamamlamak, yeni inşa edilen ulus-devlet sisteminin meşru devamlılığını sağlamak, milli birlik ve beraberliği tesis etmek ve yeni kurulan devleti uluslararası düzene adapte etmek niyetiyle ulus kimlik çalışmalarını başlatmıştır. Niyazov Türkmenlerde ulus kimlik düzenini kurma politikasını iki temel esas konu üzerine yerleştirmiştir. Bunlar; Çarlık Rusya düzeninden beri gelen Rus kültür ve etkisinden kurtulmak ve Türkmen boyları ve aşiretleri arasındaki birlik ve beraberliği tesis etmektir.

Türkmenistan bağımsızlığının ilk yıllarında ülkede kargaşa ortamı vücut bulmuştur. Fakat kargaşa ortamı olsa da ülkenin başında dirayetli bir lider olması halkı rahatlatmış ve halk da ona destek vermiştir. Niyazov, Türkmenlere ülkesini Sovyet idaresinden kurtararak, sorunsuz, bağımsız, sistemli bir ulus-devlet inşa etme sözünü vermiştir.¹¹⁴

Niyazov, yeni inşa edilen devletin kabilelerini denetim altına almazsa ulusal birlik ve beraberliğin dağılacağı, anarşi ve kaosun baş göstereceğini ön görmekteydi. Türkmen milli bilinci tekrardan meydana getirmek ve milliyetçilik duygusuyla vatan, millet sevgisini yeni

¹¹³ Kuru, a.g.e, s.78

¹¹⁴ Öfke, a.g.e. 105

kuşaklara aktarmak, benimsetmek için Niyazov ‘‘Ruhnama’’ isminde kitap yazmıştır. Bu eserin Türkmenlerde ulus-kimlik inşası bakımından önemi büyük olmuştur. Niyazov Ruhnama kitabını Türkmen halkına ‘‘Türkmenlerin Ruhı’’ anlamında yazdığını ifade etmektedir. Ruhnama adlı eserde Niyazov, her ne kadar kendi şahsiyetini öne çıkararak vurgulamış olsa da Türkmen kültürünü, gelenek-göreneğini ve tarihini konu edinerek Türkmen halkının özgürlüğe giden süreçteki gayretini, azmini överek dile getirmiştir. Bu eserin okunup benimsenmesi ülkede yaşayan herkes için adeta şart olmuştur. Üniversiteye girişten ehliyet sınavlarına kadar birçok alanda insanlar bu kitaptan sınava tabi tutulmuştur. Bu ulusal özellikli eser kabile ve kimlik üstünlüğünden ziyade milliyetçilik duygu ve şuurunu geliştirmeyi amaç edinmiştir.¹¹⁵

1997-2000 yılları arasında Niyazov’un kaleme almış olduğu bu kitabın Türkmenistan’da milliyetçi-manevi duygu ve düşüncelerin gelişmesinde kıymeti büyüktür. Sovyetler döneminde baskı ve zorlayıcı unsurlar nedeniyle dil, din, kültür ve kimliklerinden yoksun bırakılan Türkmenler, Ruhnama adlı kitap sayesinde yitirilen değerlerini yeniden kazanılmak istenmiştir. Ruhnama Türkmenistan’da Müslümanların Kuran- Kerim’den sonra gelen ikinci kitap kabul edilerek okullarda ve yükseköğretim kurumlarında mecburi hale getirilmiştir.

Türkmenistan’da 1991 yılında ilk cumhurbaşkanı olarak seçilip göreve gelen Saparmurat Niyazov, 1999 yılında alınan kararla ölene kadar cumhurbaşkanı olma görevi üstlenmiştir. Bağımsızlığın ileriki dönemlerinde ‘‘Türkmenbaşı’’ ismini alan Saparmurat Niyazov on beş yıl Türkmenistan’ı yönetmiştir. Tek kişinin karar alıcı mekanizmasının olması kararların seri biçimde uygulamaya konulması açısından olumlu olarak görülmüştür. Fakat ilerleyen zamanlarda bu yönetim anlayışının doğurduğu zararlı sonuçlar da ortaya çıkmıştır.

1992 yılının Aralık ayında Niyazov’un ilan ettiği 10 yıllık refah programı, Türkmenistan’ı siyasi krizden kurtararak, sosyo-ekonomik ilerlemeyi ve istikrarı sağlamayı amaç edinmiştir. Niyazov, Türkmen halkının refah ve barış içerisinde yaşamını devam ettireceğini, ülkeyi gelişmiş ülkeler düzeyine getireceğini vaat eden Altın Asır dönemini

¹¹⁵ Saparmurat Niyazov, (2001). *Ruhnama* (Cilt 1). İstanbul, s.23

başlatmıştır. Uygulamaya konulan bu slogan Niyazov'un politikalarının esasını oluşturmaktadır.¹¹⁶

Milliyetçilik duygusu ve şuurunun ülke geneline yayılmasının önemini Niyazov şu şekilde dile getirmektedir: “Bir vatanın gelişmesi, ilerlemesi için genç yaşlı demeden, bütün halkta vatan duygusunun oluşması lazımdır.” Ulusal bilincin gelişmesi ve yerleşmesi için cumhurbaşkanı halkıyla yüz yüze görüşmelere yapmıştır. Yeri geldiğinde tebdil-i kıyafetler ile halkın problemleriyle alakadar olarak çözüm bulmaya çalışmıştır.

Ulus kimlik oluşturma politikasının ilklerinden biri kabileler arasındaki birlik ve diyalogu sağlamaktır. Türkmen halısında bulunan desenler ve Türkmen bayrağında yer alan beş tane yıldız işte bu beş kabileye işarettir. Cumhurbaşkanı Niyazov, Sovyetler döneminin de en güçlü kabilelerinden olan Ahal-Teke kabilesinden olsa da kabilecilik anlayışına karşı gelerek kabileler arasındaki maddi manevi birliği sağlamaya çalışmıştır. Niyazov milliyetçilik politika anlayışında manevi kültür ve değerleri ile ortak tarihi ön plana alarak milliyetçiliği milli kalkınma şeklinde bir politik içeriğe kavuşturmaya çalışmıştır.¹¹⁷

Niyazov, “ülkesindeki milli kalkınma anlayış ve politikası yitirilen ulusal kimliğin yeniden keşfidir. Bunu meydana getirebilmemiz için de evvela bağımsız bir Türkmen devleti inşa ederek kabilecilik anlayışından vazgeçmemiz gerekmektedir. Biz devletimizi yoktan var etmedik, daha önce parçalanmış ve yitirilmiş milli kimlik ve değerlerimizi yeniden bulduk” diyerek kendi milli düşünce ve tavrını ortaya koymuştur.

Yeni bağımsızlığını elde eden Türkmenistan'ın ulus kimliğini tesis etme döneminde Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'un yeri önem arz etmektedir. Cumhurbaşkanı Niyazov, Türkmen devletinin yapılanmasını bitirdikten sonra Sovyet Rusya'nın baskı ve asimilasyon çalışmaları neticesinde milli kimlikten uzaklaştırılmış Türkmen milli yapısını ve değerlerini geri kazanma çabası güderek, toplumsal ve kültürel unsurların tekrardan canlanması adına gayret göstermiştir. Türkmen milli bilincini tekrardan kazanmak, vatan ve ülke sevgisini yeni

¹¹⁶ Saparmurat Niyazov, a.g.e. , s.27

¹¹⁷ Adem Sağır, (2009). **Kimlik İnşası Bağlamında Sosyolojik Bir Derinlik: Türkmen Kimliği ve Ruhnama.** *Akademik Bakış* (17), s.10

nesillerin zihinlerine yerleştirmek için atılan önemli adımlardan birisi de şüphesiz ki Niyazov’un yazdığı Ruhnama kitabı olmuştur.¹¹⁸

Kamu kurumlarında çalışabilmek için bu kitabı iyi derecede bilme şartı konulmuştur. Türkmenistan’ın hemen her yerinde bulunan Ruhnama’nın maketleri, posterleri ve heykelleri kitaba atfedilen yücelik ve değeri göstermektedir. Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov, bu kitabın Türkmen halkları için ikinci kutsal olduğunu, ‘‘Bizler birlik, beraberlik ruhuyla bir devlet inşa ettiğimizi rahat bir şekilde ifade edebiliriz. Ruhnama kitabımız ise ona giden köprü konumundadır. Ruhnama eseri, Türkmenlerin tarihte yapmış olduğu yanlışları ileride yeniden tekrar etmemesi, her yer ve zamanda örnek olmasını ifade eden, nasihat eden ve ona rehber olan kitaptır.’’ şeklinde beyan etmiştir.¹¹⁹

Ruhnama kitabında anlatılmak istenen ana tema, Türkmen birlik beraberliğinin tesisidir. Niyazov tarihten beri süregelen kabile ayrımcılığını hayattan kaldırarak Rusların işgaliyle kimliğini, milli değerleri zayıflayan Türkmenlerin tekrardan bir çatı altında bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Cumhurbaşkanı Saparmurat’ın dediğine göre, ‘‘birlik ve beraberliğin olmadığı bir ülkede millet yoktur olsa da kısa ömürlüdür’’ diyerek bir olmaya ciddi önem vermiştir. Saparmurat Niyazov’un milli uyanış ve birlik üzerinde devamlı srette durmasının altında yatan esas neden şüphesiz ki Sovyetler Birliğinin diğer orta asya coğrafyasında yer alan Türklerle bir olup Türkmenlere karşı uygulamaya koyduğu dinsizlik, dil, asimilasyon ve kültür politikalarıdır. Kutsal saydığı Ruhnama eserinde Niyazov, milliyetçilik duygusunu nasıl kaybettiğini şu ifadelerle dile getirmektedir: acaba neden Türkmenlerin kaderi son üç asırda böyle vahim oldu? lkesi parçalandı, Türkmen boyları birbiriyle mücadele etti, millet olarak aslını unuttu, dinini unuttu, dilini kıymetsiz hale getirdi.¹²⁰

Bağımsız bir milli devletten, milli siyasetten, milletin coşacağı milli ideallerden, iktisattan, medeniyetten ve ordudan yoksun ise tam bağımsızlıktan bahsedilemez. Bütün bu mekanizmaları hayata geçirmek için zaman gereklidir. Bu da en az 10-20 yılı bulur. Cumhurbaşkanı Niyazov’un buradaki asıl niyeti geçmiş ile bugün ardında bir köprü kurmaktır.

¹¹⁸ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s. 32

¹¹⁹ Adem Sağır, a.g.e. s.15

¹²⁰ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s.35

Bu anlamda atılması gereken adımları ise şöyle ifade etmektedir.” Tarihimizin başında kaderi güzel olan, dünya tarafından saygı duyulan fakat son 7-8 asırdır küçülüp kalan milletimizin, sayıca az da olsa küçük bir millet olmadığını, aslında büyük bir millet olduğunu, ruhunda, kanında, zihninde özetle bütün varlığında atamızın miras kalan azametinin var olduğunu ispat etmektir. Geçmişinden ilham alarak, tekrardan ulus olabilme umudunu milletine aktarmak, bütün ulus inşa düzeninde kullanılan temel bir araç olarak kalmaktadır.¹²¹

Niyazov’un Ruhnama kitabı Türkmenlerin milli kimliği yönünden ciddi önemi olan referans kaynağıdır. Geçmişte yaşanan kimlik problemleri bu kitapta açık bir şekilde izah edilmekte ve çözümler adına öneriler ortaya konulmaktadır. Sovyetler dönemi içerisindeki Ruslaştırma politikalarının neticesi Türkmenlerin özünü kaybetmeye yaklaştırmıştır. Bu kitapda Türkmenlerin yeniden eski benliğine ulaşması için milli kahramanlar baz alınarak milliyetçilik duyguları yeniden canlandırılmak amaçlanmıştır. Geçmişte yaşanan hatalardan ders çıkarılarak bir kez daha tekrarlanmaması bu kitabın okuyucularına anlatmak istediği önemli kısımlardan biridir.

Bir de tarih ve tarihin ehemmiyeti üzerine yoğunlaşan Ruhnama eseri, bunun yanında dil ve Türkmen dilinin önemi ve yaygın hale gelmesini de ele almaktadır. Eserde dili anlatmak için “milli bir dil” ifadesi kullanılmıştır. Ulus kimlik inşası adına önemli unsurlardan birisi olan milli dilin ülkenin her köşesinde kullanılmasının sağlanması Türkmen hükümetinin temel görev ve sorumluluğu olmuştur. Bunun yanında Türkmen dili ifade açısından zengin bir dil olduğu anlatılmaktadır. Türkmen dilinin Türkmen milletine özel olduğu da ifade edilmektedir.¹²²

Türkmen halkına düşen vazife dilin özelliğini korumaktır. Bilindiği üzere, dil başka dillerden etkilenmeden temiz kalabilmesi, ifade şeklinin kavranabilir, anlaşılabilir olması anlamını taşımaktadır. Saparmurat Niyazov, halkının Sovyetler döneminde öz dilinden uzaklaşarak yabancı kaldığını ve yaşanan problemleri “vatanında kalan üç milyon civarında Türkmen insanı da aslını yitirerek, kendilerini Sovyet halkı olarak tanıtarak dinini, dilini, geçmişini ve milli manevi duygularını unutmaya yüz tutmuştur. Allah’tan isteğim, Türkmen’i

¹²¹ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s. 45

¹²² Adem sağır, a.g.e. s.36

özüne döndürmesidir’’ şeklinde ifade etmektedir. Rusların yapmış olduğu dil asimilasyonunu da ‘‘Ey Türkmen, Sovyetler Birliği zamanında az kala dilini kaybedecektin. Rus dilini bilmediğin vakit seni ne okula ne de işe alıyorlardı’’ sözleriyle tenkit etmiştir.¹²³

Cumhurbaşkanı Niyazov, Ruhnama eserinde dil unsurunun Türkmenler için önemini ve bağımsızlığın dilin gelişmesine olan faydalarını şöyle belirtmektedir. Türkmen dili anlam, ifade ve söz zenginliği açısından gelişmiş bir dildir. Millet; dil, din örf, devlet ve ülkü birliğidir. Milletin de kendi özünde kalbi ve bedeni vardır. Milletin kalbi musiki ve dilidir. Türkmen halkı asırlar boyu dilinin, musikisinin saflığını ve özgürlüğünü muhafaza etmeyi başarmıştır. Sovyetler döneminde bizim öz dilimize yabancı kelimeler soktular. Ana dilimize zarar verdiler.

Bağımsız olduktan sonra Türkmen dili yapaylıktan, dar kalıplardan kurtarılmıştır. Bağımsızlık yalnızca Türkmen insanına değil Türkmen diline de özgürlük sunmuştur. Bizlere düşen sorumluluk bundan sonra dilimizin berrak yapısını korumalıyız. Yabancı terimler elbette olacaktır fakat Türkmence karşılığı olanları dilimize yakışmayan ve yabancı olan kalıpları ile almamalıyız. Bir dilin berrak ve sağlam olması, düşüncenin, fikrin sağduyulu ve duru olduğunun göstergesidir. Halkın düşünce anlamında ufku genişledikçe onun dili de zengin olur. Türkmen lideri Saparmurat Niyazov’un, Ruhnama’da üzerinde durduğu bir başka konu ise dindir. Milletin ayrılmayan iki ögesi; maddi ve manevi öğelerdir.¹²⁴

Bir milletin manevi öğeleri o ulusun manevi, milli, ahlaki ve kültürel yönden inançlarıdır. Bu anlamda Türkmen kimliği Müslüman Türkmen imgesi ile ifade edilmektedir. İslam dini Türkmen halkının hayatındaki bütün alanlara sirayet etmiştir. İslamiyet olmadan Türkmenlerin kültürünün bir anlamı yoktur. Bundan dolayı Müslümanlık kültürün ayrılmaz parçası olmuştur. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra başlatılan Türkmen ulus kimlik sürecinde İslamiyet’in önemi asla göz ardı edilemez. Türkmen milletin ruhuna İslam dini yerleşmiştir. Yine Türkmenler İslamiyet’e tüm kalbi ve yüreğiyle inanmış, dini geçmişten gelen inançlarıyla, adetleriyle beraber ruhuna yerleştirmiştir.

¹²³ Hikmatulla Matyakubov, a.g.e. s.67

¹²⁴ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s.46

Bağımsızlık süreci akabinde ulus kimlik inşasında ifade edilmesi gereken bir diğer konu ise kültürdür. Ruhnama eserinde, daha evvel ifade edilen dil, tarih ve din gibi unsurlarını kendi bünyesine alan kültür, Türkmenlerin milli tarihini, geçmişini temel alarak açıklanmaktadır. Tarih ile bağ kurularak ifade edilen kültür ‘‘milli’’ sıfat halini almaktadır. Bundan dolayı Türkmen milli kültürünü yukarıdan bahsedilen unsurların tamamı bir arada açığa kavuşturulmaktadır.¹²⁵

Ruhnama’nın birinci kitabı beş bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Türkmen, Türkmen’in Yolu, Türkmen’in Milleti, Türkmen’in Devleti ve Türkmen’in Manevi dünyası. İkinci kitapta ise; kültürel, tinsel ve ahlaki alanlar üzerinde durulmaktadır. Türkmen milli ideolojisi, Türkmen tarihinin birkaç aşamada incelenerek milli şahsiyetler ile bağdaştırılmıştır. Selçuklu devletinin liderleri ve şahsiyetleri Türkmen milli kahramanları olarak tanıtılmıştır. Türkmen milli gelişimin başlangıcı ise Oğuz hanın lider olduğu zamanı kapsayan Altın Asır olarak ifade edilmiştir.

Türkmenlerin yeni Altın Asır süreci 1991 yılında bağımsızlık kazanılmasıyla birlikte başlamıştır. Niyazov yeni bir dönemin başladığını, Türkmenler için uğurlu olacağını şu sözleriyle ifade etmiştir. Yüce Allah Türkmen halkı için her bin sene de bir yol çizmiştir ve bu senenin başında milletimiz, devletimiz yükselecektir. Yüce Allah, Türkmen milletine tarihini bilmeyi başka ifadeyle özünü tanımayı bir kez daha nasip etmiştir.¹²⁶

Hükümet ideolojisinin ve kalkınma planının temelini 21.Asır Türkmen’in Altın Asır sloganı oluşturmuştur. Türkmenistan’ın ekonomik, siyasi ve kültürel alanda gelişmesini ele alan bu program, 2020 Milli Kalkınma Programındaki kültürel ilerleme yönünden ehemmiyeti oldukça büyüktür. Yeni asrın başlangıcında Niyazov’un kararnamesi ile takvim düzeninde değişikliğe gidilmiştir. Ay, hafta ve gün adları değiştirilerek yeni süreç de SSCB izlerini ortadan kaldırmak adına ilk adımlardan biri olarak görülmüştür. Bağımsızlığı kazandıktan sonra Alp

¹²⁵ Hikmatulla Matyakubov, a.g.e. s.68

¹²⁶ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s.50

Aslan ve Oğuz Han gibi dönemin milli kahramanları, tarafsızlık, bağımsızlık ve Niyazov'un Ruhnama eseri gibi milli isimler eski ay isimleriyle güncellenmiştir.¹²⁷

Niyazov hükümeti tarafından “Altın Asır” sloganı politikalara uyum aşamasında sıkça kullanıldığına rastlanmıştır. Bu düşünceye göre sancılı geçiş aşamasında olan Türkmen halkının ilerlemesine ve güçlenmesini vaad eden Altın Asır, vatandaşların anayurtlarına olan sadakat ve sevgi duygusunun pekişmesiyle mümkündür. Ülkenin refah durumunu ve gücünü artırmak amacıyla ortaya konulan Altın Asır, halkın şartsız mevcut hükümeti benimsemeleri için programlanmış bir motive unsurdur. Ayrıca Niyazov, sancılı günlerin kurtarıcısı konumunda olduğundan Altın Asır yönetimini de hükümetini de güçlendiren bir rol konumundaydı.

Ülkeyi yeni baştan güçlendirme girişimleri devam ederken inşa edilen ve inşası devam eden görkemli binalar Türkmen yurdunun maddi gücünü temsil eden simgelerdir. Başkent Aşgabat kentinde Altın Asır zamanında tamamı mermerden kaplanan bina ve yapılar inşa edilmiştir. Türkmenlerin yüceliğini ve ihtişamını göstermek maksadıyla eski SSCB evlerinin yerine mermerden yapılan binalar ve hükümet kurumları yapılmıştır. Türkmen devletinin önemli tarihi kişilerin Aşgabat merkeze yapılan görkemli parkın içerisine heykelleri yapılarak Türkmen milliyetçiliğin simgelerini taşımaktadır. Türkmenistan'da Cumhurbaşkanı Niyazov'un Altın Asır dönemi sürecince yapılan çalışmalara rağmen hali hazırdaki toplumsal ve ekonomik problemler giderilememiştir.¹²⁸

Niyazov bunun sebebinin halkının halen anayurduna sadakat duygusunda eksiklikler olmasından kaynaklanmaktadır demiştir. Küçükten büyüğe her insanın milliyetçilik duygusu canlandığı ve yüreklendiği zaman büyüyeceğiz diyerek yolu çizmiştir.

3.2. Niyazov Dönemi Sosyal Değişim Süreci

Türkmenler, Azerbaycanlılar ve Türkiye Türkleriyle beraber Oğuz adetini devam ettirmektedir. Türkmenler tarihi ve kültürleri açısından diğer Türk devletleri ile benzer özelliktedir. Fakat diğer Türk devletlerinden farklı olarak Türkmenlerin kimliği belirli tarihi

¹²⁷ Güngör Turan, (2001). **10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan'ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar**, *Avrasya Etütleri*, s.141

¹²⁸ Hikmatulla Matyakubov, a.g.e. s.69

olaylardan oluşmuştur. Türkmenlerin kendine has Oğuz lehçesi konuşmaları, göçebe yaşam tarzı olması ve kabile geleneğinin sürmesi kendilerini diğer topluluklardan ayırmaktadır.

İran ve Rusya gibi bölgede güçlü devletlerle çevrili olan Türkmenistan, bağımsızlıktan sonra da Türkmen milli kimliği tarihten esinlenmeyi sürdürebilmiştir. Türkmencilik, hakiki Türkmen olmayı bunu da kültürel kanalla insanlara yansıtmayı amaç edinmiştir. Milliyetçilik, Türkmenistan'da bir ideoloji olarak Cumhurbaşkanı Niyazov idaresinin en temel önceliğidir. Cumhurbaşkanı'nın Türkmencilik ön plana çıkarması 1992 yılında oluşan muhalif gruplar nezdindeki gruplara karşı üstünlük sağlamakta faydası olmuştur.¹²⁹

Türkmencilik, Türkmenlerin tarihinin, kültürünün, dilinin, gelenek-göreneğinin devamı ve yayılması için ortaya konulan milliyetçilik stratejisidir. Oluşturulan bu politika ile yabancı kültürlerden temizlenmiş kendine özel ve has bir Türkmen kimliği oluşturma gayretidir. Bundan dolayı Türkmencilik evvela ülkede bulunan Rus kültür ve akımına karşı oluşturulan bir harekettir. Bu bağlamda Türkmencilik olarak da ifade edilebilecek olan milliyetçilik sadece Ruhnama'da bahis mevzu edilmekle kalmamış basın yayından mimari eserlere kadar hükümet ideolojisi olarak sunulmuştur.¹³⁰

Yukarıda bahsedilenden hareketle böyle ideolojik düşüncenin hedefi sosyal ve kültürel alanı Rus kültüründen temizlemek ve milli bir çatı altında Türkmen kabile ve boylarını bir araya getirerek ulus inşasını gerçekleştirmektir. Türkmencilik politikası sadece Rusçanın belini kırmak değil aynı zamanda Rusçadan sonra yaygın olarak kullanılan çokluğu bakımından birinci etnik grup olan Özbekçeyi de zayıflatmayı amaçlamaktadır. Temel olarak Türkmencilik, SSCB'den kalan kültürel kalıntıları bütünüyle ortadan kaldırarak yerine Türkmen milli değerini ve kültürünü yerleştirmektir.

Saparmurat Niyazov, Rusçuluk karşıtı duruşunu ve tavrını hiçbir vakit gizlememiştir fakat Rusçayı gerek meclis gerekse toplantılarda kullanmıştır. Ülkede Rus etkisini kırma politikası kademe kademe uygulamaya konulmuştur. İşin esasına bakılırsa, Türkmencilik SSCB'nin 1920'li yıllardaki uygulamaya koyduğu Ruslaştırma (korenizatsiya) siyasetinin bir

¹²⁹ Ahmet Kuru, **The Rentier State Model and Central Asian Studies: The Turkmen Case**. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, (2008) s.59

¹³⁰ Hikmatulla Matyakubov, a.g.e. s.70

yansımasıdır. Ruslaştırma politikasına paralel olarak Türkmencilikle eğitim ve dil reformları yapılmıştır. Türkmenlerin değerleri ve kültürlerinin üstünlüklerinin propagandasını yapmak amacıyla iletişim araçları topluma karşı yaygın şekilde kullanılmıştır.¹³¹

Türkmencilik politikasının en geniş kapsamlı alanını dil de yapılan reform oluşturmaktadır. Bağımsızlığın ardına meydana getirilen anayasada Türkmenistan'ın resmi dili Türkmençe olarak geçmektedir. Öte yandan Rusça günlük yaşamda ve bürokrasi sınıfında kullanılmasına tepki olarak Niyazov reformlarla bu etkiyi sınırlandırmaya çalışmıştır. 1993 yılında Rus etkisini kırmak amacıyla Kiril alfabesinden Latince olan Türkmen alfabesine geçilmiştir.¹³² 2000 yılına gelindiğinde de Niyazov bütün kamu personellerine Türkmen dilinde konuşma zorunluluğu getirmiştir. Türkmenistan'da yapılan dil reformunun bir diğer yansıması da yerel gazetelerdir. Rusça yayın yapan gazeteler kısmen sınırlandırılmıştır. Üç farklı dilde günlük baz da basılan ‘‘ Aşgabat’’ adlı gazeteden Rusça ve İngilizce dilleri çıkarılmıştır.¹³³

Rusların en fazla yaşadığı Türkmenbaşı kentinde günlük olarak basılan Rusça yayını olan gazete iptal edilmiştir. Rusça yayını olan Neytralniy Turkmenistan’’ gazetesi tek gazete olmuştur. Gazetenin ön sayfasında Niyazov'un resmi, ideolojik işaretler, Ulusal Anıt ve Türkmenistan bayrağı yer almıştır. Benzer şekilde Rusça yayın yapan radyo ve televizyonlara da sınırlama konulmuştur. Saparmurat Niyazov döneminde yapılan dil reformu kapsamında Sovyetlerden kalan Rusça adları Türkmen isimlerine değiştirme programı yapılmıştır. Bütün coğrafi isimler Türkmen diline çevirisi yapılmıştır. Daha önce kullanılan alfabe yerine yeni Latin alfabesi getirilerek yeni kuşakların SSCB edebiyatını ve tarihini öğrenmeleri güçleşmiştir.

Türkmencilik programı çerçevesinde 2002 yılında takvim alanında reform yapılmıştır. Ay ve gün isimleri Türkmen diline çevrilmiştir. Bu reformda amaç Niyazov iktidarının gereksinimleri olarak görülmüştür. Değişikliklere Oğuz (Haziran), Mahtumkulu (Mayıs), Gorkut (Temmuz), Sanjar (Kasım), Alp Arslan (Ağustos) örnek verilirken Saparmurat Niyazov'un kendisi adına Türkmenbaşı (Ocak) ve annesi adına Gurbansoltan (Nisan), Mart ayı

¹³¹ Ahmet Kuru, a.g.e. s.63

¹³² Hikmatulla Matyakubov, a.g.e. 72

¹³³ Güngör Turan, a.g.e. s.145

ise “Nevruz”olarak belirlemiştir. Baydak (Şubat), Ruhnama (Eylül) ve Bitaraplyk (Aralık) ise, kalan ideolojinin simgelerini taşımıştır.¹³⁴

Eğitim alanı Türkmencilik ideolojisinin her vatandaşa ulaşmada önemli bir unsurdur. Niyazov, Milli Eğitim camiasında millet sevgisinin ve ahlaki düşüncenin genç kuşaklara iletilmesinin ehemmiyetini özellikle dile getirmiştir. Saparmurat Niyazov’un ideolojik düşünce kalıpları kamudaki eğitimi belirleyen ana unsur olmuştur. Milli eğitimin merkezinde Ruhnama bulunmaktadır. Ortaya konulan Türkmencilik politikası neticesinde Türkmenistan da vasıflı elemanlarını kaybetme dönemine girmiştir. Sağlık ve eğitim alanlarında istihdam edilen Rus asıllı nitelikli personellerin ülkeden gitmesi, gelecek zamanlarda sağlık ve eğitim sisteminin önemli derece de güç kaybetmesine neden olmuştur. Türkmenistan’da kabileler bünyesinde bağın güçlü olması Türkmenler arasındaki birlik ve beraberliği tesis etme yönünden ciddi engel oluşturmaktadır.¹³⁵

Niyazov, gelecek zamanlarda meydana gelebilecek problemleri ön gördüğündendir ki kabile sistemini kaldırarak yerine milli birliği oluşturmayı amaçlamıştır. Bundan dolayı kabilecilğe mani olmak politikası Türkmencilikten sonra gelen ikinci husus olmuştur. SSCB uygulamaya koyduğu parçala ve yönet stratejisi Türkmenler arasında kabileciliğin önünü açmıştır. Saparmurat Niyazov cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk ödevi Türkmen birliği tesis etmek oldu ve bu minvalde kabilecilik düzenini sona erdirmek için Salır, Yomut ve Teke ayrımı yapmadan Türkmenlerin kabilecilik düşünce tutumunu durdurmak istemiştir. Aksakallılar ile yapılan toplantıda “Eğer aradaki bu kabile ve boy münakaşalarını bir an evvel durdurup son vermezsek, ülkemizde kontrol ve düzeni kuramayız; o zamanda hepimiz yok oluruz” ifadeleriyle kabilecilik anlayışını Türkmenistan’dan bütünüyle kaldırmak istediğini söylemiştir. Niyazov kendini Türkmenlerin lideri olarak tanıtmıştır.¹³⁶

Uzun yıllardan beri Türkmenlerin üstün ve itibarlı kabilesi Teke kabilesidir. Bu kabile çoğunlukla başkent Aşkabat ve Marı bölgelerinde yaşamaktadırlar. İkinci büyük kabile olan Yomutlar genellikle İran sınırı bölgesinde yaşamaktadırlar. Sovyetler idaresinin sınır

¹³⁴ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s.70

¹³⁵ Ahmet Kuru, a.g.e. s.72

¹³⁶ Saparmurat Niyazov, (1994a). *Address to the Peoples of Turkmenistan*, Ankara, s.21

uygulamaları neticesinde sınırların ülke içerisine dağılımı, sayı olarak üstün olan Teke kabilesini diğer kabilelere nazaran daha prestijli hale getirmiştir. Tahminen 1 milyon Türkmen İran sınır bölgesinde iki yüz bine yakın ise Afganistan bölgesinde ikamet etmektedir.

Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov, kabilecilik düzenine karşı alınan esas tutumu tamamen varlığını kabul etmemek yani yok saymak olmuştur. Başka bir deyişle kabilecilikle alakalı söylemleri engelleyerek, adeta Türkmen kimliği çatısı altında toplamaya çalışmıştır. Resmi ifadelere göre, kabilecilik esasına dayalı sadakat anlayışı Türkmenistan'ın bağımsız olmadan önceki süreci ifade etmektedir. Bu süreç Niyazov'un Cumhurbaşkanı olduktan sonra tamamen değişerek basın yayın da kabile ya da uzantısı olabilecek herhangi bir yayın yapılmamıştır. Sokaklarda insanlar hangi kabile mensubu olduğunu da belirtmekten kaçınmışlardır.¹³⁷

Her ne kadar iktidar tarafından Kabilecilik kaldırılmaya çalışılsa da büyük kabile mensupları Sovyetlerden sonra bile yine devam ettirmişlerdir. Kırsal kesimlerde ve bazı kentlerde kabile anlayışı devam etmiştir. Aileler soy bağlarının devamlılığı adına bu düşünceden kurtulamamıştır. Bundan dolayıdır ki Orta Asya milletleri arasında kabilecilik sorunu ile en çok Türkmenistan karşı karşıya kalmıştır.

Türkmenistan'da kabile birliğini sağlamak için tarihe başvurulmuş ve Niyazov'un talimatı ile İlimler Akademisi'nde Tarih Fakültesi oluşturulmuştur. Tarih fakültesinin tesis edilmesinin esas nedeni, asıl Türkmen tarihini gün yüzüne çıkararak güncellemek ve sonucunda emperyalist SSCB etkisinden uzaklaşmak olarak ifade edilmektedir. Fakültenin diğer bir nedeni ise, kabilecilik düşünce sistemine son vererek toplumu müşterek soy ve mirastan gelmelerinden gururlanmalarını sağlayarak ulusal birliğin kurulmasına zemin hazırlamaktır.¹³⁸

Tarih fakültesinden beklenti çok olsa da fakültenin akademik çalışmalarından Niyazov memnun kalmamıştır. Türkmen tarihinin yeniden yorumlanması, güncellenmesi için Ruhnama kitabı tercih edilmiştir. Kabul edilebilir anlamda tek kitap olmuştur. Niyazov'un kitabında

¹³⁷ Canan Alpaslan, (2010). *State, Society and Culture in Turkmenistan: The Policy of Propaganda Under the Rule of Turkmenbashi*. Yüsek Lisans Tezi, Middle East Technical University, International Relations, Ankara, s.67

¹³⁸ Hikmatulla Matyakubov, a.g.e. s.74

Türkmenlerin 5000 yıllık geçmişinden, geçmişte Türkmen halkının birlik ve beraberliğinden bahsedilmektedir. Bu hususu da tarihi vakalara vurgu yapılarak ifade edilmektedir.¹³⁹ Cumhurbaşkanı Niyazov'un kitabında tarihte meydana gelen Türkmenler arası kavgalardan, çatışmalardan milli birlik yapısına zarar verebileceğinden ötürü göz ardı edilmiştir. Örneğin, yaşanan Göktepe hadisesinde Türkmen milli tarihinin önemli unsuru olarak ifade edilirken o süreçte kabileler arası yaşanan gerilimlerden bahsedilmemiştir. Öte yandan ülkede milli şair olarak kabul edilen Mahtumkulu, Türkmenlerin öncüsü ve milli kahramanı olarak anılmıştır. Mahtumkulu, eserlerinde Türkmen kabileleri arasında yaşanan anlaşmazlıkları barış yoluyla bitirmekten ve birlik, beraberliği sağlamaktan bahsetmiştir.¹⁴⁰

Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'un hükümetinin kabilecilik anlayışının sona ermesine yönelik yapmış olduğu bir diğer strateji ise, Halk Maslahatı'dır. Her yıl Türkmenistan'ın farklı coğrafyalarında, her kabile üyelerini temsil eden aksakallıların oluşturduğu toplantıda Niyazov, şahsını herhangi bir kabileye ait olmadığını göstermek istemiştir. Bu adımıyla Niyazov, Türkmenler arasında birliği tesis etmeye çalışarak kabileler arasındaki dengeyi muhafaza etmeye çalışmıştır.

İlk zamanlarda Niyazov kabilecilik ayrımına karşı olduğunu devamlı ifade etmesine Ahal-Teke kabilesinden olan hükümet görevlileri sıcak karşılamamıştır. Ancak Niyazov'un bağımsız olduktan sonra dile getirdiği düşüncesinde kabilecilik anlayışının Türkmen birlik-beraberliğine mani olduğu söylemesi ve bu konuda kararlı duruşu, görevlilerin bu politikaya desteğini sağlamıştır. Kabilecilik anlayışı Türkmen toplumunun zayıf noktası olduğunu belirten Niyazov, "Her Türkmen bir Handır" atasözünü işaret ederek, Türkmenlerin kültürel ve tarihi kimliklerinden uzak kalmasını kabileler düzleminde yaşanan çatışmalardan meydana geldiğini ifade etmiştir. Türkmen hükümet görevlileri ulus kimlik inşasının önünde ciddi engel olan kabilecilik anlayışının ayrıştırıcı gücünü bitirmek istemiştir.¹⁴¹

Etnograf Şöhrat Kadyrov, Türkmenistan'da milli birlik ve milli düşünce anlayışının sağlanması adına kabileler arasındaki evliliklerin önemi üzerine ifadeleri olmuştur. Ancak

¹³⁹ Canan Alpaslan, a.g.e. s.70

¹⁴⁰ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s.24

¹⁴¹ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s.28

Türkmen halklarının geçmişten beri süregelen kız alıp verme hususundaki hassasiyetlerinden ötürü izdivaç yoluyla birleştirilmesi güç bir durumdur. Evlilikler genellikle aynı kabile içerisinde olmaktadır. Başka kabilelerden kız alıp vermeme hassasiyeti kabile kimliğinin devamı ve muhafazası için yapılmaktadır.

Kadyrov, Türkmenistan'da kabile kimliği noktasında bölgelerin önem ve değerini ifade etmiştir. Ahal-Teke kabilesi Aşkabat şehrinde, Marı-Teke kabilesi Marı şehrinde, Batı Yomut kabilesi Balkan şehrinde, Kuzey Yomut kabilesi Daşoguz şehrinde ve Ersarı kabilesi ise Lebap şehrinde ikamet etmektedir.¹⁴²

Kabile kimlik düzeninin coğrafi olarak etkisini araştıran ve dile getiren bir diğer araştırmacı ise Marat Durdyev'dir. Hazırlamış olduğu raporda bölgeler arasında birlik ve beraberliğin tesis edilmesinde Türkmenlerin kabilecilik problemlerini büyük oranda çözeceğini ifade etmiştir. Bu birliğin oluşması neticesinde kabile diye bir düzenin kalmayıp yerine bölgesel kültürel oluşup alt uluslardan meydana gelen toplulukların alacağını söylemiştir.

Kabilecilik anlayışına karşı çıkılmasının bir başka sebebi, kabileler arasında meydana gelen lehçe farklılıklarına son vererek milli bir dil oluşturmaktır. Dolayısıyla ülkenin her tarafında Türkmenlerin kullanım alanının yaygınlaştırmak adına bir dize dil politikaları hayata geçirilmiştir. Bilhassa yazılı dil adına medya ve eğitim kurumları önemli araçlar olarak sorumluluk almıştır.

SSCB döneminde Türkmenistan Komünistik Partisinin (TKP) yönetimine gelen siyasi aktörlerin hemen hemen hepsi Ahal-Teke kabilesi ile münasebeti vardır. 1969-85 yılları döneminde Genel Sekreteri Muhammednazar Gapurov hariç II. Dünya harbinden bu tarafa yana TKP'nin genel sekteretleri Ahal-Teke kabilesi üyesidir. Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'un kabilecilik anlayışına karşı vermiş olduğu mücadelesine karşın Ahal-Teke kabilesinin söz sahipliğini de hiçbir vakit bırakmamıştır.¹⁴³

Bağımsızlığın ardından Türkmenlerin milli değerlerini, kültürünü, tarihini, örfünü ve kimliğinin geri kazanma sürecine geçilmiştir. Milli değerlerden yeniden güncellenirken birlik

¹⁴² Ahmet Kuru, a.g.e. s.78

¹⁴³ Hikmatulla Matyakubov, a.g.e. s.76

ve beraberliğe zarar verecek etnik çatışmaların önüne geçilmiştir. Kültür politikalarının hayata geçilmesinin ardından Türkmenler arasında uzun bir geçmişi olan Nevruz Bayramı, Zafer Bayramı, Kadınlar Günü ile yeni milli ve dini bayramlar getirilmiştir. Bağımsızlık günü, Bayrak bayramı ve tarafsızlık bayramı gibi milli ideolojiye nispet bayramlar resmi bayramlar olarak yürürlüğe girmiştir. Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı gibi Müslüman halkın ortak bayramları da Türkmenlerin bağımsız olduktan sonra elde ettiği dini bayramlarıdır.¹⁴⁴

Türkmenistan'da milli kimliğin sembolleri çoğunlukla Aşkabat şehrinde yer almaktadır. Medyada genellikle öne çıkanlar, Tarih Müzesi, Deprem Anıtı ve Tarafsızlık Anıtı'dır. Türkmen değerlerini, kültürünü temsil eden diğer semboller ise; Türkmenistan Müzesi, Saparmurat Niyazov Müzesi, Sanat ve Kongre Merkezi Milli Folklor Müzesidir. Kültürel mirası korumak ve devamlılığını sağlamak adına önemi büyük olan müzelerin sayısı bağımsızlıktan sonra 30 bini aşmıştır.

Türkmenistan bağımsızlığından sonra kültürel alanda akademik çalışmalar yürütülmekle beraber tarihi yazma eserlerde tekrardan yazılma sürecine girilmiştir. Türkmen araştırmacılar milli kültürün aslına sadık kalınarak tahrip edilmeden günümüz nesline aktarıldığını ifade etmişlerdir. Bu anlamda Türkmenlerin Altınordu, Harezmşahlar Devleti ve Pers İmparatorluğuna kadar devam eden zamanlarını ele alarak antik dönemden modern dönemi de içine alan eserler kaleme alınmıştır.

Türkmenlerde kültür ve din kavramı iç içe geçmiş olduğundan ötürü din ya da kültür birbirinden bağımsız düşünülemez. Kültürel çalışmalarda din daima öne çıkmıştır. Türkmen toplumunun birlik beraberliğinin sağlanması sürecinde din unsurunun rolü büyük olmuştur. Bundan dolayı dini müesseselerden kültürel çalışmalara destek verilmesi istenmiştir. Bu girişimler sonucu ülkede bulunan cami sayılarında artışlar meydana gelmiştir. İmam-ı Azam Camisi, Azadı Mescidi, Türkmenbaşı Ruhi Camisi, Saparmurat Hacı Camisi, Gurbanguli Hacı Camisi, bu anlamda faaliyete geçen ibadethanelerdir.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Canan Alpaslan, a.g.e. s.78

¹⁴⁵ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s.35

Milli Kalkınış Hareketi, Saparmurat Niyazov tarafından hayata geçirilen hükümet tarafından Türkmen kimliğini tekrardan oluşturmaya amaçlayan milli bir programdır. Milli Kalkınış Hareketi ile İslam dini, geleneksel kıyafet kültürü sosyal hayata uyum politikaları faaliyeti sürdürmüştür. Aynı zamanda bu hareket İslam kültürüne ve Türkmen kimliği esaslı laik devlet kurulmasını hedeflemiştir. Bu hareketin bir başka hedefi de medeni ve milli gelenek ve adetlerini yeniden meydana getirmektir.¹⁴⁶

Saparmurat Niyazov, Milli Kalkınış Hareketinin hususiyetini, ‘‘ Bu hareket sükuneti, rahatlığı, birlik ve beraberliği, kararlılığı prensip edinen halkın hedefine varması için yapılmış olan milli bir mücadeledir. Yine bu mücadele öz yurdumuz olan Türkmenistan’da gelişmiş ekonomiyi, kültürü, bilimi ve refah hayat şartlarını kurmak adına verilen mücadeledir’’ diye ifade etmektedir.

Bununla birlikte Milli Kalkınış Hareketinin gelişiminde yapılan dil reformunun ciddi rolü vardır. Türkmenistan yönetimi halkın milliyetçilik ruhunu canlandırmak adına medya, basın ve eğitim düzenini sık sık kullanmıştır. Milli eğitim kurumu başta olmak üzere diğer kurumlarda da gelenek ve kültür yeniden güncellenmiştir. Kültürel politikalarda dil reformu ana unsuru teşkil etmektedir. SSCB zamanında baskı ve şiddet yoluyla unutturulmak istenen ana dil Türkmenistan bağımsızlığından sonra idare tarafından yeniden kazanılmıştır.¹⁴⁷

Kültürel anlamda yapılan girişim halka sadece tarihi hatırlatma kalmayıp, örf ve adetlere de yeniden kavuşmayı amaçlamıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri arasında Türkmenistan milli adet ve örflere en fazla ehemmiyet veren ülke konumundadır. Türkmen gelenekleri hem özel hem de kamu hayatının bütün alanına sirayet etmiştir. Hükümetin politikaları Türkmen gelenek göreneklerine göre şekil almıştır. Hükümetin bu duruşu halka kendini milli kazanımlarla saygı duyulduğunu göstermek içindir.

Uygulanan milli kültürdeki gelişmeler sanat camiasına da yansımıştır. Bağımsızlığın ardından milli dans grupları, folklor ve yerel müzikler yaygınlaşmaya hız vermiştir. Türkmen halk eserleri ve folklorları televizyon kanallarında geniş kapsamlı olarak gösterilmektedir. 1997

¹⁴⁶ Ahmet Kuru, a.g.e. s.83

¹⁴⁷ Slavomir Horak, (2005), **The İdeology of the Turkmenbashy Regime. Perspectives on European Politics & Society** (6/2), s.310

yılından sonra 200'den fazla dans grubu oluşturulmuştur. 700'den fazla da kültür-sanat kulüpleri açılmıştır. İslamiyet öncesinde Türkmen halkının Budizm, Şamanizm, Hristiyanlık ve Zerdüşçülük gibi inançları olmuştur. Türkmenistan bağımsızlığı sonrası kültürel hareketlilikle beraber eski gelenekleri de canlanmıştır.¹⁴⁸

Orta Asya'nın ilk inançlarından olan Şamanizm inancının Türkmen kültürüne yansımaları görmek mümkündür. Türkmenlerin milli dansları olan Küşdepdi Şamanizm dininden gelmektedir. Orta Asya'daki diğer devletlerle birlikte Türkmenistan'da Nevruz'un resmi bayram olarak kutlanması, Şamanizm geleneğini devam ettirmesine örnek teşkil etmektedir.

Türkmen devletinin bütün politikaları milli kültür ile entegre edilerek, kültür ile paralel hareket edilmiştir. Aksakallılar Meclisi, Halk Maslahatı gibi oluşumların varlığı hükümetin kültürle paralel adım atmak istediğini göstermektedir. Bir kısım geleneklerin adetlerin modern hale getirilmesi için yasal adımlar, düzenlemeler yapılmıştır.

Sonuç olarak, Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'un gelenek ve kültüre verdiği önem, SSCB'den kalan mirasa karşı koymuş olduğu bir tepkidir. Milli kültürü öğrenmek, özümsemek için de Ruhnama kitabı referans kaynağı olarak gösterilmiştir. Niyazov'un bu kitabı Türkmen toplumunun maddi-manevi yönden yol göstericisi olarak kabul görmüştür. Etiklikten başlayıp aile kurumuna kadar toplum ve ülke yöneticilere nasihatlere kadar bilgiler içeren bu kitapta her şeyden evvel büyüklerin bilgeliklerine ve yaşlarına saygı ve hürmeti ön plana almıştır. Atadan kalan kültür ise Türkmenlerin refah toplum halinde hayat idame etmeleri için değeri sonsuz hazine olarak bilinmektedir. Ruhnama'da Türkmenler bu isteklerine şiddet taraftarı Sovyetler Birliğinden kurtulup bağımsız bir devlet olduktan sonra elde ettiği ifade edilmektedir.¹⁴⁹

3.2.1. Sosyal Değişim Sürecinde Dil Reformu

Sovyetler Birliğinin Orta Asya işgal ettikten sonra SSCB hükümeti tarafından Türkmen alfabesinde iki kez reform yapılmıştır. İlk olarak 1922'den 1925'li yıllar arası Türkmen dilinde Arapça alfabesi kullanılmıştır. 1928-1940 yıllar arasında Türkmenistan'da alfabe Latinceye

¹⁴⁸ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s.40

¹⁴⁹ Slavomir Horak, a.g.e. s.315

çevrilmiştir. Bu yıllar aralığında Latin alfabesinde yazılar yazılmıştır. Latinceyle birlikte Arap harfleri etkisini kaybetmiştir. Bu zamanlarda M. Kemal Atatürk'ün ortaya koymuş olduğu başarılı politikalar, İstiklal savaşının kazanılması, SSCB ile müttefik olunması, Türkistandaki Türklere karşı yakınlığı gibi nedenlerden ötürü Orta Asya'nın Türkiye'ye karşı sempatisi, ilgisi artmıştır.¹⁵⁰

1920 yılında Türkiye'de gerçekleşen dil reformunda Moskova hükümeti endişelenmiştir. Türkistan sahasında Türkiye etkisinin Latin alfabesiyle beraber artması anlamına gelmekteydi. Bu durumun önüne geçmek için Sovyetler Birliği'nin baskısıyla 1940 yılında Türkistan'da Kiril alfabesine geçiş yapılmış olup Orta Asya'daki devletler bağımsızlığını kazanana kadar Kiril alfabesini kullanmıştır. Türk Cumhuriyetleri içerisinde alfabe politikalarından dolayı Rusça dilinden en az etkilenen Türkmenler olmuştur. Orta Asya'da Türkmenistan bağımsız olduktan sonra dil alanında reform başlatmıştır. Bağımsızlıktan sonra nüfus olarak en kalabalık Teke kabilesi olduğundan resmi dil olarak Teke kabilesinin ağzı seçilmiştir.¹⁵¹

Orta Asya'da 1989 yılından beri dil üzerinden yapılan yasaların asıl amacı, Rusçanın etkisini azaltarak ve anadilin kullanım alanını yaygınlaştırmaktır. Bu politikayı en etkili kullanan devlet Türkmenistan'dır. Hükümet Türkmence haricinde başka dilin konuşmasına karşı çıkmıştır. Yerel dilde eğitim sunmayan okullar kapatılarak anadilde eğitim yapan okullara çevrilmiştir. Yükseköğretim kurumlarında dil alanında değişiklikler yapılmıştır. Eğitim programları kapsamında zorunlu olarak Rusça eğitimi yürürlükten kaldırılmıştır. Hükümetin müsaade ettiği birkaç dergi haricinde gazete ve derginin yurtdışı yayınlarına erişim veya aboneliği kaldırılmıştır. Türkmenistan'da basın-yayın organlarının kısıtlanması milliyetçilik duygularının artmasına sebep olmuştur.

Türkmen milli dilinin 1994 yılında tek başına resmi olarak yürürlüğe girmesinden sonra dil politikasının amacı Rusçanın etkisini azaltmak olmuştur. Mayıs 1990 yılında yürürlükte olan Türkmencenin sosyal ve kamu alanda yaygın olarak kullanılmasıyla ilgili maddeler dil

¹⁵⁰ Bilgehan Atsız Gökdağ, (2013). **Türkmenistan'da Dil Politikaları**, *Yeni Türkiye* (54), s.45

¹⁵¹ Jale Garibova, (2012). **Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dili Halklar: Dil Sorunu, Yeniden Biçimlenen Kimlikler**. S. Aslan, & R. Salehova içinde, *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dili Halklar: Dil Sorunu, Yeniden Biçimlenen Kimlikler*, Ankara, s.149

yasasında mevcut iken her vatandaşın istediği dilde konuşma özgürlüğüne de yer verilmiştir. 36 maddeden oluşan dil yasasının amacı Rusçayı azınlık sınıfının konuştuğu dil haline getirilmesi istenmiştir. Fakat oluşturulan bu yasanın halk tarafından tenkit edildiği nokta kamuda çalışan görevlilerin işinden uzaklaştırılmamaları için 1996 yılına kadar Rusça ve Türkmenceye hakim olmalarıdır.¹⁵²

Azınlıkların dil hakkı ile ilgili oluşturulan kanun yasanın 34.maddesinde yer almaktadır. Ülkede azınlıkların ağırlıklı olarak yaşadığı bölgelerde ortaöğretim seviyelerine kadar anadillerinde eğitim hakkı imkanı tanınırken azınlık grupların dili devlet denetimi ve kontrolü altına alındığı ifade edilmektedir. 14. Maddede Türkmenistan'ın Devlet dili Türkmen dilidir. Tüm Türkmen vatandaşları kendi anadillerini kullanma imkanı vardır ifadesi yer alırken Anayasanın 19.maddesinde ise, dil konusunda ayrımcılık yapılmayacağı konusunda kanun bulunmaktadır. Bu maddelerden başka 51. Maddede cumhurbaşkanlığı için anadil şartı, 106. Maddede yasamada, yürütmede ve yargı organlarında resmi dil kullanma esasları belirlenmiştir. Mahkeme salonlarında Türkmence bilmeyen vatandaşların tercüman tutabileceği hakkı da verilmiştir.

Türkmen milli dili üzerine yapılan ve düzenlenen yasalar ile milli dilin yaygınlaştırılması, Türkmen dilini yeni kuşaklara öğretilmesi için ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında Türkmen dili esaslı ders kitaplarının oluşturulması, ortaokul ve yükseköğretim eserlerinin Türkmen diline çevirisi yapılması ve Türkmenceye yeni harfler dahil edilerek zenginleştirilmesi amaçlanmıştır. Bunlara ek olarak köy, kasaba, şehir gibi yerel isimlerin Türkmen dilinde karşılığının bulunması ve yerel maddelerin isimlerinin Türkmence olarak belirlenmesi, Rusçanın etkinliğinin kırılmak istenmesine yönelik adımlardır.¹⁵³

Türkmenistan bağımsızlığının ilk zamanlarından sonra farklı Türkmence deyimler, sözlükler ve atasözleri kaleme alındı. Saparmurat Niyazov'un 1990 yılında kabul ettiği 21. Asır Milli Kalkınma Programında, Türkmen dilinin gelişimine engel olan etkenlerde incelenmiştir. Söz konusu programda Türkmen edebi dilin tarihten beri farklılaşmasının ele alınması, Türkmen lehçesinin ve söyleminin ilerletilmesi ve Türkmen kavramlarının zengin hale

¹⁵² Slavomir Horak, a.g.e. s.340

¹⁵³ Bilgehan Atsız Gökdağ, a.g.e. s. 48

getirilmesi gibi hususlara yer verilmiştir. 12 Nisan 1993 yılında Latin alfabesi resmi olarak yürürlüğe girmiştir. Yeni oluşturulan 30 harfli alfabe eğitim kurumlarında aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Türkmenistan’da alfabe reformu gerçekleşirken karar verici mekanizmalar arasında alfabe seçimi konusunda farklılıklar meydana gelmiştir.¹⁵⁴

Mekanizmalar arasında bir kısmı Türkiye Türkçesini uygun görürken, bir kısmı ise Kiril alfabesinden evvel yürürlükte olan Türkmen alfabesini uygun görmüştür. Başka bir kısım ise yeni ve güncel alfabe hazırlanması taraftarıydı. Tüm bu görüşlerin yanına Niyazov Türkmen kimliğinin farklılığını ortaya koymayı amaç edinmiştir. Bütün görüşler alınıp değerlendirildikten sonra yeni Türkmen Latin alfabesine Niyazov’un önerisi kabul görmüştür. Diğer Türk milletlerinden ayrı olarak Türkmen alfabesine has olacak birkaç harfler eklenmiştir. Bağımsızlığını kazanan yeni Türk devletlerine 1993 yılında Marmara üniversitesinin desteğiyle ortak alfabe teklifi Türkmenler tarafından kabul görmemiştir.¹⁵⁵

1992 yılında Türkmenistan Rus dilinin etkinliğini kırmak yok etmek kararlılığını idari ve coğrafi terimlerin isimlerini değiştirerek ortaya koymuştur. Sovyetler Birliğinden kalma Dil kanununda 17 Nisan 1992 yılında değişiklikler yapmıştır. Bu kanun kapsamında Rusça kelimelerden meydana gelen il, ilçe ve kasaba adlarında Türkmençe karşılıklar getirilmiştir. Bazı coğrafi isimler Rusça veya Özbekçe olarak kullanılmaktaydı. Uygulanan reformla bu adların tamamı Türkmençeye çevrilmiştir. Örneğin, *Çarjow* olan terim *Çarjew*, *Taşauz* şehri ise *Daşoguz*, *Kızılrvat* kelimesi *Gyzylarbat* olarak Türkmen isimleri almıştır. Türkmenistan milli sloganlarından *garaşsyzlyk* (bağımsızlık), *agzybirlik* (beraberlik), *bitaraplyk* (tarafsızlık) ve kamu kurumları olan Meclis ve Halk Maslahatı gibi kavramlar Türkmen kökenli kelimelerden seçilmiştir.

Türkmenistan’da milli dilin Rusçadan uzaklaştırma politikaları kararlı bir şekilde uygulamaya konulsa da akademik sahada Rusça egemenliği devam etmektedir. Bilimsel ve akademik kavram ve terimleri Türkmen diline çevirmek için Terim Bilimleri Başkanlığı tesis edilmiştir. Türkmenistan’da diğer Türk devletlerine nazaran Rusça kavramlar az olmasına karşın, Türkmenler bütün Rus menşeli kelimeleri Türkmençeye çevirmiştir. Akademik alanının

¹⁵⁴ Jale Garibova, a.g.e. s.152

¹⁵⁵ Jale Garibova, a.g.e. s.155

Latince terimlerini Türkmençeye çevrilmesi orta ve yükseköğretim ders kitaplarının idrak edilmesini güçleştirmiştir. Dahası akademisyenler bile yeni Türkmen diliyle ele alınan eserleri anlamakta zorlanmışlardır. Türkmenistan bağımsızlığı öncesinde yükseköğretim kitapları tamamen Rusça dilindeydi.¹⁵⁶

Türkmençe olarak anlatılan tek ders sadece filolojiydi. 1991 yıllarına gelindiğinde bu durumun tam tersi yaşanmıştır. Mecburi uygulanan dil politikaları neticesinde azınlıklar arasında geniş çaplı göç hareketlilikleri meydana gelmiştir. Oluşan bu göçün büyük çoğunluğunu Rus kökenliler oluşturmaktadır. Hükümet toplu göç hareketliliğine engel olmak adına Rusça eğitim ve kurumları peyderpey kapatma yoluna gitmiştir. Bağımsızlık dönemlerinde Rusça gündelik hayatta yaygın tarzda kullanılıyor olsa da zamanla Rusçanın etkisi kırılmıştır. Türkmenistan istatistik merkezinin yayınlamış olduğu veriler ışığında 1997-1998 eğitim- öğretim yıllarında ülkedeki Türkmençe okulu sayısının 1936, Rusça okulu 250, Özbekçe okulu 90, Kazak okulu sayısının da 40 olduğu belirtilmiştir.

Türkmenistan'ın ulus devlet oluşumu sürecinde Türkmen dilinin milli dil olarak belirlenmesi ana unsur olmuştur. Sovyetler Birliği dönemindeki politikalar neticesinde oluşan dil yozlaşmalarını bitirmek amacıyla bağımsızlık sürecinden sonra anayasaya konulan kanunlarla ana dil Türkmençe olarak değişimi yapılmıştır. Saparmurat Niyazov döneminde Rusça kamu kurumlarında ve günlük hayatta sık sık kullanılan bir dil olsa da zaman geçtikçe Rusçanın kullanım alanında azalma meydana gelmiştir.¹⁵⁷

Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov, 1999 yılına değin bütün kamu personellerinin Türkmençe konuşma mecburiyeti getirmiştir. Kamu personelleri arasında Türkmençeyi öğrenemeyen görevden alınmıştır. Örneğin, Aşkabat da Mühendislik Fakültesi rektörü Türkmençesinin yeterli düzeyde olmadığından ötürü görevine son verilmiştir.

Türkmenistan'da televizyon kanalları birkaç farklı dilde yayınlar yapmıştır. Azınlıklar arasında Rusça yayını yapılan Neytralniy Türkmenistan gazetesi haricinde gazete bulunmamaktadır. Yabancı tek gazete olan Zaman ise 2012 yıllarına kadar yayınlanarak

¹⁵⁶ Bilgehan Atsız Gökdağ, a.g.e. s. 52

¹⁵⁷ Muratgeldi Söyegov, (1996). *Türkmen Dili* 5. İstanbul, s.65

faaliyeti devam etmiştir. Sonra Türkmenistan hükümeti tarafından kapatılmıştır. Türkmenistan'ın dil stratejilerini AB ve BM'nin yayınladığı raporlarda tenkit edilmiştir. Raporlarda genel olarak basın ve eğitimde azınlık dillerinden bahsedilmiştir. Ülkede Türkmenlerin anadil olarak belirlenip yaygınlaşması sonucunda kabileler arası lehçe farklılıkları da azalmıştır.¹⁵⁸

3.2.2. Sosyal Değişim Sürecinde Medyanın Etkisi

Türkmenistan bağımsızlığından sonra Türkmen milliyetçiliğinde televizyon, radyo gazete gibi kitle iletişim araçlarının rolü büyüktür. Medya alanında Türkmen milliyetçilik duygusu sıklıkla gündeme gelmiştir. Bu milliyetçilik politikası ise Saparmurat Niyazov'un kişiliği üzerinden meydana gelmiştir. Milli dayanışmanın ve ulus inşasının ana simgesi olarak Niyazov görülmüştür. Türkmenistan'da televizyon haberleri Saparmurat Niyazov'un sloganlarıyla başlamıştır. Bu sloganlardan en yaygın olanları "21. Asır Türkmen'in Altın Asrı olacaktır!" ve "Halk, Vatan, Türkmenbaşı" sloganlarıdır.

Bu sloganlara ilaveten haber programları Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'a dua ve iyi dileklerle başlamıştır. Muhabirler ise cumhurbaşkanı hakkında konuşurken saygı değer, şefkatli, merhametli gibi niteliklerle hitap etmişlerdir. Niyazov'un küçük silüeti televizyon kanallarında yer almıştır. Ayrıca Niyazov'un resmi Türkmen parası manatta da yer almıştır.¹⁵⁹

Türkmenistan'da ulus kimlik inşası sürecinde öyküler, destanlar, hikayeler önemli yer tutmaktadır. Niyazov hükümeti halkın milliyetçilik duygusunu artırmak için suni öyküler oluşturmuş ve yaymak için de medyayı kullanmıştır. Bu anlamda medyanın tarafsız olduğu sık sık bahsedilmiştir. Televizyon ve radyo kanallarında Birleşmiş Milletlerce daimi Tarafsızlığı kabul edilen ilk ülke Türkmenistan olmuştur. Bu durumdan bütün Türkmenler memnun olmaktadırlar. Bundan dolayı hepimizin ana yurdumuza hizmet etmemiz şarttır sloganıyla milliyetçilik politikasına önemi vurgulanmıştır.

Ülkede tarafsızlık mühim bir statü haline gelmiştir. Nedeni ise, cumhurbaşkanına hitap etmede Büyük Saparmurat Türkmenbaşı diye seslenilmesi, yollarda bulunan panolarda

¹⁵⁸ Jale Garibova, a.g.e. s.160

¹⁵⁹ Ahmet Kuru, a.g.e. s.95

Cumhurbaşkanını sözü kanundur yazılarının asılması durumlarıdır. Tarafsızlık statüsünün abartılması neticesinde topluma Türkmenistan Orta Asya'nın merkezi durumda olacağı yönünde düşünce yaygınlaşmıştır.¹⁶⁰

1948 yılında meydana gelen Aşkabat'taki depremde şehit olan vatandaşlar adına kurulmuş Anıtmeydanı, Tarafsızlık anıtı, müzeler halkın milliyetçilik duygularını artırmak, uyandırmak adına yürütülmüş somut öğelerdir. Televizyonlarda sık sık gösterilen binalar, anıtlar, heykeller bağımsız ve gelişen Türkmenistan'ın sembolleri olmuştur. Türkmenistan ulus kimlik inşası adına önemli faktörlerden birisi de tarihi şahsiyetler olmuştur. Medya alanında tarihi şahsiyetlere ve hayatlarına sık sık yer verilmiştir. Örneğin, 18.yüzyılda hayat sürmüş Türkmenlerin milli şairlerinden Mahtumkulu Firaki ve onun ortaya koyduğu eserleri bunlardan birisidir.

Mahtumkulu yalnızca Türkmenlerin saygıdeğer milli şairi olmayıp aynı zamanda toplumda akıl önderi olarak da bilinmektedir. Milli şairin toplum içerisindeki sosyal ve politik problemleri ele alarak Türkmen birliğini tesis etmede ciddi gayretleri olmuştur. Milli şairin yaşadığı dönemlerde kullanılan dil Farsça olup, şairler tarafından kullanılırken kendi şiirlerinin birçoğunu Türkmen dilinde yazan Mahtumkulu Türkmen birliği ve kardeşliği yönünde çalışmaları olmuştur.¹⁶¹

3.2.3. Sosyal Değişim Sürecinde Tarihi Kaynaklara Yönelik Çalışmalar

Türkmenistan bağımsızlığından sonra hükümet milliyetçilik politikası kapsamında Sovyetler Birliği dönemine ait kitapların, eserlerin ortadan kaldırılmasına dair kampanya süreci başlatmıştır. Ruslar gelmeden önce Türkmenler göçebe şeklinde ve kabileler halinde yaşamaktaydılar. Bundan dolayı Sovyetler dönemindeki tarih kaynaklarında Türkmenler feodal ve gerici toplum olarak ifade edilmekteydi. Sovyetler birliğinin Türkmenler hakkında yazdıkları olumsuz bilgilerin bağımsızlıktan sonra Türkmenistan'da milliyetçi yazıların bilhassa tarihi çalışmaların hız kazanmasına neden olmuştur. Gorbaçov'un "perestroyka" düzeninden sonra Türkmenistan önde gelenleri Rusların geçmişleri üzenden yapmış oldukları

¹⁶⁰ Saparmurat Niyazov, (1996b). *Türkmenistan: Kiçi Ensiklopedya*, s.102

¹⁶¹ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s.108

olumsuz yorumları değiştirmek üzere tarih çalışmalarına girişmişlerdir. Hükümet bu nokta da tarih yazılarının tekrardan kaleme alma programına “Milli Kalkınma Hareketi” ismini vermiştir.¹⁶²

Milli kalkınma hareketi tarih yazımında Türkmen kültürünün çok eski uygarlıklara dayandığını araştırarak ortaya koymak istemiştir. Hükümetin Türkmen kültür ve uygarlığının eski uygarlıklara dayandırmasını iddia etmeleri, halk nezdinde milli duyguların gelişimine katkı sağlamıştır. Milli kalkınma hareketi Türkmen milli tarihinin modern zamanlardan önce de var olduğunu belirtmiştir.

Tarihçiler ve arkeologların bilimsel ve akademik alanda çalışma yapmaları için Milli Kalkınma Hareketi desteklerde bulunmuştur. Merkezi idare tarafından atanan arkeologlar antik zamanlardaki Türkmenler hakkında araştırmalar yaparak veri toplamıştır. İlimler Akademisi arkeoloğu H. Yusupov, günlük olarak 1994 yılında resmi gazetede yazdığı yazılarla bu alana destek vermiştir.¹⁶³

Yusupov’un Antik ve Ortaçağ tarihi alanında yazdığı makalelerde Türkmen tarihi konusunda ayrıntılı bilgi izahatı yapmamış olsa da, arkeolojik yazılar halkın Türkmen tarihine olan ilgisini artırmakla birlikte devlet olarak milliyetçilik stratejisine de katkı sağlamıştır. İlimler akademisinde tarih bilimci olarak görev yapan Albert Burhanov, 1994 yılında Antik Nisa kentinde ortaya çıkarılan arkeolojik buluntuların Türkmenlerin kimlik bilinci noktasında uyanış yaşamasının ne kadar önemli olduğu hakkında yazılar yazmıştır.

Part İmparatorluğu ile modern Türkmen devleti arasındaki ilişkiyi detaylı şekilde ortaya koyan tarih profesörü Murat Durdyev’dir. Durdyev, başkent Aşkabat şehrinde bulunan Part imparatorluğunun ilk başkenti olarak yer alan antik kent olan Nisa’da kazı çalışmalarında bulunmuştur. Part’ın Nisa’sı adlı çalışmasını 1995 yılında hazırlayarak Part uygarlığı hakkında detaylı bilgiler sunmuştur. Durdyev’in Türkmen-Part medeniyetleri arası ilişkilerini ortaya çıkarması ve Türkmen menşeinin iki binden fazla yıla kadar geçmişe gitmesi Türkmenlerin

¹⁶² H. Yusupov, (1994, Temmuz 7, 8, 12, 13). **Trkmentskaya İşkra. Nekropol Horezmshohov.** Türkmenistan, s.3

¹⁶³ Ahmet Burhanov, (1994, Temmuz 11). **Turkmenskaya Iskra. Nisa: Vstrecha Tsvilizatsii.** Aşkabat, Türkmenistan, s.5

hangi Türk kökenine ait olduğu sorusunun cevabını vermiştir. Bundan dolayı hükümet Türkmenlerin Oğuz kolundan geldiğini söyleyerek geleneksel tarihe eğilime yönlendirmiştir.¹⁶⁴

Türkmen ulusunun devlet kimlik inşasının simgesi olarak Selçuklular olarak belirlenmiştir. Cumhurbaşkanı Niyazov, Türkmenlerin miras olan Selçuklu kültürünün ortaya çıkması Türkmen milletinin asaletini ortaya koyacağını ifade etmiştir. Yine 1992 yılında Selçuk devletinin Türkmen devleti olduğunu ifade etmiştir. Türkmenistan bağımsızlığı sonrası tarihçilerin incelediği en çok konulardan birisi Selçuklu Devletinin tarihidir.

Saparmurat Niyazov'un talimatıyla İlimler Akademisi nezdinde Türkmen tarihi tekrardan incelenmek ve araştırılmak üzere Tarih Enstitüsü kurulmuştur. Yönetim bu enstitüyü iki ciltlik kitap yazmak üzere görevlendirmiştir. Bu araştırma, Türkmen tarihiyle sınırlı kalmayıp Basmacı Hareketini, mecburi kamulaştırmayı, sanayileşmenin ve pamuk kültür sektörünün sosyo-ekonomik etkileri üzerinde çalışmalar yapmıştır. Türkmen Milliyetçili anlayışının önemli ögesi yazılı tarihi metinler, eserler halka medya ve eğitim yoluyla aktarılmıştır.¹⁶⁵

Türkmenistan bağımsızlığı sonrası Türkmen tarihi yazımı üç ana konu üzerine dikkat çekilmektedir. Sovyetler Birliği algısını yıkmak, özgün Türkmen milli tarihi yerleştirmek, Türkmencilği ön plana çıkararak kabileler arası ayrımcılığı ortadan kaldırıp ulusal düzeyde birliği sağlamak. Türkmen tarih yazılarının iki amacından söz edebiliriz; Türkmenlerin başarılarına, kazandıkları zaferlere vurgu yapılırken, kabileler arası sorunlardan, krizlerden bahsedilmeyerek görmezden gelinmiştir. Türkmen milliyetçiliği yönünden anma günleri önem arz etmektedir. Ülke idarecileri milli tarihe saygı anlamında birçok anma günlerini resmi tatil olarak ilan etmiştir.

Türkmenistan milli tarih yazımının bir başka önemli eseri olarak Ruhnamayı da sayabiliriz. Ruhnama'da Türkmen zihniyetinin kültürü, tarihi, ahlaki değerleri ve gelenek-

¹⁶⁴ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s.37

¹⁶⁵ Ahmet Kuru, a.g.e. s.77

göreneklere yer almaktadır. Niyazov'un dini ve kültürel politikasının temelini teşkil etmektedir. Bu politikaların bazen hakikatleri tahrif etmiştir. ¹⁶⁶

Örneğin, Niyazov 2000 yılında tarih yazarların Türkmenler tarihini doğru şekilde ifade etmedikleri ve Türkmen karakterine ve kimliğine ters olduğu sebebiyle 25.000 adet kitabı yani basılmış tarih kitaplarını piyasadan kaldırdığı söylenmektedir. Niyazov, Türkmenlerin kökü bizlerin bildiği Türkmenistan coğrafyasıyla sınırlı olmayıp Altay dağlarına kadar uzanmaktadır diye açıklama yapmaktadır. Piyasadan tarih kitaplarının kaldırılmasından sonra devlet Ruhnamayı tarih kitapları arasında güvenilir bir tarih eseri olarak topluma sunmuştur. ¹⁶⁷

3.2.4. Eğitim Alanında Yaşanan Sosyal Değişimler

Milliyetçilik duygusunun ve düşüncesinin halka anlatılması ve indirgenmesi toplum kontrolünün sağlanması adına önemli bir husustur. Türkmenistan bağımsızlığı sonrası eğitim kurumlarında ve üniversitelerde “Türkmenbaşı'nın Siyaseti” isminde dersler konulmuştur. Cumhurbaşkanı Niyazov, ahlaki eğitim ve vatan sevgisi üzerine yoğunlaşmıştır. Niyazov, 1999 yılında Eğitim bakanını ahlak konulu eğitimlerin müfredata alınmamasından dolayı medyada tenkit etmiştir. 1992 anayasasına Cumhurbaşkanlığı bünyesinde olmak üzere Bilim ve Teknoloji kanunuyla “Bilim ve Teknoloji Komitesi” tesis edilmiştir. Bu komite eğitim denetimi yapmak, eğitim düzeyini artırmak, eğitim için müfredat oluşturmak gibi vazifeler üstlenmiştir.

Saparmurat Niyazov'un bilimsel alanda yapmış olduğu bir başka reform ise Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri Enstitüsü olan “Türkmenistan İlimler Akademisini” inşa etmek oldu. Kurulan bu akademi farklı alanlarda bilimsel faaliyetler sürdürmek ve araştırmalar icra ederek ülke menfaatine katkı sunmuştur. Tarım sektörü için de eksikleri tamamlamak adına 1991 yılında “Tarım Bilimler Akademisi” aktif hale gelmiştir. Bu kurumlar afetlere karşı dayanıklı yapılar inşa etmek, yenilebilir enerji kaynakları çıkarmak, hammadde, petrol ve doğalgaz piyasasını modern hale getirmek gibi farklı sahalarda araştırmalar yapmışlardır. ¹⁶⁸

¹⁶⁶ Ahmet Burhanov, a.g.e. s.10

¹⁶⁷ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s.45

¹⁶⁸ Büşra Ersanlı Behar, (1994). *Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan*, s.169

Türkmencilik programı neticesinde eğitimin gerilemesine sebep olan unsur entelektüel sınıfın ülkeyi terk etmesidir. Bu dönemde çok sayıda ‘‘Beyin Göçü’’ denilen göç gerçekleşmiştir. Türkmenistan hükümeti batı eğitiminden ziyade Rus eğitim sistemine yönelmeyi tercih etmiştir. Türkmenistan’daki eğitim düzeninin geride kalmasının sebebi SSCB’de uygulanan politikalar ve hükümetin kendi düşüncesiyle uyguladığı ideolojidir. Türkmenistan eğitim sistemini sağlam temeller üzerine oluşturmak adına 3 Mayıs 1993 yılında Bilim adında yeni eğitim programını başlatmıştır.

SSCB’nin dağılmasından sonra Orta Asya ülkelerinde eğitim yılları süresinde artış ve imkanlarında iyileşme olurken Türkmenistan’da bunların zıddı yaşanmıştır. Saparmurat Niyazov, 1993 yılında ortaöğretim süresini dokuza indiren bilim reformunu başlatmıştır. Ayrıca Türkmenistan’da dünya standartlarına uygun eğitim yılı süreleri mevcuttu. Örneğin, Türkmen-Türk Okulları on yıl, Türkmen-Rus Okulu on bir sene, Türk Anadolu Lisesinde on iki sene eğitim verilmekteydi. Eğitimdeki süre kısıtlamaları yükseköğretimlerde de yaşanmıştır. Üniversite eğitim süresi dörtten iki yıla düşürülmüştür.¹⁶⁹

Yurtdışındaki ülkelerde eğitim alan öğrenciler Türkmenistan’a döndüğünde kamu görevlisi olmak için eğitim bakanlığı tarafından yapılan yazılı imtihandan geçmeleri gerekmektedir. Öğrencilerin mezuniyet bölümlerine bakmadan yurtdışından eğitim alanlar Ruhnama kitabına muhatap tutulmuştur. Niyazov, hükümetinin ortaöğretim süresini dokuz yıla indirmesi Türkmen öğrencilerin yurtdışı eğitimini azaltmıştır. Gerek ABD gerekse Avrupa üniversitelerinde öğrenci kabulü için öğrencilerin ortaöğretimlerini en az on yıl almaları gerekmektedir.

Türkmenistan’da 1993 yılında bilim reformuyla ülkedeki okulların ve üniversitelerin eğitim derslerinin aşamalı olarak azaltılacağına habercisiydi. Ders müfredatından çıkarılan dersler arasında beden eğitimi, azınlıklarının dil, tarih ve edebiyat dersleri vardır. Türkmenistan’ın başını çektiği Orta Asya ülkeleri eğitim sisteminden SSCB’ye ait bütün müfredatı çıkartarak yerine milli içerikli eğitim sistemi getirmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Büşra Ersanlı Behar, a.g.e. s.180

¹⁷⁰ Mehmet Kara, (2002). Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* (14), s.235

Eğitim camiasından milli yazar-şairlere ayrılan ders saatlerinde azalma yapılmıştır. Bunlar arasında Rahim Esenov, Berdi Kerbabayev, Nurmırad Sarıhanov, Hıdır Deryayev bulunmaktadır. Esasında bu isimler Sovyetler zamanında Tşrkmen milliyetçiliğinin propagandasının yşşrştmşş Ceditçi aydın kişilerdir. Tşrkmen milliyetçiliği Niyazov merkezlidir. Cumhurbaşkanı Niyazov’un Ruhnama kitabı eğitimin hemen her alanında bulunması. Başka eserlerin yazılmasını ve yazılan kitaplarında ehemmiyetini azaltmıştır.¹⁷¹

3.3. Tşrkmenistan’da Sosyal Değişim Sşreci: Berdimuhammedov Dşnemi (2007-2022)

Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov’un şlşmş sonrası 21 Aralık 2006’da geçici başkan vekili oldu ve ardından şubat 2007’de ise seçimi kazanarak Tşrkmenistan’ın ikinci cumhurbaşkanı oldu. 2007-2022 yılları arası tam onbeş sene cumhurbaşkanı olarak gşrev yapmıştır. Berdimuhammedov, gşreve gelince medya, internet, eğitim ve sağlık hizmetlerinin artacağını vaad etmiştir. Bu reform vaatleriyle Niyazov’un Altın Asır politikası yerine Berdimuhammedov’un “Bşyşk Kalkınma” politikası doldurmuştur. Yeni Cumhurbaşkanı “Arkadag”, yani “Koruyucu” lakabı verilmiştir. Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov, Sovyetler Birliği dşneminde Stalin’in şlşmş sonrası Kruşçev’in takip ettiği politika ile benzer özelliktedir. Berdimuhammedov seşildikten sonra Niyazov’un politikasını kenara bırakarak yeni sşrecin ideolojisini oluşturmuştur.

Bunlardan birincisi, şlkenin milli marşında yer alan Tşrkmenbaşı’nin kurduğu bşyşk binası ibaresi yerine Halkın kurduğu baki bşyşk binası olarak değişiklik yapılmıştır. Yapılan bu değişiklik şlke geleceği açısından demokratik adım olarak gşrşlmşştir. Cumhurbaşkanı seçilen Berdimuhammedov gşreve başladıktan sona para şzerinde yer alan Niyazov’un resmini kaldırarak Dede Korkut, Oğuz Han, Kşroğlu, Sultan Sencer, Mahtumkulu gibi tarihi ve milli şahsiyetlerin resmini bastırmıştır. Cumhurbaşkanının bu değişikliği demokrasi ve milliyetçilik adına olumlu bir adım olarak karşılanmıştır. Eğitim kurumlarında mecburi eğitime tabi tutulan Ruhnama eseri de yeni cumhurbaşkanı dşneminde rafa kaldırılmıştır.¹⁷²

¹⁷¹ Mehmet Kara, a.g.e. s.238

¹⁷² Gurbanguly Berdimuhammedow, (2013), *Dşwlet Guşy*. Aşgabat: Tşrkmen Dşwlet, s.54

Saparmurat Niyazov döneminde şehir ve ilçe adları isimleri aile isimlerinden oluşurken yeni yönetim döneminde bu şehirlerin adları olduğu gibi bırakılmıştır. Yine eski cumhurbaşkanı döneminde siyasi suçlardan ötürü hapis yatan birçok kişi Berdimuhammedov'un seçilmesiyle af çıkarılarak hapisten çıkmıştır. Af yasası kapsamında hapisten çıkanlar arasında baş müftülük yapan ve suikast girişiminden suçlanan Nasrullah İbn İbadullah da vardı. Vatana ihanet suçundan yargılanan Nasrullah Ruhnama kitabına olan hürmetsizlikten yargılanmıştı. Ama Nasrullah yalnızca Ruhnama kitabıyla Kuran-ı Kerim'in aynı düzeyde tutulmasına karşı çıkmıştı.

Türkmenistan ikinci Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov'un kaleme aldığı ve 2013 yılında basılan Devlet Kuşu romanı Türkmenlerin tarihi, kültürel değerlerini anlatmaktadır. Bu eserde Türkmencilik üzerine sık sık durması bu romanın önemini artırmıştır. Ruhnama yerine alternatif olarak halka sunulan Devlet Kuşu eseri Ruhnama'daki gibi tarih, kültür, gelenek-görenek gibi değerler üzerinde durmaktadır. Berdimuhammedov zamanında Ruhnama eserinin terk edilmesinin sebebi Niyazov'un ideolojik tesirini halktan kurtararak yeni sürecin milli ideoloji düşüncesini başlatmaktır.¹⁷³

Cumhurbaşkanı Niyazov zamanında takvim adları hükümet rejiminin düşüncesine göre değiştirilmesi yabancı ülkelerin tenkidine uğramıştı. Ay ve gün isimlerini Berdimuhammedov uluslararası ölçüler doğrultusunda eski haline getirmiştir. 1 Temmuz 2008 yılında latince takvim adları ilk kez "Neytralniy Turkmenistan" gazetesinde yayınlanmıştır. Türkmenistan'da milli ant'da yer alan Niyazov'a yemin yerine Cumhurbaşkanına yemin getirilmiştir. Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov katıldığı toplantılarda ve konuşmalarında önceki cumhurbaşkanının kullandığı sloganları kullanmaktan ziyade "bağımsızlığın yeni dönemi" ve "büyük bağımsızlığı oluşturmak" sloganlarını tercih etmiştir. Bunun yanında 2006 yılına kadar televizyon kanallarında yer alan Niyazov'un silueti, 2007 yılından itibaren kaldırılmıştır.¹⁷⁴

¹⁷³ Gurbanguly Berdimuhammedow, a.g.e. s.55

¹⁷⁴ Haluk Alkan, (2011), *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan*, s.393

3.3.1. Sosyo-Politik Alanda Yapılan Sosyal Değişim Faaliyetleri

Cumhurbaşkanı olarak seçilen Berdimuhammedov'un sosyo-politik alanda farklı faaliyetleri olmuştur. Ülke genelinde az da olsa liberalleşme yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı olarak göreve gelmeden önce seçim sloganlarında çok partili sisteme geçileceğini ve Türkmen toplumunda demokratik sürece geçileceğini ifade edilmiştir. Türkmenistan bağımsızlığından 2010 yılına kadar tek partili sistem olarak yöneltmiştir. Yeni devlet başkanı ülkede siyasal çoğulculuğu getirme düşüncesini söylemiştir. 2012 yılında kuruluşu yapılan Sanayiciler ve Girişimciler Partisi, Türkmenistan'da demokrasi alanında atılan ilk adım olarak görülmüştür.

Önceki devlet başkanı Niyazov zamanına göre bilgi erişiminde iyileşmeler meydana gelmiştir. Örneğin, Türkmenistan resmi internet sitesinde Rusça özgür makale ve yazılar yayınlanmıştır. Niyazov'un ardında yapılacak ilk seçim süreci de demokratik ortamlarda yürütülmeye çalışılmıştır. Berdimuhammedov AGİT'i seçim kampanyasına dahil olmaya çağırıştır. AGİT üyelerinin bir kısmı Sovyetler birliğinden bu yana olumsuz olan düşünceleri bu çağrı ile kırılarak demokratik alanda önemli gelişmeler yaşandığını ifade etmiştir. Berdimuhammedov ABD'nin Kolombiya Üniversitesindeki basın toplantısına 2007 yılında katılması Türkmenistan'ın demokrasi tarihinde önemli bir olay olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁷⁵

Türkmenistan'ın uluslararası camiada var olan imajını geri kazanmak adına 2007 yılından sonra ABD, Rusya, Çin, Azerbaycan ve Kazakistan ile resmi diyaloglar kurulmuştur. Türkmen doğalgazının ihracını artırmak adına alternatif pazarlara yönelmiştir. Bu anlamda Kremlinle ticari ilişkilerin bozulmaması için barışçıl siyaset takip edilmiştir. Bunun yanında sağlık hizmetlerindeki gelişmeler, eğitim reformu, emeklilik sisteminde yapılan reformlar, internet erişiminin iyileştirilmesi gibi hususlar olumlu ilerlemeler olarak görülmektedir.¹⁷⁶

Saparmurat Niyazov dönemi mimari projeler genellikle şahsi kişiliğini ön plana çıkarmak iken Berdimuhammedov zamanındaki mimari projeler ise Türkmenistan'ın milli tarihi ile modernite arasında bağ kurmak hedeflenmiştir. Yeni oluşturulan görkemli binalar

¹⁷⁵ Haluk Alkan, a.g.e. s.395

¹⁷⁶ Ahmet Gökçimen, (2013a), Sosyalist Dönem Türkmen Romanında Başkahramanın Bağımsızlıkla Sonuçlanan Yolculuğu, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2 (1), s.3

Türkmenistan'ın modern devlet olduğu izlenimini vermektedir. Gökdelenler ve yapılan güzel binaların toplumun umuduna ışık olacağı düşünülmektedir.

Türkmenistan'da Modern fabrikalar-üretimler, üniversiteler, yeni eğitim kurumları, spor tesisleri, kültür merkezleri ve hastanelerin v.b. inşa edilmeleri ekonomide yaşanan gelişmeleri ifade etmektedir. Niyazov dönemine göre medya alanında da özgürlük yolunda ilerlemeler kaydedilmiştir. Yine Niyazov zamanında yapılan maaş kesintileri 2007'den itibaren tekrar ödenmeye başlanmıştır. 2005 yılında kapatılan opera, tiyatro ve bale gibi sanatsal faaliyetler yeniden açılmıştır.¹⁷⁷

3.3.2. Büyük Kalkınma Dönemi

Berdimuhammedov devlet başkanı sıfatıyla 2008 yılının Ocak ayı itibariyle Türkmenistan'ın yeni milli ideolojisi olan Büyük Kalkınma dönemini başlatmıştır. Mart 2007 yılında Halk Maslahatının 20. Toplantısında yeni ideoloji açıklanmıştır. İfade edilen bu ideolojinin yansıdığı saha doğalgaz gelirlerinden yapılan görkemli binalardır. İdeolojik akımın ilk sinyali 2007 yılında başlamıştır. Önceki devlet başkanı Niyazov'un Türkmenbaşı unvanı olduğu gibi şimdiki devlet başkanı Berdimuhammedov da Arkadag lakabını almıştır.

Berdimuhammedov'un ideolojik hareketlerinin esasını meydana getiren Büyük Kalkınma dönemidir. Bu yeni dönem Altın Asır döneminin devamı olarak ifade edilmiştir. Büyük kalkınma dönemi olarak başlatılan bu süreç Türkmenistan cumhurbaşkanı tarafından politika haline getirilerek ülkenin iktisadi gelişimini, halkın hayat standartlarının artırılmasını ve toplumun geri kalan bütün alanlarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Cumhurbaşkanı önderliğinde yapılan bu dönüşüm faaliyetleri halk ve dünya tarafından olumlu adım olarak karşılanmıştır.¹⁷⁸

Berdimuhammedov, bu açılımla amacı Türkmenistan'ı dünyaya açarak yabancı girişimciyi, sermayeyi yönlendirerek ülkeye gelen ziyaretçi sayısını artırmaktır. Ülkede barış ve özgürlüğü temin etmekle beraber topluma demokratik ve laik devlet güvencesi vermek adına anayasada "Devlet İnsan İçindir" ilkesi eklenmiştir. Büyük kalkınma ile Türkmenistan'ın

¹⁷⁷ Gurbanguly Berdimuhammedow, a.g.e. s.58

¹⁷⁸ Haluk Alkan, a.g.e. s.398

kapılarını dış devletlere Berdimuhammedov açmıştır. Cumhurbaşkanı'nın bu ideolojisini 2008 yılı Eylül ayında yapılan anayasa değişikliği desteklemektedir.

Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov döneminde bağımsızlık ve tarafsızlık günlerinin önemi devam etmiştir. Ayrıca yeni devlet başkanı kendini Türkmenistan'ın tarafsız cumhurbaşkanı olarak yansıtmaktan ziyade, tarafsızlığın ardından ortaya koymuş olduğu Büyük Kalkınma ile etkili bir siyaset yürüttüğü görülmüştür. Bağımsızlığın 20. Yılında 2011 yılındaki ilan panosunda Berdimuhammedov'un eğitim, sağlık, inşaat, enerji gibi diğer alanlarda yapmış olduğu reformlara yer verilmiştir.¹⁷⁹

Kabilecilik anlayışında Berdimuhammedov döneminde Niyazov'a göre değişiklikler göstermektedir. Türkmenistan'da sayı ve hiyerarşi bakımından üstün konumda olan Ahal-Teke kabilesinin etkinliği artmıştır. Gerek bağımsızlıktan sonra gerekse Niyazov ve Berdimuhammedov dönemlerinde olsun cumhurbaşkanlarının bu kabileden olmaları, günümüzde de Ahal-Teke kabilesinin idarenin merkezinde söz sahibi olmasıdır.

Türkmen siyasetinin temel özelliği Ahal merkezli milliyetçilik politikası yürütmesidir. Devlet idaresinin üst mevkilerinde genellikle Batı Ahal coğrafyasında yaşayanlar göreve getirilmektedir. 2009 yılına kadar enerji sektörü yerleşik kabile olan Yomutların hakimiyeti altındaydı. Devletin petrol şirketi olan Türkmennebit 2009 yılında Balkan vilayetinden Aşkabat vilayetine taşınması, gaz ve petrol hakimiyetinin Yomutlardan Ahal-Teke kabilesinin üzerine geçmesini sağlamıştır.¹⁸⁰

3.3.3. Sağlık Alanında Yapılan Sosyal Değişim Faaliyetleri

Türkmencilik politikası çerçevesinde 1990 yılından sonra Türkmen haricindeki sağlık görevlilerin büyük bir kısmı ülkeden ayrılmıştır. Sağlık hizmetlerini iyileştirmek gayesiyle 1995 yılında sağlık isminde başlatılan hükümet programı beklenen hedefe ulaşamamıştır. Bunun yanında Türkmencilik kapsamında ülkeden giden hekim sayısının azalışından dolayı 2005 yılından itibaren kolera, sarılık, tifüs gibi hayati hastalıkların teşhisi konulamamaya başlanmıştı. Yeni devlet başkanının Büyük Kalkınma dönemi amaçlarından birisi sağlık

¹⁷⁹ Gurbanguly Berdimuhammedow, a.g.e. s.58

¹⁸⁰ Ahmet Gökçimen, a.g.e. s.10

sektörünün iyileştirilmesidir. Berdimuhammedov'un kendisi de geçmişte bir sağlıkçı olup dış doktoruydu. Berdimuhammedov sağlık sektöründe farklı anlaşmalara imza atarak yeni nesil tıbbi teknolojik cihazlarla batı usulü tıp biliminin gelişmesi amaçlanmıştır.

Bu anlamda eğitim müfredatlarında 2008'den itibaren Ruhnama'nın kaldırılmasıyla yerine Temel sağlık bilimleri dersi getirilmiştir. Temel sağlık bilimleri dersinde sağlıklı yaşama dair temel bilgilerin yanında Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov'un sağlık sektöründe yazmış olduğu eserlerde öğretilmeye çalışılmıştır. Ülke çapında yüzlerce hastane açma arzusu ve sağlık tesisleri ziyaretlerine olan alakası kendisinin sağlıklı Türkmen yaratma gayretindendir.¹⁸¹

Devlet başkanı Berdimuhammedov'un sağlık alanındaki reformlarının ilk yansımaları sigarayı bırakma, sağlıklı yaşam ve sigara kullanımını en aza indirme kampanyasıdır. Bu kampanyaların karşılık bulmasıyla resmi makamlarca sokaklarda sigara içme yasağı getirilmiştir. Sigaraya 2012 yılında iki katı vergi konulmuştur. WHO genel sekreteri 2015 yılında Türkmenistan dünyada en az sigara tüketen ülke olduğunu açıklaması üzerine Türkmenistan'da basın ve medyada geniş yankı uyandırmıştır. Cumhurbaşkanı'nın milli politikaları kapsamında spor ve sağlık ilk sıradadır. Devletin milli amaçları haline geldikten sonra bu doğrultuda Olimpik spor kompleksi açılmıştır.¹⁸²

Sağlık ve spor sektörüne yönelik yapılan bu yatırımlar neticesinde 2017 yılında gerçekleştirilen beşinci Kapalı Salon Savaş Sanatları ve Asya Oyunları Türkmenistan'a verilmiştir. İlaveten milli kimlik ile spor alanlarının mimarisi arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır. SSCB ideolojisinden kalan sağlık ve yaşam kampanyası Türkmenistan'ın yeni milli sembolü olmuştur. Cumhurbaşkanı'nın ikisi de ele almış olduğu kitaplar ve makalelerle Türkmen Ahal-Teke atlarının Türkmen toplumu için öneminden, bu ırkların geliştirilmesinden ve korunması gerektiğini vurgulamıştır. Bu anlamda at bakanlığı bile tesis edilmiştir. 2017 yılında yapılan Asya Olimpiyatlarının sembolü olarak Ahal-Teke atı seçilmiştir.

Rus askeri güçleri 1999 yılında Türkmenistan sınırından ayrılması sonucunda Taliban hakimiyeti altındaki Afganistan sınırı uyuşturucu ticareti açısından önemli bir geçiş noktası

¹⁸¹ Neytralniy Turkmenistan. (2008a, Ocak 19). **Zasedanie Kabineta Ministrov Turkmenistana**, s.15

¹⁸² Ahmet Gökçimen, a.g.e. s.25

olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak 2006 yılına gelindiğinde Türkmenistan Helsinki İnsan Hakları Kurulu, ülke nüfusunun %25'inin beyaz zehir kullandığını beyan etmiştir. Saparmurat Niyazov döneminde ülkede uyuşturucu kullananlarının sayısının ve bağımlıların artması sonucu sağlıksız bir toplumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Uyuşturucuya ve uyuşturucu bağımlılarına karşı 2007 yılında Berdimuhammedov mücadele programı başlatmıştır. Söz konusu bu program ise Milli Güvenlik Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığınca yürütülmüştür. 2008 yılı başlarında mücadeledeki kararlılıktan Uyuşturucuya karşı milli mücadele isminde yeni bir devlet birimi oluşturulmuştur. Mevcut hükümetin milli ideolojilerinden birisi de gelecek Türkmen kuşağının sağlıklı yetişmesidir.¹⁸³ cumhurbaşkanı Berdimuhammedov başlattığı mücadeleyi başarılı bir şekilde devam ettirmiş ve ülkeden uyuşturucuyu kaldırmayı başarmıştır.

3.3.4. Eğitim Alanında Yapılan Sosyal Değişim Faaliyetleri

Cumhurbaşkanlığı görevine 2007 Şubat ayında gelen Berdimuhammedov, eğitim sektörüne birkaç konuda değişiklik getirmiştir. Öncelik olarak Niyazov döneminde dokuz yıl olan ortaöğretim süresini on yıla ve iki yıl olan yükseköğretimi de beş yıla çıkarmıştır. 2007-2008 yıllarında üniversitelere öğrenci kabul sayısında artış yaşanmıştır, bir yıl içerisinde 540 öğrenci üniversitelere yerleştirilmiştir. 2013-2014 yıllarında öğretim sürelerinde on yıl olan zorunlu ortaöğretim on iki yıla çıkarılarak küresel standartlara uyumlu hale gelmiştir. Eğitimin on iki yıla çıkarılması ile yurt dışı eğitiminin kapıları öğrencilere açılmış oldu. Berdimuhammedov cumhurbaşkanlığı dönemiyle Ruhnama kitabı eğitim sisteminden aşamalı olarak kaldırılmıştır. Yeni hükümetiyle beraber Ruhnama eseri başta eğitim olmak üzere bütün alanlardan çıkarılmıştır. 1 Eylül 2013 yılında Ruhnama eğitim müfredatından kaldırılarak medyada da gösterimi azaltıldı ve unutulmaya başlandı. Benzeri çalışmalarla Niyazov zamanında nerdeyse Kuran-ı Kerim ile aynı kefiye konulan kitap Berdimuhammedov zamanında bir kenara konulmuştur.

Türkmenistan'da yeni eğitim reformu iki temel husus üzerine kurulmuştur; bütün eğitim kurumlarında internet kullanımını sağlamak ve modern anlamda teknoloji cihazları ile dizayn etmektir. Bu program hayata geçirilmeden evvel bütün resmi gazetelerde ilan edilmiştir.

¹⁸³ Neytralniy Turkmenistan, a.g.e. s.28

Berdimuhammedov bilgisayar temini için ABD'nin IBM şirket yetkilileriyle temasta bulunduğunu açıklamıştır. Eğitim reformunun ikinci dikkat çekici noktası okullarda yabancı dil okutulmasını sağlamaktır.¹⁸⁴

Berdimuhammedov hükümeti 2007-2008 eğitim yılında yabancı dile ağırlık verileceğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda Azadı ismini taşıyan Türkmen Dünya Diller Enstitüsünde Rusça, İngilizce, Fransızca, Almaca, Arapça, Çince, Farsça, Hindice ve Korece bölümler açılmıştır. Devlet başkanı meclise bu dilleri bilen öğretim kadrolarını istihdam etme talimatı vermiştir. Ayrıca bu reform ile birlikte Rusça eğitim sunan okulların sayıları da artmıştır. Dönemin eğitim bakanı Hıdır Saparlıyev, 2007 yılında üniversite öğrencileri ve fakülte sayılarında artış olacağını açıklamıştır. Resmi makamlarca açıklanan verileri göre ise, 2007 yılında üniversitelere kabul edilen öğrenci sayısı 3015 olarak açıklanırken 2007-2008 akademik döneminde total öğrenci sayısı 13 bin olmuştur.¹⁸⁵

Niyazov zamanındaki üniversitelere giriş sınavında uygulanan yazılı sınavdan teste geçiş için farklı çalışmalar yapılsa da durum değişmeden devam etmiştir. Üniversitelerin öğrenci alımları yeni reformla birlikte üniversiteye girmek için başvuran öğrenci sayısında da önemli derece de artış göstermiştir.

Hükümet tarafından 2007 yılından sonra Türkmen öğrencilerin yurt dışında eğitim görmeleri için destek ve teşviklerde bulunulmuştur. Hükümet Rusya, Türkiye, Çin, Ukrayna, Güney Kore, Malezya gibi ülkelerde eğitim alacak öğrenciler için burs vaadinde bulunmuştur. Rusya'da bulunan teknik üniversitelerden birini burslu kazanan öğrencileri Berdimuhammedov bizzat ödüllendirmiştir. 2007 yılında 267 Türkmen öğrenci tam burs statüsünde yurt dışına eğitim amaçlı gönderilmiştir.

Haziran 2007 yılında Türkmenistan'ın Bilim ve Teknoloji Kurulu toplantısında, Saparmurat Niyazov döneminde kapatılan İlimler Akademisi tekrardan göreve başlamıştır. Berdimuhammedov'un talimatıyla akademiye yeni üyeler tayin edilmiştir. 2007 yılından sonra

¹⁸⁴ Slovomir Horak, & Josef Šír, (2009a, Mart 01). Dismantling Totalitarianism? Turkmenistan under Berdimuhammedov. *Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Study Programs: Silk Road Papers and Monographs*, s.45

¹⁸⁵ Neytralniy Turkmenistan, a.g.e. s.35

Türkmen öğrencilerin yüksek lisans, doktora programlarına kabulü gerçekleşmiştir. Yeni Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov dönemindeki eğitim alanında yapılan reform ile modern eğitim temini adına yeni nesil donanım imkanı sağlanmış olsa da Niyazov zamanında eğitim camiasının çoğunluğu ülkeden göç etmesi neticesinde personel sayısındaki eksiklik dikkat çekmektedir.¹⁸⁶

3.3.5. Açık Kapılar Politikası

Sovyetler Birliği sonrası Türkmenistan'ın daimi tarafsızlık politikası ulus devlet inşasının esas öğelerinden biri olmuştur. Önceki Cumhurbaşkanı Niyazov tarafından 1994 yılında ortaya konulan tarafsızlık statüsü, BM kurulunun 1995 yılındaki oturumunda oybirliği ile kabul edilmesinden sonra Türkmenistan dış politikasında önemli unsur olmuştur. Niyazov'un ölümü sonrası devlet başkanlığına gelen Berdimuhammedov, ekonomik alanda Türkmenistan'ı ileriye götürmek için uluslararası kurum-kuruluşlar ve dünya liderleriyle bir araya gelmiştir.¹⁸⁷ Türkmenistan dış politikadaki etkinliğini artırmasıyla yeni dönem Büyük Kalkınma, Mutluluk ve Yeni Altın Asır isimlerini almıştır. Berdimuhammedov zamanında tarafsızlık statüsü dış politikanın sembolü olmuştur. Ülkesini Orta Asya'nın Kuveyt'i olarak ifade etmekle birlikte enerji sektöründe sahip olduğu avantajlardan ötürü yabancı sermayeyi ülkeye getirmeyi amaç edinmiştir.

Berdimuhammedov hükümetinin önceliklerinden birisi, Türkmenistan'ın pazar ekonomisini sağlamlaştırmaktır. İstikrarlı finansal büyüme stratejilerinde, altyapıdaki gelişmelerde, finansal politikadaki gelişmelerde ve yabancılara yönelik yatırım haklarında yapılan reformlarla gerçekleştirmiştir. Berdimuhammedov rejimi uluslararası beklentileri karşıladığını delillendirmek için finansal başarılarından devamlı olarak bahsetmektedir. Ülkede bulunan doğalgaz rezervi dünya sıralamasında ilk beş de yer alsa da bu doğalgazın işlenmesi ve diğer ülkelere ulaştırılması güç olmaktadır. Bundan dolayı hükümet yabancı yatırımcıları ülkeye getirmenin yollarını oluşturmaya başlamıştır.

¹⁸⁶ Slovomir Horak, & Josef Šír, a.g.e. s.48

¹⁸⁷ Mariya Y. Omelicheva, (2014). Eye on the International Image: Turkmenistan's Nation Branding. M. Y. Omelicheva içinde, *Nationalism and Identity in Central Asia: Dimensions, Dynamics, and Directions*. Lanham: Lexington Press, s.45-52

2008 yılından sonra Türkmen rejimi ekonomik kalkınma ve büyümeye yönelik farklı programlar hazırlamıştır. Bu program kapsamında enerji kaynaklarının istikrarlı ve güvenilir şekilde küresel piyasaya taşımak ve ekonomideki çeşitliliği artırmak gibi konular yer almıştır. Berdimuhammedov göreve geldikten sonra tespit edilen Güney Yolöten-Osman'daki doğalgaz yatağı, Katar ardından dünyada bulunan 2. Büyük doğalgaz yatağı olduğu duyurulmuştur. Bu sahada 13,1-21,2 trilyon metreküp hacminde doğalgaz olduğu tahmin edilmektedir. Bu kadar büyük hacimli doğalgaz keşfinin ardından 2008 kasım ayında 35 farklı ülkeden 250 kadar enerji şirketlerinin Aşkabat şehrinde bir araya gelerek yapılan enerji konferansı. Türkmenistan gazına ayrıca önem kazandırmıştır. Berdimuhammedov bu konferansa katılarak enerji sektöründe Açık Kapılar politikasını ilan edip, yabancı yatırımcıları Türkmenistan'ın doğalgaz alanına yatırımda bulunmaları için ülkesine davet etmiştir.¹⁸⁸

Önceki Cumhurbaşkanı döneminde ülke ithalat ve ihracatının hemen hemen hepsi Rusya'nın tekelinde bulunmaktaydı. Berdimuhammedov bu düzene neşter vurarak Açık Kapılar politikasını başlatmak amacıyla 2008 yılı Nisan ayında Budapeşt'te yapılan NATO Zirvesine katılmıştır. İlaveten Berdimuhammedov ülkesinde yatırım yapmak isteyen yatırımcılara eşit imkan ve şartları temin eden uluslararası kurallara uygunluğun denetimini gerçekleştiren kurumun kurulup çalışacağını açıklamıştır. Türkmenistan'da aynı yıl hükümet tarafından Türkmenistan'ın Petrol, Doğal Gaz ve Mineral Kaynakları adında yeni bir küresel dergi yayınlanmıştır. Bu dergi ülkenin doğalgaz ve petrol sanayisine, uluslararası enerji düzeninin önemli bir faktörü olarak yer almaktadır. Yatırımcılara Türkmenistan için olumlu bir imaj yaratmak adına enerji üstünlüğünden ve uluslararası başarılarından bahsedilmiştir. Ayrıca dergide ülkedeki doğalgaz ve petrol sektörüne dair güncel bilgiler vermektedir.

Türkmen hükümeti devamlı olarak ülkenin dış ticarete ihracat çeşitliliğini artırılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Ülkenin yerel medyasında yayınlanan veriye göre Türkmenistan 2030 yılına kadar gaz üretimini üçe katlayarak yıllık 80 milyar metreküp olan doğalgaz üretimini 250 milyar metreküpe çıkarmayı hedeflemektedir. Yabancı yatırımcıların tamamı yatırımlarını enerji piyasasına yönelik projeler sunarken Türkmenistan yabancı sermaye yatırımları ve dış ticareti farklı sektörlerle de yönlendirmiştir. Türkmenistan'ın eşsiz

¹⁸⁸ John Kilner, (2011, Ekim 11). *Turkmenistan Holds World's Second Largest Gas Field*

kumaşları, mücevherleri ve halıları Türkmen somut kültürel yapısının ticari markalarıdır. Hükümet Tekstil Endüstrisinin Avrupa ve başka ülkelerde tekstil, ticaret, moda tanıtımlarındaki temsilciliklerinde faal katılımlar gerçekleştirerek, Türkmenistan tekstil mamullerini dünyaya tanıtmaktadır.

Türkmenistan tekstil sektörü yün ve pamuk üretiminin artış göstermesiyle gelişim göstermektedir. Fakat tekstil makinelerinin yenilenmek için büyük yatırımlar yapılması gerekmektedir. Bundan dolayı ülkedeki ithalatın büyük kısmı üretim amaçlı teknolojik cihazlardan meydana gelmektedir. Ayrıca ülkede iplik, tekstil, denim kumaş, örme, yatak takımları gibi pamuk sanayisinde üretim artışı tarıma da yansiyarak tarım sektörünün gelişmesini sağlamıştır.¹⁸⁹

Uluslararası Ahal-Teke Atçılık Birliği'nin ve Türkmenistan'ın at yetiştiriciliğinin başkanı olan Berdimuhammedov, gerek ülkesinde gerekse uluslararası at yetiştiriciliğiyle işbirlikleri yaparak küresel at yetiştiriciliği sektörünün ilerletilmesine dair fırsatlar aramaktadır. Türkmenistan'da Ahal-Teke atı devlet armasında da görüleceği üzere milli bir simge olarak kabul edilmiştir.

3.3.6. Dini Hayatta Değişimler

Türkmenlerin geleneksel yaşamları içerisinde edep ve depdessur denilen gelenekler gibi hususların yanında bir de din şuurunun olduğundan bahsedebiliriz. Din, İslam, Müslümanlık, molla, imam, oruç tutmak, namaz kılmak, bütün Türkmenlerin yakından duyduğu ve bildiği kavramlardır. Fakat bunlar herkesin ifa edemediği üst düzeyde görülen yapanlara ise üst statü kazandıran kavramlardır. Türkmen toplumu İslam ile tanışan eski bir Orta Asya halklarından olmalarının yanında geçmiş boyunca İslami ilimler hususunda eğitim sunan kurumları komşularına kaptırmış olsalar da dini hassasiyetleri ve duyguları yönünden daha güçlü bir toplum statüsündedirler.¹⁹⁰

Türkmen halkının dini hassasiyeti ve duygusu İslam'ın formel kaidelerinden öte halk dindarlığı içinde vücut bulmaktadır. Oruç ibadeti için benzer ifadeyi iddia etmek tereddütsüz

¹⁸⁹ John Kilner, a.g.e. s.18

¹⁹⁰ Seyfettin Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar Sovyet Dönemi*, İlahiyat Vakfı Yay., Ankara, 1999, s. 335-337.

mümkün olmamakla beraber, beş vakit ve Cuma namazlarına katılımın az olmasının camilerin sayısı ile paralel olduğu söylenebilir. 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik İhtilalinin olduğu yıllarda Türkmenistan'da 500 kadar camii olduğu söylenmektedir. Bu süreçle birlikte Türkmenistan komşuları arasında en az camiye sahip ülke olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁹¹

Bir mukayese teşkil etmesi yönünden SSCB'nın dağılmasından önce Kazakistan'da 30, Özbekistan'da 150, Kırgızistan'da 25, Tacikistan'da 15, Türkmenistan da ise ibadete açık 4 adet camii bulunduğu bilinmektedir. Bu duruma inat bağımsızlıktan sonra büyük camilerin inşasına başlanmıştır. Göktepe Camii ve Ertuğrul Camii bu tarzdaki eserlerdir. Türkmenistan'da kalabalık şehirlerde nüfusun çok olmasına rağmen cami azlığından insanların ezana aşina olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü camilerde ezan sesi her mahallede duyulmuyor ve Türkiye'deki gibi Cuma namazından evvel ya da vefat sonrası sela adeti olmadığından insanlar bu dini uygulamaya da yabancı durumdalar. Cami ve minareler ezan gibi hususlar bir memlekette İslam'ın var olduğuna işaret eden simgeler olup saygıyı, hürmeti gerektiren, cami yakınında alkollü mekan işletmeme, namaza giderken iş yerini kapatma, ezan okunurken müzik dinlememe gibi davranışlara neden olurlar.

İslam dininin en yoğun anlamda yaşanan uygulaması Ramazanın geldiğini şehir merkezlerinde görmek mümkündür. Ancak kent merkezlerinde Ramazanda birkaç tebrik afişi haricinde herhangi bir değişikliğe neden olmamaktadır. Oruç ibadeti hanelerde, komşularda ve akrabalar arsında sıkışıp kalan bir ibadet tarzı olarak görünüyor. Dikkat çekici halde Ramazan Bayramı daha az bir duyarlılıkla algılanıyor ve bayram yaşanıyor.¹⁹²

Aşkabat'ın merkezinde en büyük ibadet yeri olan Ertuğrul Mescidine rağbet oldukça fazla olmaktadır. Kadınların da katılmaları durumunda namazda cemaat avluya taşmak durumunda kalmaktadır. Türkmenistan devlet televizyonlarında da canlı olarak verilen bu yoğun rağbet dindar Türkmenler adına büyük bir mutluluk kaynağı olmuştur. Kurban bayramı ifade edilirse halka yansıması Ramazan bayramı ile kıyaslanamaz çünkü bu bayram yeni yıl ve nevrüz bayramıyla beraber Türkmenlerin coşkulu şekilde iştirak ettikleri üç önemli bayramdan

¹⁹¹Ekrem Özbay, *Türkmen-Türk Örf Âdetlerinin ve Halk İnançlarının Benzerlikleri ve Farklılıkları*, (Doktora Tezi), Mahdumgulu Adındaki Türkmen Devlet Üniversitesi, Aşkabat, 2001, s. 50

¹⁹² Seyfettin Erşahin, a.g.e. s.340-345

birisi, kurban kesilmesi, dini hassasiyeti ve üç gün boyunca devam etmesinden dolayı da en etkili olanıdır.¹⁹³

Dinin, modern yaşam tarzının ve geleneğin simgesi olan bu birbirinden ayrı bayramların Türkmenlerin sosyo-kültürel yapısında hemen hemen eşit şartlarda kabul edilmesi dikkat çekicidir. Kurban Bayramının Komünist rejimlere rağmen Türkmenlerin kültürel hayatında varlığını devam ettirmesi Kurban'ın sembolik anlamda değeri ile ifade edilebilir. Eğer ki kurban bayramı sadece bit kesme tarzında ibadet olsaydı belki bu Kurban bayramı da Ramazan bayramı gibi sosyal hafızanın arka taraflarına doğru atılmış olurdu. Başka bir ifadeyle, Ramazan bayramının ifa edilirken uygulanması mecburi herhangi bir ibadeti olmamasına rağmen, Kurban bayramında kent merkezlerinde eğlenmek amaçlı salıncakların kurulması, konserlerin düzenlenmesi gibi ekstra bir ritüelin olması, kanaatimizce bu bayramın eski aktifliğinin devam etmesinin en ciddi nedenidir.

Türkmenistan'da din ve kültür, doğum ve ölümle ilgili bir kısım uygulamalarla kendini gösterir. Burada le Bras'ın din tipolojisinde ikinci tip anlamında oluşturduğu dindarlık tipi baskın konumdadır. Oluşturulan tipolojideki birinci tipi dini hayata yabancılar, ikinci tipi hayatın belli zamanlarında dini hassasiyetleri yerine getirenler, üçüncü tipi düzenli dini hayatı olanlar, dördüncü tipi de yoğun din hayatı olan vatandaşlar oluşturur.¹⁹⁴

Türkmenistan'da din denilince akla ilk gelen çocuğun doğumunda ezan okuma, o güne göre ad verme, sadaka dağıtma, nikahta mollayı çağırma, sık sık evlerine dosttur tanıdıklarını çağırarak sadaka niyetinde yemek yedirmeleri ile yemeğin arkasından çağırdığı mollayla Kuran okutmaları ve vefat edenlerin arkasında sadakalar verme tarzında devam eden uygulamaları din ile geleneğin iç içe geçtiği ve Türkmenler için edep ve dep-dessur (gelenek) olarak norm halini alan uygulamalardır. Elleri açıp dua etmek anlamında gelen töwür kaldırma toplum arasında en yaygın olan dini ritüeldir. Bilhassa yemeklerden sonra bir övlüya yani mezarlığın yanından giderken ya da taziyeden sonra dua etmek gerekir. Orada yer alan bir molla ya da yaşulu (kelime anlamı yaşı büyük demek olup saygı anlamında büyüklere hitaben kullanılır) tarafından dua okunur, ardından ise oralarda el-Fatiha denmez. Töwür kaldırma gelenek-adet olarak

¹⁹³ Ekrem Özbay, a.g.e s.55

¹⁹⁴ Seyfettin Erşahin, a.g.e. s.345-350

algılandığı için, dünyevi bir devlet olmasına karşın Türkmenistan'ın resmi protokolünde yerini almıştır. Devlet lideri bir programa katıldığında ya da bir şehre gittiğinde ellerde tuz ve ekmek olan yaşulularca karşılanır. Ülke başkentindeki merasimlere din işleri başkanı ile Türkmenistan müftüsü iştirak eder.¹⁹⁵

Ekmek ikram edildikten sonra yaşulu olan biri tarafından dua edilir. Türkmen toplumunca övlüya olarak adlandırılan mezarlık alanları kutsal mekanlar olarak atfedilirler. Türkmenlerin dini hayatlarının en özel uygulamalarından olan yatırları ziyaret etmek, mezarlara saygı göstermek halkın ilgisi her daim devam etmektedir. Sovyetler birliği idarecileri 1954'lü yıllarda Orta Asya'daki dini hayattaki durumu ifade ederken hususan türbelere yapılan ziyaretlerdeki artışa dikkat çekiyorlardı. Sovyetler birliğinin hakimiyetindeki Müslüman dini yöneticiler tarafından SSCB'nin yıkılışının yakın zamanlarına kadar sayarsak farklı zamanlarda türbelere tazim etmenin ve onlardan beklentiye girmenin büyük günahlardan olduğu yönünde fetvalar verilmişse de bu fetvaların, söylemlerin resmi makamlardan söylendiği algılanmış olacak ki toplum üzerinde istenen etkiyi doğurmamıştır.

Sovyetler idaresi öncesinde türbe ziyaretleri Orta Asya'da dini hayatın önemli bir ögesi idi. Vambéry seyahatnamesinde bunu sık sık dile getirerek dervişlerden bir vilayete geldiğinde ilk beklenen tutumun ziyaret olduğunu, hatta sadece ziyaret gayesiyle Buhara'ya geldiğine hayret eden insanlara diğerlerinin, bu tarz insanlar hayatlarını riyazete, ibadete, büyüklerin mezarlarını ziyarete sarf ederler diye cevap verdiğini söyler.¹⁹⁶

Ancak gerek SSCB öncesi gerekse SSCB döneminde türbeler yalnızca bir ziyaret alanı ve medet yeri değil, dahası geçmiş zamanla gelecek arasında bir köprü, Orta Asya dini ve milli kimliğin bir simgesi ve taşıyıcısı bilhassa da kalıcı hiçbir şeyi muhafaza etmeyen Türkmen çöllerinde Türkmen'in varlığının da bir alameti konumundaydı. Türkmenistan bağımsızlığının ardından ele alınan eserlerde Sovyetler rejimi uygulamaları tenkit edilirken yasak konulan dini uygulamalara örnek olarak cenaze defnedilmesi, sünnet, Kuran okuma ve yatırların (türbelerin) ziyareti gibi uygulamaların Türkmen toplum yaşamında ne denli önemli olduğuna işaret

¹⁹⁵ M. Hakan Yavuz, "Efsanevî İslam: Atalar Dini ve Modern Bağlantılar," *Türk Dünyasının Dini Meseleleri*, TDV Yay., Ankara, 1988, s. 16 (ss. 11-24).

¹⁹⁶ M. Hakan Yavuz, a.g.e. s.25-30

etmektedir. Halkın mezarlıklara saygı duymasıyla onlardan medet umma tutumu arasında doğru orantı vardır.¹⁹⁷

Övlüya'yı ziyarete gitmenin birçok nedeni arasında çocuk sahibi olmak, şifa bulmak, ev sahibi olmak, kısmetinin açılması, eşler arası geçimsizliğin son bulması, geçim sorunun üstesinden gelmek, yağmur duasında bulunmak gibi benzeri örnekler verilebilir. Bu anlayış tarzı Vehhabilik çatısı altındaki bir tartışmayı da meydana getirmiştir. Vehhabilik bilhassa yatırlardan medet ummayı ve mezar ziyaretlerini, halkın nazardan muhafaza ettiğine inancı olan devetüyü gibi nazarlıkları kullanmayı tam anlamıyla şirk ve bidat olarak yorumlamıştır.

Kabir ziyaretleri anlamında ortaya konulabilen en ciddi örneklerden birisi de Türkmenistan'da yer alan en bilindik ziyaret alanlarından biri olan Ahal şehrindeki Ak İşan'ın kabrini sayabiliriz. Baharlı şehrine 50 km uzak mesafede olan bu ziyaret alanı çölün içerisinde etrafında herhangi bir yerleşim bulunmayan bir mezarlıktır. Bazı rivayete göre, 200 yaşına kadar ömür süren Ak İşan öldüğünde herkes onu sahiplenmek istemiş sonunda mezarının tarafsız olarak tespit edilmesi için devesi aracı kılınmış ve Ak İşan'dan sonra bu coğrafyaya yakın kırsal alanlardan ölenler de gömülme durumu olunca çölün içerisindeki bu mezarlık meydana çıkmıştır. Çok uzun zamanlardan beri ziyaret akınına uğrayan Ak İşan'da 1977 yıllarında ziyaretçiler adına bir otel inşa edildi ve Türkmenistan Komünist Partisinin bütün girişimlerine rağmen buraya yapılan ciddi rağbetin önünü alamamışlardır.

Hali hazırdaki türbe 1993 yılında eskisinin yerine yapılmış olan küçük bir mescit, yanında çile odası, Ak İşan'ın toprak mezarı ve çevresinde bulunan bir kısım mezarlardan oluşuyor. Bunun yanında bu mekana ziyaret amaçlı gelen insanlar için barınak olarak yemekhaneler ve damlar da mevcuttur. Ak İşan'a her türlü dilek ve adak için uzak yakın denilmeden geliniyor. Biz yürüyemeyecek durumda olan hastaların yakınlarının yardımıyla ziyarete geldiğini gördük. Bilhassa akıl hastalarının Ak İşan'da bulunan çilehanesinde 8-10 gün kalarak şifa elde edebileceğine inanılıyor. Ziyaret sürecinde en başta Ak İşan'ın mezarına

¹⁹⁷ Ekrem Özbay, a.g.e s.60

uğranılıyor, duvarlarla örülü mezarın yanı başında dualar ediliyor, yardım talep ediliyor. Bazıları bir kez ya da üç kez duvarın etrafını dönüyor.¹⁹⁸

Ziyarete kadınların daha çok geldiği bilinmektedir. Farklı niyetlerle bu mekana gelen insanlar günlerce kalmak durumunda olduklarından burayı idare eden görevliler resmi idarecilerle üç gün ile sınırlandırılmıştır. Burada ziyaret yalnızca yardım ve af dilemek anlamını taşımaktadır. Kuran okumak, namaz kılmak, ibadet etmek diye bir kavram söz konusu değildir. Aynı zamanda buraya ziyaret için gelenler yanlarında tuzda getiriyorlar. Türkmen toplumunda bazı dini kavramlar önceki anlamlarından uzaklaşarak yeni anlamlar kazanmıştır. Örneğin, ‘‘kabe’’ anne, ‘‘kybla’’ da baba demek şeklinde kullanıldığı oluyor. Benzer şekilde secde etmek de tazim ve hürmet anlamında kullanılmaktadır. Secde etmek kavramını mecazi anlamda bilhassa kabirde yatanlara saygı, hürmet anlamında kullanıldığı da bilinmektedir. Kullanılan bu gerçek anlamla mecazi anlam arasında gerek uygulama gerekse düşünce anlamında yakınca bir münasebet vardır. Zira ziyaret esnasında türbedeki taşları öpmek, türbede bulunan toprağa yüz sürmek ya da türbenin etrafını yedi kez dolanarak dilekte bulunmak normal tutumlar olarak karşılanır.¹⁹⁹

Türkmen toplumunda dini öğelerden birisi sadakalardır. Sadaka herhangi bir adağın olması neticesinde veya ölen birinin ölümünden sonra verilen yemeğe işarettir. Sadaka Türkiye’de ki mevlitlere benzetilip sonuç itibariyle sevap kazanma ve anma vesilesidir. Resmi makamlar hatta doğrudan devlet lideri adına sadaka verilir.

İnsanların ölümünden sonra vefatı takip eden üçüncü, yedinci, kırkinci ve yüzüncü gün ile devam eden bir yıl sonrası için de yıllık denilen sadakaları sunulur. Bu sadakalar dost, akraba ve tanıdıklara yemek yedirme şeklinde sunulur. Bu ise depdessur’dur. Bunlara ilaveten üçü ile kırkı arasındaki Cuma akşamlarında annalık isminde Tebareke okunur ve küçük de olsa sadakalar sunulur. Türkmenlerin dini yaşamlarının temeli aynı zamanda geleneğinde menbaı olan ata babalarıdır. Türkmen ata babalarından edebi, depdessur, adat (adetler) ve ırımları (

¹⁹⁸ Ekrem Özbay, a.g.e s.75

¹⁹⁹ Saparmurat Niyazov, a.g.e. s.428

talim ederken dini de öğrenmiş olurlar. Türkmenlerin dini yaşamlarına aileden başka kaynaklık edecek bir başka sağlam alternatif bulunmuyordu.

Yani okullarda din öğretimi olmadığı gibi, ilahiyat lisesinin kapatılmasının ardından ilahiyat fakültesi haricinde dini bilgiler veren başka bir kurumdan bahsetme mümkün değildir. Bunun yanında din eğitimi camilerde verilmediği gibi sayıca az olan camilerden insanlar vaaz ya da hutbeden de istifade edemiyorlar. Devletin resmi televizyon ve radyo kanallarında dini meseleleri aktaran düzenli bir program da yoktur.

SONUÇ

Araştırmanın amacı Sovyetler Birliğinin yıkılması ya da dağılmasından sonra Türkmenistan sosyal hayatında meydana gelen değişimleri incelemektir. Bu araştırma ile Türkmenistan'ın bağımsızlığı öncesi ve sonrası sosyal hayatı hakkında bilgiler verilerek literatüre katkı sağlanmak amaçlanmıştır. Ayrıca Türkmenistan'ın bağımsızlık sonrası sosyal değişme sürecinde dini ve sosyal hayatında ki değişimlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Smith'in de ifade ettiği etno-sembolcü kavramıyla Türkmenin milli kimlik inşası birden farklı yönlerden örtüşmektedir. Bu ülkede ulus devletin meydana gelmesi devlet idaresince yapılmıştır. Saparmurat Niyazov, milli sembolleri, sloganları, tarih yazıları ve kahramanlara dikkat çekmekle beraber kabileler arası dayanışmaya endeksli milliyetçilik programını oluşturmuştur. Etno-linguistik milliyetçiliği oluşturulan Türkmenistan'da, milliyetçilik Niyazov tarafından oluşturulan politikalarla belirlenmiştir. Türkmenistan'da devlet elinde olan basın-yayın organları, dergi, gazete ve kitapların etkisi sınırlı derecede kalmıştır.

Türkmenistan milliyetçiliği genel olarak geçmişten gelen ilhamla meydana getirilmeye çalışılmıştır. Türkmenler kültürlerini, geleneklerini, adetlerini tarih boyunca korumuştur ve bağlı kalmıştır. Batı toplumlarında tarihin taklit edilmesi gibi bir durum mümkün değildir. Türkmen milli politikası milli birlik ve dayanışmaya dayanmaktadır. Ayrıca Türkmen toplumunun birliktelikleri vasıtasıyla Batının asırlar boyunca mücadele edip ulaştığı bu zorlu sürece Türkmenistan kısa bir zamanda çözmek istemiştir. Bağımsızlığını elde eden Türkmen ulus kimliğini oluşturmada küresel, kültürel hususlar ve bunların birbirleriyle etkileşimi önemli görev üstlenmiştir.

Türkmencilik politikası ile Niyazov zamanında halkı yabancı kültüründen atmosferinden uzaklaştırarak özel bir Türkmen kimliği oluşturulmak hedeflenmiştir. Ulusal birlik ve beraberliğe tehdit olabilecek girişimlerin önü milliyetçilik politikaları uygulanırken alınmıştır. Her anlamda gerekli adımlar atılsa da Rus kültürünün etkisi tam manasıyla kırılmamıştır. Türkmenistan'da bağımsızlıktan sonra ulus kimlik inşasına Ruslarında yanında İslam, Türk ve Batı kültürlerinin de etkisi olmuştur. Türk-İslam kültürel değerleri Rus kültürüne rekabetten ziyade milli kültürel kazanımlara olan yakın ilişkilerden dolayı etkinliğini yükseltmiştir. Yaygınlaşan Batı kültürünün nedeni ise İngilizcenin küresel bir dil konumu kazanmasından ötürüdür. Türk, İslam, Batı ve Rus kültürleri Türkmen ulus kimlik oluşmasına

dil, din, medya ve eğitim kanallarını kullanmak suretiyle kendi kültürel değerlerini yaymakta başarılı olmuştur.

Niyazov'un Sovyetlere karşı tutumu Türkmenlerin Rusların hakimiyeti altında 70 yıldır yaşama travmasındandır. SSCB'de Türkmenlere ait tekstil fabrikası ve petrol rafinerisi olmadan tonlarca hem pamuk hem de petrol üretmiştir. Bunun yanında Sovyetler döneminde her yıl 90 bin metreküp doğalgaz satılmasına fakat Türkmen halkı bu kadar zenginliklerinden istifade edememiştir. Bundan dolayı Türkmen milli politikasının ilk önce toplum hayatından Rus kültürünün tesirini kırmayı hedeflemiştir. Sovyetler birliğinin dağılmasıyla özgürlüğüne kavuşan Türkmen milliyetçiliğinin genişlemesinde önemli bir unsur olarak eğitim hizmet etmiştir. Cumhurbaşkanı Niyazov'un Ruhnama isimli eseri bu süreçte ortaya konulan politikada Niyazov'un vefatına kadar Türkmen milli kimliğinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Niyazov'un eseri Berdimuhammedov zamanında değerini yitirdi; eğitim sisteminden, yazılı-görsel medyadan, sınavlardan bu kitap çıkarılmıştır. Ruhnama'nın önem kaybetmesiyle alternatif olarak Berdimuhammedov'un ele aldığı birçok kitapları sunulmuş ve bu kitaplar özelinde öğrenciler bilgilendirilerek sorumlu tutulmuştur. Toplum ve devlet nezdinde geleneksel kuralların egemen olması devletin modern hale geçmesini engellemektedir. Niyazov idaresi kabileler arası herhangi bir krize sebep olmadan Türkmen ulus kimlik inşa sürecini başarılı şekilde halletmiştir.

Türkmenistan bağımsızlığı sonrası Niyazov'un kurduğu DTİB, dünya üzerinde yaşayan bütün Türkmenler ile kültürel, sosyal, ekonomik bir ilişki kurmayı hedeflemiştir. Kurulan bu topluluğu devlet milliyetçilik politikasının dünya üzerindeki yansıması olarak kabul etmek olanaklıdır. Berdimuhammedov DTİB zamanında etkin çalışmalar göstererek Aşkabat kentinde oturumlar yapılmaktadır. Bu kuruluş ağırlıklı olarak kültürel manadaki birlik ve beraberliği tesis etmeye yönelik olduğundan küresel anlamda ağırlığı arzu edilen seviyede değildir.

Niyazov'un ölümünün ardından Türkmenistan'da farklı demokratik adımlar atılmıştır. Berdimuhammedov zamanında inşaat projeleriyle ortaya konulan gösterişli binalar, müzeler, anıtlar ve benzeri birçok mimari anlamda yapılar aracılığıyla gelişmiş ve modern ülke izlenimi yaratılmaktadır. Özel sektörde de atılımlar gösterilirken Türkmenistan eskiye nazaran dışa açılmaya yönelik faaliyetler gerçekleştirmiştir.

Berdimuhammedov döneminde kabul edilen Açık Kapılar stratejisiyle ülke içerisine yabancı yatırımlar oranında bilhassa doğalgaz piyasasında artış olmuştur. Berdimuhammedov liberal anlamda politika ortaya koyduğunu göstermek için Niyazov zamanında Türkmen kültürüne uygun olmadığı nedeniyle kapatılan opera, bale ve tiyatro gibi sanatsal aktiviteler yeniden açılmış ve internet kullanımı da yaygınlaşmasına müsaade edilmiştir. Türkmenistan'ın ikinci cumhurbaşkanı olarak göreve gelen Berdimuhammedov, dış dünyaya açılarak yakın ilişkiler kurmak adına Rusya, ABD, Çin, Pakistan'a resmi ziyaretler gerçekleştirmiştir. Berdimuhammedov'un dış politikadaki programının ağırlıklı bölümünü doğalgaz ihracatı ile dış ticaretin çeşitlendirilmesine yönelik oluşturulmuştur.

Türkmencilik politikası neticesinde oluşan vasıflı personellerdeki azalma gerçek manada giderilememiştir. Bu problemin önüne geçmek amacıyla Türkmenistan'ın kaliteli genç yeteneklerine fırsatlar oluşturulmalıdır. Eğitim siteminde yapılacak iyileştirmelerle beraber başka diğer sektörler de ilerleyecektir. Yurt dışında eğitim alan binlerce Türkmen öğrenci ilerleyen zamanlarda ülkelerini kalkındırabilecek güçtedir. Berdimuhammedov zamanında sağlık sektöründe atılımlar yapılarak poliklinikler, hastaneler, revirler yapılarak ihtiyaçlara cevap verilmektedir.

Türkmen milliyetçiliğinde gerek bağımsızlıktan önce olsun gerekse bağımsızlıktan sonra olsun din ögesi önemli bir unsur olmuştur. İslam dini ile Türkmen kültürü iç içe geçmiş konumdadır bu sebepten İslam dininden kültür olgusu çıkarılarak halk aydınlatılırsa insanlar daha bilinçli hale gelecekler. Bununla birlikte kültür ile dinin yeri ve öneminin halka açıklanması ile kültürün ya da geleneğin din ile bir ilgisinin olmadığını kavrayacaklardır. Sovyetler birliğinin din düşmanlığı Orta Asya coğrafyasındaki tüm halklarda olduğu gibi Türkmenlerde de dini hassasiyet ve bilgilerden mahrumiyet yaşamasına sebep olmuştur. Bundan dolayı devlet din radikalizme yönelik ciddi endişeler duymaktadır. Din radikalizmin önünü almanın önemli yolu dini bilgilerin doğru bir şekilde öğretilmesidir.

Türkmenistan'ın bağımsızlık öncesi ve sonrası olmak üzere toplum yapısında kültürel ve milli alanda ciddi değişimler ve gelişimlerin yaşandığına şahit olmaktayız. Bağımsızlığı kadar ki süreçte rejimin yönlendirmesi ve dikte ettiği kurallarla hayatı devam ettirmeye çalışan Türkmenler öz kültür ve dinini yaşamakta zorlanıyordu. Komünist idarenin asimilasyon politikalarından ciddi etkilenmeler olmuştur. Bağımsızlıkla birlikte Türkmenlerin toplumda rejimin baskısına karşı biriken öfkesi, milli uyanış propagandaları, Türkmenlerin kabileler

şeklinde yaşayarak sıkı aile bağlarının olması ve rejime karşı sağlam duruşları ile Rusların tamamen hakimiyet elde edememesinin önemli unsuru olmuştur. Cumhurbaşkanı Niyazov döneminde rejim etkisinin kırılmaya başlandığı dönüşümlerin çıplak gözle görülmeye başladığı bir süreç olmuştur. Gerek eğitim ve alfabe gibi alanlarda yapılan reformlar gerekse milli ve manevi duyguların aşılması ve artırılması yönelik çalışmalar değişimin temel taşlarından olmuştur. Ruhnama'nın da ciddi etkisinin olduğu değişim sürecinde yozlaşan fikirlerin aydınlatılması ve Türkmen kültürünün ne denli zengin yapıda olduğunu yeni nesillere aktarılmasında görülmüştür.

Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov döneminde kurumsal anlamda Türkmenistan'ın açılımlar gösterdiğini, rejime bağlı kalmadan dış politikada adımlar atabildiği ve milli kurum-kuruluşların da yeniden yapılanmaya gittiğine şahit olmaktayız. Bu gelişmelerin yaşanması şüphesiz ki halka da yansımış ve halk öz kültürüne sahip çıkarak komünizmle mücadele ruhunu oluşturmaya başlamıştır. Açık kapılar programıyla ekonomide, finasta atılımlar yapan Türkmenistan ithalat-ihracatta ülkelerarası anlaşmalar yapmış ve üretime vermiş olduğu önemle ülkenin mali yapısında iyileşmeler görülmüştür.

Toparlayacak olursak bağımsızlıktan sonra Türkmenistan'daki sosyal değişim sürecini incelediğimiz bu çalışma, Türkmenlerin Rus hakimiyetinde nasıl baskılara maruz kaldıklarını ve bağımsızlık sonrası nelerle karşılaştıklarını sosyolojik açıdan tanımlamaya ve tespit etmeye çalışmaktadır. Yaptığım tespitleri özetlemesi bakımından genel bir tespitleme yapmak istiyorum; Sovyetlerin Türkmen halkına yaptığı dinsizleştirme ve asimile politikalarına karşı en çok dini ve milli değerler bir tepki olarak karşılık vermiştir. Bu anlamda Sovyet hükümetinin yaptığı onca faaliyetler Türkmen halkını dini ve milli değerlerinden tamamen soyutlamayı başaramamışlardır. Aksine Türkmenler kültürünü ve geleneğini daha çok benimsemişler ve korumaya çalışmışlardır. Fakat Sovyetlerin bu politikalarının etkilerini Türkmen halkı üzerinde hala görmek mümkündür. İslam dini halkın pratik hayatından büyük ölçüde uzaklarda kalmış. Ayrıca halk dini bilgidен yoksun kalmıştır. Bunun neticesinde ise gelenekler ve dini gereklerin iç içe geçmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Bağımsızlık sonrası Türkmenistan'da birçok alanda yaşanan değişimlerin en önemli olanlarından birisi de insanların dini hayatları ile alakalı olanlardır. Evvelinde rejimin çizdiği çerçevede yaşamaya çalışan ve ciddi zulüm ve zorluklar yaşayan Müslüman ahali bağımsızlık

sonrası bu baskıyı azaltarak kendi imamlarının rehberliğinde kendi dinlerini serbestçe yaşamada ciddi rahatlıklar elde etmiştir.

Günümüzde bağımsız ve tarafsız olan Türkmenistan cumhuriyeti kendi Ata kültürünü devam ettirmek için ilkokuldan itibaren üniversitelerde ve devlet televizyonlarında millicilikle alakalı teşvik edici çabalar ve çalışmalar yürütmektedir. Buna örnek olarak eski türkmen aydınların kitaplarına eğitimden yer verilmelerini ve gençlerin kolaylıkla ulaşabileceği ortamlar yaratmalarını söyleyebiliriz. Okullarda Türkmenlerin takke gibi bazı milli giysilerinin giyilmesi bağımsızlık sonrası Türkmenistan’da değişen önemli olgulardan biridir. Ayrıca Türkmenlerin milli bayramlarının coşkuyla kutlanması ve bu bayramların resmi tatil ilan edilmesi de bir başka sosyal olgudur. Bu şekilde gelişmelerin artması Türkmen halkı için sevinçli ve ümit verici olaylardandır.

KAYNAKLAR

Alagöz, Ç. (2016). Sovyetler Birliği’nde Türk Halklarına Uygulanan Dil Politikalarının Kurumsal Temelleri. F. Atasoy içinde, *Yükselen İpekyolu: İpek Yolunda Kültür ve Sanat* (Cilt 3).Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Alkan, H. (2011). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan. Ankara: Uşak Yayınları.

Alpaslan, C. (2010). State, Society and Culture in Turkmenistan: The Policy of Propaganda Under the Rule of Turkmenbashi. Yüksek Lisans Tezi, Middle East Technical University, International Relations, Ankara.

Altun, Fahrettin. **Modernleşme Kuramı-Eleştirel Bir Giriş**. 3.Baskı. İstanbul: Küre Yayınları, 2011. Ankara, 2011.

Arıkan, M. (2005). Gaspıralı’nın Türk Dünyasına Tesirleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (1). 601-605.

Arslantürk, Zeki ve M.Tayfun Amman. **Sosyoloji**. 9.Baskı. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.

Bahar, B. E. (1994). Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Berdimuhammedow, G. (2013). D wlet Guşy. Aşgabat: Türkmen D wlet Neşriyat Gullugy.

Bilgin, V. (2005). Gelenek ve Din: Türkmenistan'ın Din  Hayatında Geleneğın Rolü. Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 5(2), 101-124.

Bodur, H. Ezber. "Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinin Rolü", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.9 (1990), ss.80-108.

Burhanov, A. (1994, Temmuz 11). Turkmenskaya Iskra. Nisa: Vstrecha Tsvilizatsii. Aşkabat, Türkmenistan. Demir,  mer ve Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**. 6.Baskı. Ankara: Adres Yayınları, 2002.

Doğın, İsmail. **Sosyoloji**. 8.Baskı. İstanbul; Pegem Akademi, 2008.

Doğın, M. Said. "Nüfus Hareketleri ve Sosyal Değışme", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**. Cilt.49, Sayı.1 (2005), ss. 659-675.

Erşahin, Seyfettin, **Türkistan'da İslâm ve Müslümanlar**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007

Garibova, J. (2012). Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dili Halklar: Dil Sorunu, Yeniden Biçimlenen Kimlikler. S. Aslan, & R. Salehova içinde, Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dili Halklar: Dil Sorunu, Yeniden Biçimlenen Kimlikler. Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Gökçimen, A. (2013b). Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov'un "Devlet Guşı" Adlı Romanında Türkmen Milli Kültürü. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (51).

Gökdağ, B. A. (2013). Türkmenistan'da Dil Politikaları. Yeni Türkiye (54).

Günay,  nver. "Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu", **AÜİF Dergisi**,  zel Sayı Cumhuriyet'in 75.Yıl dönümüne Armağan (1999), ss.91-117.

Günay,  nver. "Toplumsal Değışme ve İslamiyet", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.1, Sayı.1 (2001), ss.9-46.

Horak, S. (2005). The İdeology of the Turkmenbashy Regime. Perspectives on European Politics & Society (6/2).

Horak, S., & Šir, J. (2009a, Mart 01). Dismantling Totalitarianism? Turkmenistan under Berdimuhammedov. Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Study Programs: Silk Road Papers and Monographs, Kadyrov, Mederbek; Zuuridinov, Öskönbay, Sovyetler Birliği'nin Din Siyaseti ve İslâm (Orta Asya Örneğinde), **OŞ Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi** S. 27, 2019.

Kafesoğlu, İ. (2018). *Türk Millî Kültürü* (43. b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kalenderoğlu, İ. (2007). *Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları*. Doktora Tezi, Ankara

Kamalov, İlyas (2011). Rusya'nın Orta Asya Politikaları-Rapor, SFN Yayıncılık.

Kara, M. (2002), Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi (14).

Kırıkçı, A. C., İbrahimoglu, Z., & Şan, S. (2017). The Ruhnama in Citizenship Education in Turkmenistan. Journal of Education and Practice, 8 (21).

Kilner, J. (2011, Ekim 11). Turkmenistan Holds World's Second Largest Gas Field. Kongar, Emre. **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**. 2.Baskı. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1979.

Kuru, A. (2002). Between the State and Cultural Zones: Nation Building in Turkmenistan. Central Asian Survey, 21 (1).

Kuru, A. (2008). The Rentier State Model and Central Asian Studies: The Turkmen Case. Alternatives: Turkish Journal of International Relations, 59.

Kydyralieva, Saltanat, **Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Türkistan'da Basmacı Hareketi (1916–1924)** Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Musahan, Ali Yıldız, Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası, **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, S.44, Erzurum: 2015

Neytralniy Turkmenistan. (2008a, Ocak 19). Zasedanie Kabineta Ministrov Turkmenistana.

Niyazov, S. (1994a). Address to the Peoples of Turkmenistan. Ankara: MNG Holding.

Niyazov, S. (1994b). Millî, Ruhî ve İkdîsadî Kalkınış (Cilt 3). Aşkabat.

Niyazov, S. (1996b). Türkmenistan: Kiçi Ensiklopedya. Aşkabat.

Niyazov, S. (2001). Ruhnama (Cilt 1). İstanbul: Mask Matbaacılık.

Niyazov, S. (2004). Ruhnama: 2. Kitap (Cilt 2). Aşkabat: Mask Matbaacılık.

Okumuş, Ejder. **Toplumsal Çöküş Teorileri**. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.

Omelicheva, M. Y. (2014). Eye on the International Image: Turkmenistan's Nation Branding. M. Y. Omelicheva içinde, Nationalism and Identity in Central Asia: Dimensions, Dynamics, and Directions. Lanham: Lexington Press.

Öfke, M. K. (1999). Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, İstanbul: Alfa Yayınları.

Özbay, Ekrem, Çarlık ve Bolşevik Rusların Türkmenistan'da Uyguladığı Din Politikası ve Türkistan Örneği, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 204, 2013.

Raşid, Ahmed, **Taliban: İslâmiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun**, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Everest Yayınları, 2001

Sağır, A. (2009). Kimlik İnşası Bağlamında Sosyolojik Bir Derinlik: Türkmen Kimliği ve Ruhnama. Akademik Bakış (17).

Saray, Mehmet (2012). Türkmenistan, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 41, İstanbul,

Sarı, B. (2018). *Saparmurat Türkmenbaşı Dönemi Türkmenistan-Türkiye İlişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.

Sariyev, B. (1999). Türkmenistan'da Alfabe ve Bugünkü Gelişmeler. Atatürk'ün Harf Devrimi ve Türk Dünyasına Yansımaları. Trabzon: KTÜ Yayınları.

Sinanoğlu, A. Faruk. "Toplumsal Değişim ve Din", **Hikmet Yurdu: Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt.1 Sayı.2 (Temmuz- Aralık 2008), ss.17-24.

Söyegov, M. (1996). Türkmen Dili 5. İstanbul: MEB Basımevi.

Söyegov, M. (2010). Türkmen Ceditçi Yazarlar. *Gazi Türkiyat Dergisi* (7).

Matyakubov, H. (2019). *Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'da Milliyetçilik Politikaları*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Şener, Sami. “Sosyal Değişmenin Dini Hayata Etkisi”, **Sosyal Değişme ve Dini Hayat (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi)**. İstanbul: İSAV Yayınları, 1991, ss.95- 118.

Turan, G. (2001). 10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar. Avrasya Etütleri

Vakhabov, Abdullah, **Sovyetler Birliğinde İslâm**, çev. Sibel Özbudun, İstanbul: Havass Yayınları, 1979.

Vergin, Nur. “Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış”, **Toplum ve Bilim**. 29/30 (Bahar- Yaz 1985), ss.9-28.

Yaka, Aydın. **Sosyal Değişme**. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2011.

Yaman, Ali, Sovyet Sonrası Dönemde Orta Asya’da Din ve Siyaset Üzerine Genel bir Değerlendirme, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi**, S. 48, 2008

Yaman, Ali, **Türk Dünyasında İslâm, Sovyet Ateizmi ve Kültürel Süreklilik**, Ankara: Elips Kitap, 2012

Yılmaz, M. Y. (2014). İşgal Dönemi Türkistan’da Rus Dil Planlaması ve Cedid Hareketi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, III (29).